

UDK: 949.713:945.0
Izvorni znanstveni rad

LEGATI HRVATSKIH ISELJENIKA U VENECIJI VJERSKIM USTANOVAMA U DOMOVINI

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

U radu autorica na osnovi notarske građe iz Državnog arhiva u Veneciji (oporuke) razmatra oblike i vrste legata naših iseljenika u Veneciji namijenjenih crkvenim ustanovama (crkve, samostani, hospitali, bratovštine) u gradovima na istočnojadranskoj obali. Legati se razmatraju s obzirom na geografski raspored gradova u kojima se nalaze crkvene ustanove kojima su namijenjeni, te je u rad uključen prostor Istre, Kvarnerskih otoka, Dalmacije i Bosne, a kao posebna cjelina legati pravoslavnih doseljenika crkvenim ustanovama u Crnoj Gori (Cetinje), na Svetoj gori (Atos) i Sinajskoj gori. Autorica posebno razmatra legatate koji se odnose na podizanje crkvenih objekata, izradu oltara i oltarnih slika, ali i različitih drugih umjetničkih predmeta (kaleži, misna ruha) neophodnih za crkveno bogoslužje. Autorica u radu nastoji identificirati sve navedene crkvene ustanove spomenute u oporukama iseljenika s istočnojadranske obale te ukazati na njihovo crkveno i kulturno značenje za grad ili naselje u kojem se nalaze.

Tijekom proteklih stoljeća gotovo cjelokupan prostor istočnojadranske obale nalazio se pod jedinstvenom upravom u sastavu Mletačke Republike. Geografska jedinstvenost, gospodarske veze, objedinjenost katoličkom vjerom i crkvenim institucijama, kulturne veze i umjetnička prožimanja, te jedinstveno ozračje zapadnoeuropske civilizacije, obilježja su unutar kojih se odvijala zajednička prošlost obaju jadranskih obala tijekom dugog trajanja njihova zajedničkoga povijesnog razvoja. Komunikacija ljudi, iseljavanja, privremeni boravci, službeno djelovanje, poslovne veze, umjetničko stvaranje i ostali oblici prisutnosti koje je nalagala potreba svakodnevnog života, uvjetovali su da se tijekom prošlih stoljeća u našim krajevima nalazio nemali broj žitelja podrijetlom sa zapadnojadranske obale. Jednako tako su iz naših krajeva tijekom svih stoljeća prisutna odlazanja privremenog karaktera, ali i stalna iseljavanja i dugotrajni procesi migracija, intenzivni napose u vrijeme turskih provala i mletačko-turskih ratova od 16. do 18. stoljeća, kada je ugroženost dalmatinskih gradova najveća. Venecija je kao glavni grad jedinstvenoga državnog područja imala posebnu ulogu u procesu iseljavanja i djelovanja doseljenika s istočnojadranske obale. U grad na lagunama dolaze tijekom prošlih stoljeća doseljenici iz gotovo svih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti,

napose iz bokokotorskog područja, te najvećih dalmatinskih gradova i otoka, ali i iz Istre, unutrašnjosti Hrvatske, Primorja, Bosne, Crne Gore, južne Ugarske i Albanije. Iako u Veneciji bilježimo i prisutnost istaknutih i društvenim ugledom važnih plemića i građana, najveći dio trajno naseljenih doseljenika pripada srednjem i nižem društvenom sloju. Djelatnošću su najčešće uključeni u tradicionalna i u Veneciji oduvijek tražena pomorska (mornari, veslači, brodari) i obrtnička zanimanja (napose radnici u mletačkom arsenalu), ali i u trgovačke i poduzetničke poslove, te različite crkvene službe i umjetničke vještine. Mjestom stanovanja okupljeni su najčešće u jedinstvenom prostoru središnjih gradskih predjela Castello i S. Marco. Rodbinski povezani, okruženi prijateljima, poznanicima, suradnicima i susjedima istoga domovinskog podrijetla, naši su doseljenici predstavljali brojčano primjetnu, jedinstvenu, u množini domaćeg i ostalog novopridošloga stanovništva Venecije, vlastitim obilježjima i tradicijom određenu skupinu stanovništva. Njihovoj koheziji znatno je pridonosila i zajednička bratovština i crkva sv. Jurja i Tripuna, osnovana još 1451. kao zajednica doseljenika s mletačkog dominija na istočnojadranskoj obali. Duhovni život doseljenika, koji su najvećim dijelom bili katoličke vjeroispovijesti, kretao se u okvirima tamošnjih crkvenih institucija, pri čemu je upravo Bratovština Slavena (Scuola dei Schiavoni) imala najznačajniju ulogu.

U ovom radu pokušat ćemo na osnovi analize oporuka (sačuvanih u Državnom arhivu u Veneciji, fond *Notarile testamenti*) osoba doseljenih u Veneciju s istočne obale Jadrana, ukazati na jedan od posebnih aspekata njihova duhovnog života i religioznosti. Riječ je o njihovim legatima upućenim vjerskim ustanovama u gradovima i naseljima na istočnojadranskoj obali. Analizu ćemo izvršiti razmatranjem dokumenata geografskim redom, odnosno ukazujući na legatima upućene vjerskim ustanovama pojedinih gradova od sjevera prema jugu. S obzirom na brojnost dokumenata o navedenoj problematici, u razmatranje su uključeni istarski gradovi današnje Slovenije i Hrvatske, dalmatinski obalno-otočni gradovi, Dubrovnik sa Stonom, bokokotorski prostor te Bosna. Kao posebna cjelina izdvojeni su brojčano malobrojni legati upućeni pravoslavnim svetištima u Crnoj Gori (Cetinje), na Skadarskom jezeru i Svetoj gori (Atos) u današnjoj Grčkoj. Legati su različitog karaktera, ovisno o ekonomskim mogućnostima, društvenom statusu, intenzitetu povezanosti s domovinom i konkretnoj želji samih oporučitelja. Najviše legata odnosi se na dodjeljivanje manjih ili većih novčanih svota uz obvezu držanja misa ili sahranu u nekoj od spomenutih ili obdarenih crkvenih ustanova. Posebno su zanimljivi i dragocjeni legati koji se odnose na gradnju, preinake ili popravke crkvenih ili samostanskih objekata, podizanje oltara, grobnica, kapela, izradu oltarnih slika, crkvenog posuda ili svećeničke odjeće. Ovi legati, izraženi katkada opširnim i nadasve preciznim opisima, vrijedan su prilog poznavanju i crkvene povijesti i povijesti sakralne umjetnosti i kulturne baštine pojedinih gradova i područja. Prilikom razmatranja pojedinih spomenutih vjerskih ustanova nastojali smo u samom tekstu, a napose u bilješkama, ukratko ukazati na povijest, djelovanje i općenito značenje navedene ustanove, te, kada je to bilo moguće, povezati podatke iz oporuka sa stvarnim stanjem i promjenama koje su se u vezi s navedenim legatom događale na svakoj takvoj vjerskoj ustanovi. Iako nismo uspjeli razriješiti postojanje svake crkvene ustanove (napose ne svake bratovštine), najveći dio obdarenih ustanova obrađen je i obrazložen bilješkama, što će pridonijeti boljem poznavanju nastanka, povijesnog razvoja, značenja i vrijednosti kulturne baštine vjerskih ustanova na istočnojadranskoj obali i u unutrašnjosti tijekom prošlih stoljeća.

ISTRA, KVARNERSKI I SJEVERNODALMATINSKI OTOCI

Gradovi Koper i Piran najsjevnija su mjesta istočnojadranske obale iz kojih u našim dokumentima bilježimo legatetamošnjim vjerskim ustanovama. Oba grada nalaze se već od druge polovice 13. stoljeća pod neposrednom mletačkom upravom, te su, napose s obzirom na njihovo kulturno i umjetničko stvaralaštvo, njihove veze i prožimanja s kulturom zapadnojadranske obale, napose s Venecijom, intenzivne i vidljive tijekom dugoga povijesnog vremena zajedničkoga državnog razvoja. Iz grada KOPRA bilježimo tri oporuke doseljenika u Veneciju, napisanih u različitim vremenskim odsječcima (1539. i u prvoj polovici 18. stoljeća). Oporučitelji i darovatelji navode se u dva slučaja kao doseljenici iz Kopra, dok se u jednom slučaju navodi samo prezime oporučiteljice (rođene Peruzan, udova Kučijanić). U izvorima se samo u jednom slučaju bilježi zanimanje doseljenika, pri čemu je riječ o svećeničkoj službi odnosno dekanu i župniku koperske crkve. Mjestom stanovanja i djelovanja oporučitelji su vezani uz tri različita gradska predjela Venecije: S. Pietro di Castello (istoimena župa), Cannaregio (župa S. Marcilian) i S. Croce (istoimena župa), pri čemu se prvi predjel tijekom prošlih stoljeća spominje kao najčešće mjesto stanovanja doseljenika podrijetlom s istočnojadranske obale. Koparski doseljenici obdaruju svojim legatima različite vjerske ustanove svoga grada, ali su podaci o postojanju i djelovanju nekih od njih danas vrlo oskudni ili nepostojeći. Kao prvi slučaj bilježimo oporuku koparskog dekana i župnika Dominika Mazzettija iz 1700, koji u Veneciji boravi samo privremeno, te se navodi da ga je bolest zatekla u kući nećaka Lorenza Mazzettija u župi S. Marcilian u blizini tamošnje crkve Madonna dell'Orto. Ostavljajući svu svoju imovinu nećaku Lorenzu, te *pro anima sua*, Dominik spominje i stolnu crkvu u Koprui,¹ te nalaže da se, pošto se sva njegova dobra prodaju na dražbi, ostatak novaca koji neće biti upotrijebljen za različite druge legatet, uputi navedenoj katedrali za spas pokojnikove duše.²

Crkvu *Beata Vergine di santa Maria Nova* u Koprui obdaruje u svojoj oporuci Franceskina pokojnog Ivana Peruzana, udovica Jurja Kučijanića, te u drugom braku supruga Bortola Gria, stanovnica u predjelu i župi S. Pietro di Castello. Imenujući svojim glavnim nasljednikom svoju nećakinju Suzanu, udovicu Gašpara Gudanića, Franceskina joj nalaže da jednom godišnje posjeti Koper i u spomen pokojnice prinese ulje za svjetiljku u navedenoj crkvi sv. Marije Nove.³

Naposlijetku, oporukom Margarete, udovice Vicenza iz Kopra, stanovnice predjela i župe S. Croce u Veneciji, obdaruje se tamošnja Bratovština sv. Lazara, kojoj oporučiteljica ostavlja novčanu svotu od pet marcella.⁴

Svega se jedan dokument i legat odnose na istarski grad PIRAN, koji se pod upravom Mletačke Republike nalazi još od davne 1283. Povijesni razvoj i kulturna

¹ Koperska katedrala prvotno je izgrađena u romaničkom stilu. Stradala je u napadu Genoveza 1380. Obnovljena je u 15. stoljeću. Fasada crkve sadrži elemente gotike i renesanse, dok je unutrašnjost barokizirana po nacrtima G. Massarija. U crkvi se čuva sarkofag sv. Nazarija, zaštitnika Kopra. Usp. B. ZILLOTTO, *Capodistria*, Trieste, 1912, str. 4, 11, 22, 48, 51, 64, 71; S. BERNIK, *Organizem slovenskih obmorskih mest: Koper, Izola, Piran*, Piran-Ljubljana, 1968, str. 34-40; F. SEMI, *Capris, Iustinopolis, Capodistria*, Trieste, 1975, str. 132-134, 200-202; J. MIKUŽ, *Koper*, Ljubljana, 1986, str. 17-18.

² NT, b. 167, br. 331, 19. 11. 1700.

³ NT, b. 24, br. 271, 1. 4. 1718.

⁴ »Margareta relicta Vicenzo de Caodistria: Lasso 5 marcelli alla scola de s. Lazaro de Caodistria« (NT, b. 191, br. 533, 12. 10. 1539).

baština Pirana čvrsto su povezani i prožeti utjecajima sa zapadne jadranske obale, odakle su kulturno-umjetnički poticaji napose dolazili iz grada na lagunama. Zanimljivo je da je Martin pokojnog Maura, autor oporuke kojom se obdaruju vjerske ustanove ovoga grada, podrijetlom iz Zadra, a njegova bliža veza s Piranom nije objašnjena u samom sadržaju oporuke. Baveći se pomorskom djelatnošću (najvjerojatnije mornar ili veslač na galiji), Martin svoju oporuku piše neposredno pred odlazak galije u Flandriju. U Veneciji prijateljske veze ostvaruje s doseljenicima iz drugih dijelova naše obale (Zadar, Budva) i unutrašnjosti (Beograd), te svoje zemljake imenuje izvršiteljima svoje posljednje volje. Spominjući crkvene ustanove u domovini, Martin obdaruje Hospital sv. Lazara u Zadru i vjerske ustanove u gradu Piranu. Martin daruje piranskim karitativnim ustanovama – hospitalima, čija imena ne navodi poimenično, i tamošnjem samostanu sv. Bernardina,⁵ jedan svoj vinograd koji se nalazi u blizini Pirana.⁶

Na krajnjem sjeveru istarskog poluotoka, uz njegovu najzapadniju točku, današnju Savudriju, smjestio se gradić UMAG, koji je, kao i većina istarskih gradova, u sastavu Mletačke Republike još od davne 1269. U legatima umaških iseljenika u Veneciji bilježimo spomen na jednu od tamošnjih crkava u samo jednom dokumentu. Riječ je o oporuci Paskve zvane Antonija, kćeri pokojnog svječara Martina iz Umaga, udovice Petra Zankija, također doseljenika iz Umaga, te stanovnice mletačke župe S. Giovanni in Bragora u predjelu Castello. Paskva u svojoj oporuci, napisanoj 1504, legatima obdaruje neke crkvene ustanove Venecije (hospital S. Maria della Pietà) i, što nije rijedak slučaj kod naših doseljenika, izražava želju da se netko od njezinih poznanika nakon njezine smrti uputi na hodočašće u glasovita hodočasnička svetišta u Rimu i Loretu. Izražavajući želju za mjestom svoje sahrane, doseljenica iz Umaga odabire za svoje posljednje počivalište crkvu sv. Antuna opata u Umagu,⁷ u kojoj su pokopani i njezini preci.⁸

Grad PULA i manja naselja POMER i PREMANTURA na krajnjem jugu Istre mjesta su čije se crkvene ustanove spominju u legatima nekoliko naših iseljenika u Veneciji u 16. i 17. stoljeću. Oporuka pulskog iseljenika Ivana pokojnog Stjepana Klementa iz Pule, stanovnika mletačke župe S. Antonio u predjelu Castello, napisana 1501, krajnje je oskudna podacima koji se odnose na Ivanov duhovni život i veze s mletačkim crkvenim ustanovama te na vjerske institucije grada iz kojeg dolazi. U Ivanovoj oporuci nalazimo stoga podatak o darivanju samo jedne crkve u Puli. Riječ je o ostavljanju nevelike novčane svote od jednog dukata

⁵ Samostan sv. Bernardina u Piranu djelovao je u prošlim stoljećima. Kasnije je srušen, a njegova se crkvena funkcija više nije obnovila (F. STELLÈ, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana, 1960, str. 59).

⁶ »Martinus de Jadra condam Mauri... per andar in Fiandria: Item dimitto monasterio s. Bernardini de Pirano et hospitali de Pirano una mea vinea posta in dicto loco Pirani« (NT, b. 968, br. 322, 12. 7. 1508).

⁷ Crkva sv. Antuna opata nije župna crkva Umaga. Spominje se kao jedna od niza manjih crkava na području izvan zidina Umaga u popisu crkava i kapela umaške župe iz 1693. (A. BENEDETTI, *Umago d'Istria nei secoli*, vol I, Trieste, 1973, str. 161; S. JELENIĆ, *Umag, Savudrija, Župe*, Pazin, 1985, str. 9).

⁸ »Pasqua nuncupata Antonia olim filia condam magistri Martini cerdonis de Umago, relicta Petri Zanchi de Umago, habitante in s. Iohannis in Bragora: Corpus meum sepepeliiri volo apud ecclesiam s. Antonio de Umago ubi iacet ossa parentum meorum« (NT, b. 536, br. 19, 6. 12. 1504).

manje poznatoj pulskoj crkvi sv. Stjepana,⁹ smještenoj podalje od samog središta, na jugoistočnim padinama grada.¹⁰

POMER i PREMANTURA mjesta su koja se, iako se u izvorima spominju još od srednjovjekovnog razdoblja (Pomer se spominje od 990, a Premantura od 1300), formiraju kao naselja i crkvene župe tek u 16. i 17. stoljeću. Nastala kao kolonizirana naselja izbjeglog i planski doseljenog stanovništva s mletačkog područja u zadarskom zaleđu, ova će se naselja u crkvenoj povijesti Istre intenzivnije početi spominjati tek od prve polovice 17. stoljeća, kada se za kolonizirano katoličko žiteljstvo osnivaju samostalne župe i, uz već postojeće, grade nove crkve i kapele.¹¹ Jakob Bertičević, hrvatski doseljenik u Veneciju, koji se u svojoj oporuci prisjeća i obdaruje crkve navedenih naselja, podrijetlom je sa srednjodalmatinskog otoka Brača, ali je njegova iscrpnija veza s ovim istarskim naseljima nepoznata. Iako izražava želju da se u slučaju smrti u Veneciji sahrani u tamošnjoj crkvi S. Steffano u predjelu S. Marco, Jakov u svojoj oporuci isključivo obdaruje crkvene ustanove s istočnojadranske obale. Osim legata upućenih vjerskim ustanovama na samom otoku Braču, o čemu će više riječi biti kasnije, Jakov obdaruje i crkve Pomeri i Premanture. Tako župnoj crkvi Pohođenja Blažene Djevice Marije u Pomeru¹² ostavlja deset dukata koji će se utrošiti za misna ruha tamošnjeg župnika, dok manje poznatoj grobišnoj crkvi sv. Nikole (poznata i pod nazivom Sv. Antun Padovanski) u Premanturi¹³ ostavlja upola manju svotu od pet dukata koji će se upotrijebiti za troškove i potrebe te crkve.¹⁴

S područja kvarnerskih otoka CRESA i LOŠINJA dolazili su, boravili i djelovali tijekom prošlih stoljeća u Veneciji mnogi doseljenici koji su se u gradu na lagunama uglavnom bavili različitim tradicionalnim zanimanjima pomorskog karaktera (kapetani, padroni brodova, mornari, veslači, radnici u mletačkim škverovima i Arsenalu itd.). Mnogi od njih ostajali su u Veneciji samo kraće vrijeme, te su se

⁹ Crkva sv. Stjepana, sagrađena tijekom 8. stoljeća, trobrodna je bazilika s tri izbočene polukružne apside, te se uz približno istodobno sagrađene crkve sv. Vida na Kaštelu, sv. Felicite i sv. Ivana (porušena) ubrajala u najvažnije primjere hrvatske ranosrednjovjekovne arhitekture na ovom području (*Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. II, Zagreb, 1987, str. 656, 658).

¹⁰ »Iohannes condam Stephani de Clemente de Pola de contrata s. Antonio: Item dimitto ducatum unum ecclesie s. Stephani de Pola« (NT, b. 877, br. 23, 20. 4. 1501).

¹¹ O kolonizaciji Pomeri i Premanture doseljenicima iz zadarskog zaleda u 16. i 17. stoljeću te nastanku i djelovanju tamošnjih župa i crkvenih ustanova usporedi: M. BERTOŠA, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću*, Pula, 1986, sv. I, str. 65–68, 159–160, 205–208, 213, 218–223, 232, 257–264, 272–282, 288–290, 292–303; *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije (stanje 1. siječnja 1991. godine)*, uredili M. Bartolić i I. Grah, Pazin, 1991, str. 106, 108–109.

¹² Župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije u Pomeru potječe još iz 14. stoljeća. Obnovljena je i pregrađena 1632. i u 20. stoljeću, a poznata je po Marijinu drvenom kipu (16. st.) i slici s prikazom Marijina pohoda Elizabeti (15. st.). Usp. *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia*, vol. V, Provincia di Pola (dalje: *Inventario*), Roma, 1913, str. 13; *Crkva u Istri*, str. 106.

¹³ Crkva sv. Nikole (sv. Antuna Padovanskog) u Premanturi danas je grobišna crkva. Spominje se još u 17. stoljeću, ali je sadašnji oblik stekla pregradnjom 1873. (*Crkva u Istri*, str. 109).

¹⁴ »Giacomo Bertichievich della Brazza: Item ordino che siano dati ducati 10 a s. Maria di Pomer in Istria da esse spesi in paramenti per sacrificio della messa; Lasso a s. Nicolò della Premantura pur in Istria ducati 5 da esse spesi nelle bisogni della chiesa« (NT, b. 755, br. 102, 14. 6. 1612).

nakon nekog vremena vraćali i trajno ostajali na rodnom otoku. Nemali broj doseljenika s Cresa i Lošinja, napose onih koji su se u gradu na lagunama bavili nešto manje unosnim oblicima pomorske privrede, rješenje za svoju egzistenciju nerijetko su pronalazili u trajnom ostanku u Veneciji, gdje su zasnivali obitelji, sklapali prijateljske veze i poznanstva, te se u svakodnevnom poslovanju bavili svojom osnovnom djelatnošću. Poneki od njih, iako su posljednje dane svoga života proživjeli u Veneciji, nisu prilikom sastavljanja svoje posljednje volje zaboravili na rodni kraj, te su u svojim oporukama spominjali i legatima obdarivali tamošnju rodbinu, prijatelje, ali i vjerske ustanove s kojima su tijekom jednog dijela svog života bili bliskije povezani.

Otok CRES i nekoliko tamošnjih vjerskih ustanova različitog karaktera (samostan, župna crkva, bratovštine) spomenuti su u oporukama creskih iseljenika u Veneciji u 16. i 17. stoljeću. U prvom slučaju riječ je o oporuci crkvene osobe podrijetlom s otoka Cresa – svećenika Jerolima pokojnog Antonija, koji u Veneciji obnaša službu sakristana stolne crkve S. Pietro di Castello (venecijanska katedrala do 1807). Jerolim posjeduje različita dobra, napose zemljišta na samom otoku Cresu, ali, kako to izričito navodi u svojoj oporuci, i u drugim mjestima Dalmacije. Nemali dio legata upućuje crkvenim ustanovama u Veneciji, spominjući i obdarujući pritom napose svoju matičnu crkvu, katedralu S. Pietro di Castello. Jerolim u svojoj oporuci (napisana 1511) ne zaboravlja ni župnu crkvu rodnog Cresa, te izvršiteljima svoje posljednje želje i glavnim nasljednicima nalaže da se svake godine od njegovih dobara i prihoda izdvoji jedan dukat za župnu crkvu sv. Marije (Gospa Sniježna) na Cresu,¹⁵ čiji će svećenici svake godine držati jednu misu godišnje za spas njegove duše.¹⁶

Ostavštinama crkvenim ustanovama otoka Cresa znatno je bogatija oporuka creskog iseljenika Nikole pokojnog Antonija Pasopića iz 1647. Stanovnik mletačke župe S. Zaccaria, neposredno uz četvrt koju su tijekom prošlih stoljeća najčešće naseljavali hrvatski doseljenici iz različitih dijelova istočnojadranske obale i unutrašnjosti (Fondamenta di Schiavoni) u predjelu Castello, Nikola najveći dio svojih dobara namjenjuje svojoj supruzi Katarini, te, kada je riječ o uobičajenom i za naše doseljenike čestom upućivanju na različita hodočašća, izražava želju da se za spas njegove duše posjeti glasovito hodočasničko stjecište u Asizu. Ne obdarujući zasebno mletačke crkvene ustanove, Nikola se u svojoj oporuci prisjeća i daruje isključivo samostane, crkve i bratovštine s otoka Cresa. Tako tamošnjim bratovštinama Gospi od Karmena i Gospi od Ružarija ostavlja svakoj po deset dukata.¹⁷ Ostatak svih svojih preostalih dobara Nikola namjenjuje starješini (pri-

¹⁵ Župna crkva sv. Marije Sniježne sagrađena je u 15. stoljeću, a u njezinoj građevnoj izvedbi i dekoraciji uočava se miješanje gotičkih (portal) i renesansnih obilježja (arkade u brodovima, pročelja). Crkva je djelomično pregrađena potkraj 18. stoljeća. Usp. *Inventario*, str. 80–82; B. FUČIĆ, *Izvištaj o putu po otocima Cresu i Lošnju*, Ljetopis JAZU, sv. 55, Zagreb, 1949, str. 32–33; A. HORVAT – R. MATEJČIĆ – K. PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj* (dalje: *Barok u Hrvatskoj*), Zagreb, 1982, str. 467–468, 606, 620; *Cres-Lošinj: 100 godina turizma*, Zagreb, 1990, str. 137.

¹⁶ »Hyerolimo condam Antonio de Cherso sacrista patriarchali ecclesie Venetiae: Item omni anno de bonis meis debeat dare capitulo s. Marie de Cherso per uno anniversario per anima mea ducatum unum« (NT, b. 742, br. 25, 30. 7. 1511).

¹⁷ O bratovštinama Gospe od Karmena i Gospe od Ružarija, kao i o drugim bratovštinama ovog otoka te njihovu djelovanju do dolaska francuske uprave, usporedi: B. FUČIĆ, *Izvištaj o putu*, str. 35.

micerio) creskog Kaptola i tamošnjem samostanu franjevacu,¹⁸ koji su, kako je to uobičajeno, dužni moliti za spas njegove duše.¹⁹

NEREZINE – gradić na sjevernom dijelu otoka Lošinja, mjesto je koje je, uz lošinjska naselja (Veli i Mali Lošinj), tijekom prošlih stoljeća postalo glasovito po razvijenoj pomorskoj privredi, jakoj trgovačkoj floti i velikom broju umješnih i nadaleko poznatih i traženih pomoraca koji su ime svoga rodnog otoka pronosili uzduž svih mora, služeći na brodovima i u mornaricama brojnih europskih država i gradova. Iz Nerezina bilježimo samo jedan, ali sadržajem iznimno zanimljiv dokument o darivanju tamošnjih crkvenih ustanova. Riječ je o oporuci Ivana, sina Ivana Makinića iz Nerezina, mornara – galiota koji službu obavlja na creskoj galiji pod zapovjedništvom padrona Ivana Paripinića. Tijekom svog boravka u Veneciji Ivan se susreće i s doseljenicima iz ostalih naših krajeva, te je tako svjedok njegove oporuke franjevački redovnik Francesco Detrico, odvjetak ugledne zadarske plemićke obitelji. Spominjući u dijelu oporuke koji se odnosi na darivanje crkvenih ustanova franjevački samostan u Nerezinama,²⁰ Ivan iskazuje želju da se samostan obdari jednom njegovom česticom vinograda u samom mjestu Nerezine, u predjelu zvanom *Spingarol*. Vinograd je vrijedan 300 lira, a Ivan ga je stekao kupnjom od samih franjevaca, te im ga sada vraća putem oporučnog darivanja. Ivan, nadalje, želi da fratri prodaju tu česticu te od stečenog dobitka kupe jedan srebrni kalež i daju načiniti jedan crkveni stijeg sa znakom ljljana, a za tu izradu utroše do 40 lira.²¹ U zamjenu za darivanje samostana Ivan izražava za oporučitelje uobičajenu želju da franjevci u spomen na njega i njegova pokojnog brata Mateja mole i drže mise zadušnice.²²

Kratka je bilješka o darivanju crkve u VELOM LOŠINJU, a koju nalazimo u oporuci lošinjskog iseljenika Tome Šišmanića iz 1662. Toma se, kako se to može

¹⁸ Samostan franjevaca-konventualaca u Cresu nalazi se izvan gradskih zidina. Sagrađen je u 14. stoljeću i ubraja se u uobičajeni tip crkava prosjačkih redova (jednobrodna građevina s velikim kvadratnim korom i nadsvođenim križnim svodom). Usp: *Inventario*, str. 82–83; *Barok u Hrvatskoj*, str. 547; B. FUCIĆ, *Izvištaj o putu*, str. 33; *Cres-Lošinj, 100 godina turizma*, str. 137; J. VLAHOVIĆ, *Inventari crkve i samostana sv. Franje u Cresu u 16. stoljeću*, *Croatica christiana periodica*, god. XIV, br. 26, Zagreb, 1990, str. 62–82.

¹⁹ »Nicolò Pasopich de Cherso condan Antonio: Lasso ducati 10 alla Madonna di Carmini et ducati 10 alla Madonna di Rosario de Cherso; Il residuo del mio lasso che sia dato in primicerio de Capitolo de Cherso pro anima mea et delli reverendi padri di s. Francesco« (NT, b. 692, br. 337, 27. 7. 1647).

²⁰ Smješten izvan grada, franjevački samostan s klaustom i jednobrodna crkva u Nerezinama sagrađeni su 1509–1515. kao zadužbina osorskog plemića Kolana Drasa. Zvonik s tri kata i renesansnim biforamama potječe iz 1590. Usp. D. FABIANICH, *Storia dei frati minori in Dalmazia e Bossina*, vol. II, Zara, 1864, str. 165–176; *Inventario*, str. 126; B. FUCIĆ, *Izvištaj o putu po otocima Cresu i Lošnju*, str. 71–72; J. VRIGNANIN, *Lošinj, Mali Lošinj*, 1959, str. 31; *Cres-Lošinj, – 100 godina turizma*, str. 141.

²¹ U 18. stoljeću običaj izrađivanja obrednih predmeta od srebra za Istru i Kvarnerske otoke u radionicama mletačkih majstora bio je vrlo uvriježen, a na predmetima je nerijetko, osim majstorova inicijala, urezivan i znak ljljana. Slučaj koji ovdje navodimo svjedočanstvo je da se već i u 16. stoljeću mogu naći slični primjeri (*Barok u Hrvatskoj*, str. 620).

²² »Zuane Machinich fiol de Zuane de Neresine de Osero marinero galioso con la galea de Cherso de patron Zuane Paripinich: Lasso al monasterio delli frati de s. Francesco de Neresine la vigna chiamata Spingarol posta in detta villa Neresine qual me costa lire 300 per la comprada dalli detti frati, et voglio che detti frati la vendo et del tratto comprino uno calice de argento et facino far una bandiera de crin in la sua giesola fin qualla spendino lire 40 et vuol che detti frati preghino per l'anima mea et de quondam Mathio mio fratello« (NT, b. 209, br. 285, 21. 11. 1542).

uočiti iz sadržaja njegove oporuke, u Veneciji bavio ribarskom djelatnošću, te se u inventaru njegovih dobara nabrajaju, osim barke, također i jedra, mreže i druga vrsta ribarskog pribora za lov na srdele. U gradu na lagunama Toma stanuje u predjelu Castello u ulici *Calle delle Rasse*, mjestu poznatom po stanovanju i djelovanju doseljenika s istočnojadranske obale, posluje i održava veze s ostalim našim doseljenicima, napose Dubrovčanima, te njima upućuje i dio svojih legata. Prisjećajući se u oporuci i svoga rodnog otoka, Toma dariva lošinjsku crkvu sv. Antuna Opata²³ jednim svojim vinogradom koji se nalazi na nedalekom otočiću S. *Pietro de Nembo*.²⁴

Otok RAB prepun je crkvenih ustanova i građevina koje se ubrajaju u najvažnija središta duhovnog života u Dalmaciji, a kulturna i umjetnička baština brojnih naselja ovoga otoka po svojoj su vrijednosti pravi biseri sakralnoga graditeljstva, skulpture i slikarstva na ovom dijelu istočnojadranske obale. S otoka Raba bilježimo tijekom prošlih stoljeća nemali broj iseljenika u Veneciju, ali se tek mali broj njih u svojim oporukama prisjeća vjerskih ustanova rodnog kraja te ih nadaruje različitim legatima iz svoje imovine. Unatoč malobrojnim primjerima spominjanja rapskih crkvenih ustanova u legatima iseljenika u Veneciju, bogatstvo njihova sadržaja i posebno zanimljivi podaci o tradicijama i duhovnom životu na ovom otoku, za nas predstavljaju izvor nadasve rijetke i dragocjene vrijednosti za poznavanje i crkvene i kulturno-umjetničke povijesti naselja otoka Raba. Oba su dokumenta iz 16. stoljeća (početak i kraj stoljeća), te, osim uobičajenog darivanja vjerskih ustanova, iz njihova sadržaja saznajemo i za upućivanje na hodočašća u jedan od samostana na otoku Rabu. U prvom primjeru riječ je o oporuci Jurja pokojnog Rade Spicarića, za kojega se, doduše, ne navodi mjesto podrijetla, ali je iz sadržaja oporuke očito da potječe s otoka Raba. Juraj u Veneciji stanuje u župi istoimenog predjela S. Pietro di Castello, a svojim legatima obdaruje rođake i prijatelje podrijetlom s dalmatinske obale (Kotor). Od mletačkih crkvenih ustanova Juraj obdaruje, u oporukama stanovnika Venecije uobičajeno prisutne, hospitale S. Antonio i Madonna della Pietà. Želeći da se nakon njegove smrti netko od bliskijih osoba pošalje na hodočašće, Juraj kao mjesta u koja će se hodočastiti za spas njegove duše i oprost grijeha određuje, uz tradicionalno mletačko svetište S. Croce, i glasovita stjecišta u Asizu (S. Francesco) i Loretu (Madonna del Loreto). Nabrajajući navedena talijanska hodočasnička središta, Juraj spominje i samostan sv. Petra i Pavla u Supetarskoj Drazi na Rabu,²⁵ mjestu u kojem posjeduje

²³ Župna crkva sv. Antuna Opata nastala je u 15. stoljeću. Pregrađivana je u 17. te napose u 18. stoljeću (1774). U inventaru crkve nalaze se vrijedna slikarska djela (*Bogorodica s djetetom* i *svecima* B. Vivarinija, *Sv. Franjo* B. Strozija, *Sv. Ivan Krstitelj* L. Querene, *Poklonstvo kraljeva* F. Hayeza, *Sv. Grgur* L. del Cosse, *Duše u čistilištu* F. Potenze) stečena darivanjem domaćih kapetana i pomoraca koji su ih kupovali na dražbama ukinutih mletačkih crkava i samostana. Usp. *Inventario*, str. 103–109; B. FUČIĆ, *Izvjestaj o putovanju po otocima Cresu i Lošinju*, str. 46–47, 72–73; J. VRIGNANIN, *Lošinj*, str. 27–28; *Cres-Lošinj – 100 godina turizma*, str. 143; *Barok u Hrvatskoj*, str. 466–467, 511–512, 520–521, 558, 560, 607, 633, 640.

²⁴ »Tomaso Sismanich da Lusin Grande dell-isola di Cherso: Lasso una mia vigna che se a s. Pietro de Nembo a s. Antonio de Lusin« (NT, b. 991, br. 309, 26. 7. 1662).

²⁵ Benediktinsku opatiju sv. Petar u Supetarskoj Drazi osnovali su 1059. biskup Drago i prior Maius. U početku 16. stoljeća ostala je bez redovnika, te je papa Lav X. opatiju podijelio u komendu svećeniku Bembu iz Venecije, a zatim je, nakon njegove smrti 1518, sva njezina dobra ustupio na uživanje crkvi sv. Marka u Veneciji. Građena je kao trobrodna romanička bazilika, ali je zgrada opatije tijekom kasnijih stoljeća nekoliko puta pregrađivana. Usp. W. SCHLEYER, *Arbe, Stadt und Insel*, Wiesbaden, 1914, str. 130–136; V. BRUSIĆ, *Otok Rab*, Rab, 1926, str. 179–180; I. OSTOJIC, *Benediktinci u*

zemljišne čestice i iz kojega najvjerojatnije dolazi u Veneciju.²⁶ Kako se ni u jednom drugom od dokumenata koje smo koristili prilikom istraživanja navedena opatija ne spominje kao mjesto okupljanja hodočasnika, te kako su podaci o upućivanju na hodočašća u neka od naših svetišta krajnje rijetka, ovaj je podatak važan prilog poznavanju vjerskog života, religioznosti i kulturne povijesti Dalmacije u prošlim stoljećima.

Na spominjanje crkve sv. Ivana Evanđelista u gradu Rabu nailazimo u oporuci uglednoga rapskog plemića i doktora prava Benedikta, sina Nikole Crnote iz 1590.²⁷ Benedikt se u Veneciji zatekao u kući obitelji Falieri u župi S. Angelo središnjega gradskog predjela S. Marco. Boraveći u Veneciji. Benedikt se kretao, obavljao svakodnevne poslove te ostvarivao prijateljske veze s istaknutijim doseljenicima podrijetlom s naše obale (minijaturist Nicolò de Dominis s Raba, Francesco Dominis, Bernardo Cersulich, plemić Nicolo de Bizza iz Raba, Cristofor Spalatin, Mathio Marinellis), koji se spominju kao svjedoci i izvršitelji njegove oporuke te obdarenici legatima iz njegove imovine. Benedikt posjeduje zemljišta na otoku Rabu. Navedene posjede ostavlja svom bratu koji tamo stalno živi. U dijelu oporuke u kojem se govori o legatima namijenjenim u nabožne svrhe, ističe se oporučiteljeva želja da izvršitelji oporuke svakog Božića tijekom idućih 20 godina izaberu u Rabu jednu mladu neimućnu djevojku te je sredstvima iz njegovih dobara opskrbe mirazom. Govoreći o konkretnim crkvenim ustanovama grada Raba, Benedikt izražava želju da se nakon njegove smrti tijelo prenese u Rab i sahrani u obiteljsku grobnicu Crnota u crkvi sv. Ivana Evanđelista, smještenu u kapeli sv. Jerolima.²⁸ Novčana sredstva za troškove sahrane i obreda podmirit će izvršitelji oporuke iz Benediktovih dobara prema potrebi i vlastitom shvaćanju. U istoj crkvi mora se, nadalje, svakog petka tijekom idućih 20 godina upaliti jedna svijeća u kapeli sv. Jerolima. Na kraju oporuke Benedikt izražava želju da se

---

Hrvatskoj, sv. II, Split, 1964, str. 120–131; N. JAKŠIĆ, *Tipologija kapitela II. stoljeća u Dalmaciji*, Starohrvatska prosvjeta, serija II, sv. XIII, Split, 1983, str. 207; V. MAŠKARIN, *Otok Rab*, Zagreb, 1984, str. 68.

²⁶ »Georgius condam Radi Spiciarich: Voglio mitere ad s. Francesco Asiso, s. Maria de Loreto, s. Croce e s. Pietro e Paulo de Arbe« (NT, b. 879, br. 168, 25. 6. 1501).

²⁷ Plemićka obitelj Crnota (Cernotta, Cirnota, Chernota, Cernotis) spominje se na otoku Rabu od 15. stoljeća i ubraja se u najistaknutije plemićke obitelji grada Raba u prošlim stoljećima. Usp. C. G. F. HEYER VON ROSENFELD, *Der Adel des Königreich Dalmatien*, Nürnberg, 1873, str. VI, XII, 3; V. BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 24, 104, 106–108, 123, 153, 162, 167, 183, 187, 189; M. GRANIC, *Stari rapski grbovi i pečati*, Rapski zbornik, Zagreb, 1987, str. 226, 228, 230, 232, 236; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II, Zagreb, 1989, str. 746–747; M. JURKOVIC, *Oratorij – relikvijarij i deambulatorij crkve Svetog Ivana u Rabu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti, sv. 14, Zagreb, 1990, str. 81–91.

²⁸ Bazilika sv. Ivana Evanđelista u Rabu sagrađena je potkraj 6. ili na početku 7. stoljeća. Tijekom idućih stoljeća crkva je nekoliko puta pregrađivana i popravljana. Od kraja 13. stoljeća crkva je imala i benediktinski ženski samostan, a od 1287. do 1783. crkva i samostan bili su u posjedu franjevac. Crkva je zbog trošnosti potpuno napuštena 1833. Grobnicu obitelji Crnota dao je sagraditi Kolan Crnota sredinom 15. stoljeća, koji je tom prilikom dao podići dvije kapele. Jednu od kapela dao je ukrasiti poliptihom (danas u crkvi sv. Marije), dok se nadgrobna ploča i ulomak posvetnog natpisa s potpisom klesara (Andrija Aleši iz Drača) nalazi u pločniku crkve sv. Justine. Usp. V. BRUSIĆ, *Otok Rab*, str. 162; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 138–140; V. MAŠKARIN, *Otok Rab*, str. 55–57; I. PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Zagreb, 1989, str. 35–38.

svakom od muških i ženskih samostana²⁹ u gradu Rabu podijeli po jedan baril vina.³⁰

Osim otoka Raba, drugi sjevernodalmatinski otok PAG također je tijekom prošlih stoljeća doživljavao istu povijesnu sudbinu, te se, nalazeći se od 15. do 18. stoljeća pod mletačkom upravom, njegova kulturna i umjetnička baština u velikoj mjeri može povezati s utjecajima i prožimanjima sa zapadnojadranske obale, napose iz Venecije. Kao i u primjeru otoka Raba, i za paška naselja bilježimo samo dvije oporuke njegovih ljudi koji su se doselili u Veneciju, u kojima se obdaruju crkvene ustanove na Pagu. Iako brojčano neveliki, legati upućeni u nabožne svrhe na otoku Pagu svojim sadržajem nisu sasvim uobičajeni, te su dragocjen izvor za poznavanje crkvene povijesti i duhovnog života njegovih stanovnika, ali i kulturnog i umjetničkog razvoja pojedinih crkvenih objekata u paškim naseljima. U prvom primjeru riječ je o oporuci svećenika Petra pokojnog Matije Trasonika s Paga. Osim ostavština mletačkim crkvenim ustanovama (crkva S. Severo, bratovština S. Basso), Petar u svojoj oporuci često spominje i nadaruje bratovštinu hrvatskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna, a njihovu crkvu (S. Zuane del Tempio ili S. Zuane dei Furlani) izabire za mjesto svoje sahrane, određujući da se nakon njegove smrti u toj crkvi održe mise zadušnice u spomen na pokojnika i za oprost njegovih grijeha. Spominjući ostavštine namijenjene u nabožne svrhe na otoku Pagu, Petar određuje da se svota od 280 dukata, koje mu je dužan paški građanin Nikola Mirković pokojnog Ivana Krstitelja, mora upotrijebiti za miraz siromašnim djevojkama iz grada Paga. Djevojke će izabrati predstavnici i zastupnici zajednice građana i pučana Paga, a udio u njihovu izboru i pravednoj raspodjeli miraza (10 dukata svakoj djevojci) imat će također i predstavnici stolne crkve grada Paga.³¹

Prilog poznavanju kulturnoj i umjetničkoj povijesti otoka Paga predstavlja dio oporuke paškog doseljenika Ivana Slovinje, stanovnika župe S. Moisè u mletačkom predjelu S. Marco. Ivan je vlasnik brojnih zemljišnih posjeda smještenih na različitim mjestima otoka Paga (Gorica, Barbat, Dražica, itd.), te njima obdaruje

²⁹ Tijekom 16. stoljeća u Rabu se nalazilo više samostana. Spomenut ćemo npr. ženski franjevački samostan sv. Antuna opata, muški benediktinski samostan sv. Andrije, ženski benediktinski samostan sv. Tome, samostan sv. Bernardina, samostan sv. Margarite, itd. Usp. V. MAŠKARIN, *Otok Rab*, str. 41–63; I. PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, str. 36.

³⁰ »Benetto Cernotto figliolo del Nicolò dottor de leggi de Arbe abitante in casa Falieri in contra s. Angelo: In primo se io venisse a manchar qui in Venezia che il mio corpo sia portado in Arbe et sepolto nella chiesa de s. Zuane dell'ordine de minori, dove e la capella de miei antenati detta di s. Hierolimo et lasso il cargo a detti miei comissari di far l'esequie et funeral quanto a loro parerà... Voglio ogni Nadal sia vestita una putta per anni 20 continui per l'amor di Dio et per remisione delli miei peccati da esser ogni anno elletta dalli detti miei comissari in Arbe quale che più havera bisogno... Ordino che ogni venere de 20 anni continui sia acceso un candelieto nella capella dove le mie ose se poterano... Item lasso a tutti li monasterii de frati e monache in Arbe un barille di vino per luoco per una volta tanto« (NT, b. 75, br. 19, 9. 11. 1590).

³¹ »Prete Pietro Trasonico condan Mathio da Pago: Item lasso che li ducati 280 che debbo haver dal Signor Nicolò Mircovich quondam Signor Zan Battista dottor de Pago che li doi procuratori eletti dalla università di cittadini di Pago possino et debbano scoderli dal sap... lo et quelli scusi il magnifico reverendo monsignior archiprete di Pago et li ditti doi procuratori delli cittadini riddutti nella chiesa dell'duomo di Pago, debbano a bucoli e balotti dispensarli per il maridar tante putte, donzele che siano povere bisognosi et di bonissima vita à ducati 10 per cadauna e che tal eletion debbano far come ho detto et di quanto il tutto rimetto a loro consuetudini che debbino render conto al Signor Dio, di tal eletione, fatta come ho detto« (NT, b. 359, br. 646, 11. 5. 1624).

najbliže članove svoje rodbine. Izvršiteljima oporuke, braći Petru i Benediktu Benetoviću s Paga, Ivan ostavlja jedan svoj vinograd u selu Barbat (in Barbato sancti Xristophori) te im potom iscrpno navodi svoju želju da se u istom naselju u zaseoku Metajna (Matana) sagradi jedna kapela. Ivan određuje da se kapela posveti Gospi od Milosti (s. Maria de Grazia), te da se u kapeli *in perpetuo* održavaju mise zadušnice u spomen na pokojnika i njegove pretke. Izvršitelji oporuke obvezni su pronaći i izabrati jednog svećenika koji će redovito ispunjavati oporučiteljev zahtjev za održavanjem misa, te svećeniku namjenjuje sva svoja odijela. Želeći da se buduća kapela što bolje opremi crkvenim ruhom neophodnim za svakodnevno bogoslužje, Ivan određuje da se od preostale odjeće njegove pokojne majke načine ukrasi za potrebe kapele. Osim legata za izradu crkvenog ruha i tkanina potrebnih za bogoslužje, Ivan određuje da se za izradu kipova ili različitih ukrasnih svetih likova u kapeli upotrijebi srebrnina, također preostala nakon smrti njegove majke.³²

Opisani dio oporuke Ivana Slovinje važan je podatak iz kojeg saznajemo za zamisao da se u paškom mjestu Barbat sagradi jedna crkvena građevina. Iako nam nije poznat ugovor o gradnji same kapele, kao ni način na koji su utrošene tkanine i srebrnina namijenjeni za izradu crkvenog ruha i ukrasnih predmeta u kapeli, poznato je da je već 1487. u Metajni, zaseoku mjesta Barbat na otoku Pagu, sagrađena mala renesansna crkvice posvećena Majci Božjoj.³³ Na natpisu, uklesanom u niši zvonika s vanjske strane, stoji MCCCCLXXVII ME. FECIT. MR. NICOLAUS SIBENICI EPISC... Kako tijekom ovih godina u Šibeniku nije djelovao nijedan biskup po imenu Nikola, vjerojatno je da se ime Nikola odnosi na samoga graditelja crkve. Po nekim izvorima riječ je o djelu glasovitog renesansnoga graditelja Nikole Firentinca. Ugovor o gradnji crkve ne posjedujemo. Također nije poznato da je Nikola Firentinac boravio i djelovao u ovom dijelu otoka Paga, te se, izuzev samog natpisa na crkvi, o samom graditelju još uvijek ne može ništa pouzdanije zaključiti. No i unatoč tome, podatak da je Ivan Slovinja, Pažanin koji se iselio u Veneciju, sigurni naručitelj i darovatelj navedene kapele, važan je prilog poznavanju nastanka i početaka djelovanja crkvenih građevina na našoj obali, te je, osim za crkvenu povijest, zanimljiv izvor i za povijesnoumjetničko istraživanje crkvenoga graditeljstva na našoj obali u doba renesanse.

SJEVERNA DALMACIJA

ZADAR – glavni grad mletačke pokrajine Dalmacije – u prošlosti se tijekom više stoljeća nalazio pod izravnom upravom Venecije. Sjedište uprave, sudstva i jedno od najvažnijih vojno-strateških mjesta Mletačke Republike na istočnojadranskoj obali, ali i važno trgovačko-prometno raskrižje između zapadnojadranske obale i balkanskog zaleđa, Zadar je tijekom prošlih stoljeća predstavljao jedan od najdra-

³² »Iohannes de Slovigna de Pago de confinio s. Moysi: Relinquo et dimitto et volo quod per eis fiat una capella s. Maria de Grazia in loco dicto Barbato Sct. Xristophori in valle vocata Matana et in qua capella sempre et perpetuo celebrant pro anima mea et defunctorum meorum per unum idoneum sacerdotem prout usum fuit secundum meis comisariis cui sacerdote elligendo et celebrando in dicta capella dimitto duas vestas fulcitas. Item volo quod de vesta que fuit condam matris mee fiant aliquis ornamenta Beate Marie Capelle predictae et omnia argenta et per (?) le quos sunt per ornamento figure« (NT, b. 877, br. 852, 22. 2. 1479).

³³ Usp.: C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, sv. II, Zara, 1879, str. 44; *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, sv. I, Zagreb, 1984, str. 72.

gocjenijih bisera u kruni mletačkog dominija. Grad teške, brojnim ratovima, sukobima i razaranjima izložene prošlosti, Zadar je prije svega bio i trajno ostao gradom bogate kulturne baštine, rasadište umjetnika i umjetničkih djela, središte u kojem su se prožimali i upotpunjavali utjecaji domaće tradicije i tokovi zapadnoeuropske civilizacije. Tijekom razdoblja turskih provala, pustošenja i stalnih mletačko-turskih ratova od 15. do 18. stoljeća Zadar proživljava teške dane, gubi znatan dio svoga agrarnog zaleđa, a migracije i demografska kretanja uzrokuju nemale promjene u vjerskom i etničkom sastavu stanovništva. Tijekom ovog razdoblja, napose u periodu od 15. do 17. stoljeća, kada su turske provale najžešće, a gubitak teritorija najveći, migracije stanovništva iz zaleđa, ali i nemalog dijela gradskog stanovništva, upućuju se prema gradovima zapadnojadranske obale, od kojih će glavni grad Venecija imati najistaknutiju ulogu. U odnosu na većinu drugih dalmatinskih gradova (s izuzetkom bokokotorskog područja), u Veneciji su najizrazitije prisutni doseljenici iz Zadra, među kojima najvećim dijelom bilježimo srednji i niži društveni sloj ili pučane. Analizirajući brojne oporuke zadarskih doseljenika u Veneciju, primjećujemo da je i u njihovu slučaju nerijetko prisutno spominjanje rodnoga grada, tamošnje rodbine, prijatelja i poznanika, ali i, što je za naše istraživanje posebno dragocjeno, brojnih zadarskih crkava, samostana, bratovština i hospitala kojima oporučitelji izricanjem svoje posljednje želje upućuju dio svoje imovine. Vremenski okvir oporuka koje se odnose na legatate zadarskim crkvenim ustanovama jest period od 1461. do 1609, pri čemu je, kao što je i uobičajeno, najveći broj oporuka iz 16. stoljeća. Mjesto koje se navodi kao podrijetlo oporučitelja uglavnom je grad Zadar, ali u nekoliko primjera bilježimo i šibenske iseljenike kao darovatelje zadarskih crkvenih ustanova. Izuzevši nekoliko članova uglednih zadarskih plemićkih obitelji (Detrico, Grisogono), ostali doseljenici uglavnom su pripadnici srednjeg i nižeg društvenoga sloja koji se u gradu na lagunama bave različitim pomorskim (brodari-prijevoznici, mornari, veslači na ratnim galijama) i obrtničkim (krojač) zanimanjima. Mjestom stanovanja, koje se, nažalost, ne navodi u svakoj oporuci, Zadrani su uglavnom vezani uz predjel Castello (župe S. Giovanni Novo, S. Pietro di Castello, S. Martino) i S. Marco (župa S. Gregorio). Oporuke zadarskih iseljenika razmotrit ćemo s obzirom na vrstu crkvenih institucija koje se obdaruju, te ćemo najprije ukazati na legatate upućene samostanima i crkvama (u gradu i u predgrađu), a potom na one (malobrojnije) koji su upućeni zadarskim bratovštinama i hospitalima.

Uz katedralu sv. Stošije i crkvu sv. Donata, zasigurno najvažnija vjerska ustanova tijekom tisućljetne zađarske povijesti jest benediktinski samostan i crkva sv. Marije. Osnovan još 1066. legatom i pristupom samostanu zadarske plemkinje Čike, ovaj je samostan tijekom svih stoljeća svoga neprekinutog postojanja bio obdaran legatima hrvatsko-ugarskih kraljeva (Koloman) i predstavnika najmoćnijih zadarskih plemićkih obitelji, ali i običnih pučana i nižih slojeva stanovništva samog Zadra i njegova obalno-otočkog distrikta.³⁴ U našem je primjeru darovatelj

³⁴ Opširnije o benediktinskom samostanu i crkvi sv. Marije usp.: C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, Zara, 1877, str. 314-333; I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 73-85; E. PERIČIĆ, *Samostan sv. Marije u Zadru od njegova osnutka do danas*, Radovi Instituta JAZU u Zadru (dalje Radovi IJAZU, Zadar), sv. XIII-XIV, Zadar 1967, str. 9-62; I. PETRICIOLI, *Umjetnička baština samostana sv. Marije u Zadru*, ibid., str. 63-102; N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*, Prošlost Zadra, II (dalje PZ II), Zadar, 1976, str. 110, 120, 136, 142, 150-151, 249-253, 264, 267, 285, 504; T. RAUKAR - I. PETRICIOLI - F. ŠVELEC - Š. PERIČIĆ, *Zadar pod*

samostanske crkve sv. Marije Martin pokojnog Krešula Šiborovića, nekada stanovnik zadarskog predgrada (borgata da Zara), a sada veslač-galio na mletačkoj ratnoj galiji pod zapovjedništvom Dominika Bemba. Obdarujući i druge crkvene institucije Venecije (napose crkvu sv. Roka u čiju su bratovštinu također bili uključeni mnogi naši doseljenici) i grada Zadra, Martin ostavlja Sv. Mariji neveliku i njegovoj skromnoj imovini odgovarajuću svotu od svega osam malih lira.³⁵

Obitelj Detrico ubraja se u jedne od najstarijih i tijekom višestoljetne zadarske povijesti najmoćnijih i najutjecajnijih zadarskih plemićkih obitelji. Njihovi predstavnici obnašali su prije i tijekom mletačke uprave u Zadru važne dužnosti u gradskoj upravi, crkvenim institucijama i javnom životu uopće. Poneki od njih, poput Lombardina pokojnog Ivana Detrica, djelovali su kao časnici u mletačkoj vojsci, predvođeci najčešće domaće oružane čete u borbama na mletačko-turskim ratištima u dalmatinskom zaleđu, ali kada je to potreba Republike nalagala, i u različitim dijelovima Apeninskog poluotoka. Lombardin se u izvorima spominje kao kapetan hrvatske konjaničke čete (capitano de Crovati a cavallo) i svoj životni put okončava u službi Prejasne Republike u samoj Veneciji. Izvršitelji njegove oporuke također su predstavnici uglednih zadarskih plemićkih obitelji: ponajprije njegov rođak Nikola Detrico te Šimun Fanfogna i Bernardin Galelli. Lombardinova obitelj najvećim je dijelom u Zadru, gdje se nalaze i njegovi cjelokupni posjedi i imovina, te se najveći dio oporuke ovoga zadarskog kondotjera u službi Venecije odnosi na osobe i institucije grada Zadra. Najveći dio imovine Lombardin ostavlja svojim rođacima te, napose, nezakonitoj djeci – sinu Jerolimu i kćeri Klari – kao i brojnim tamošnjim prijateljima i poznanicima. Posebno mjesto u Lombardinovoj oporuci zauzimaju zadarski franjevački samostan i crkva.³⁶ U toj je crkvi još 1480. Lombardinov otac Ivan Detrico sa sjeveroistočne strane crkve dao sagraditi kapelu nad kojom je obitelj Detrico imala pravo patronata i gdje su se tijekom više stoljeća sahranjivali članovi ove obitelji.³⁷ Lombardin želi da se njegovo tijelo prenese u Zadar i sahrani u zajedničku grobnicu obitelji Detrico u Sv. Frani, gdje je, kako stoji u oporuci, sahranjen njegov otac i utemeljitelj kapele Ivan. Osim toga, Lombardin želi da njegovi nasljednici svake godine izdvoje dvanaest dukata za tamošnje franjevce, koji su obvezni svakog dana držati u kapeli Detrico mise u spomen na njega i njegove pretke.³⁸

mletačkom upravom, Prošlost Zadra, III (dalje PZ III), Zadar, 1987, str. 154, 285, 287, 548, 551–553.

³⁵ »Martin condam Chresoli Schiborovich da borgata da Zara galeoto sopra la galia del magnifico signor Domenico Bembo: Item lasso a s. Maria de Zara lire otto de pizzoli« (NT, b. 44, br. 296, 15. 1. 1534).

³⁶ Crkva sv. Frane, sagrađena 1280, najstarija je dalmatinska crkva građena u gotičkom stilu. Crkva predstavlja tip redovničke crkve kakve su upotrebljavali franjevci i dominikanci u srednjem vijeku. Jednobrodni prostor pokriven je ravnom krovnom konstrukcijom, dok je u svetištu upotrijebljen gotički križno-rebrasti svod. Usp. D. FABIANICH, *Storia dei frati minori*, vol. II, Zara, 1864, str. 5–52; C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 39–371; G. SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897, str. 99–123; I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, Radovi IJAZU, Zadar, sv. XI–XII, Zadar, 1965, str. 167–168; PZ II, str. 273–275, 321, 509–510, 525; PZ III, str. 117, 263; I. PETRICIOLI, *Zadar*, Split, 1987, str. 60–63.

³⁷ Kapela obitelji Detrico sastojala se od tri dijela, a s tri renesansna luka otvarala se prema crkvi. Jedan je dio presvođen križno-rebrastim svodom, a središnji ima renesansni svod s konzolama koje imaju karakterističan ukras malih kandelura (PZ III, str. 154–155).

³⁸ »Lombardin Tetrico nobile de Zara condam Zuane cavalier capitano de Crovati a cavallo della Illustrissima Ducal di Venezia: Voglio chel corpo mio sia portado a Zara et posto

Sadržajno mnogo kraća, ali ipak vrijedna spomena, jest i oporuka Zadranina Jurja pokojnog Alegreta. Ostavljajući ponešto od svoje skromne imovine različitim mletačkim crkvama i hospitalima, Juraj spominje i crkvu sv. Frane u Zadru, te joj za kandila koja će gorjeti namjenjuje skroman novčani iznos od jednog dukata.³⁹

Isti oporučitelj spominje se i u slučaju nekoliko drugih zadarskih crkava i samostana. Tako za samostan klarisa sv. Nikole,⁴⁰ koji se nalazio na sjeveroistočnoj strani zadarskog poluotoka, Juraj, jednako kao i za crkvu sv. Frane, namjenjuje jedan dukat iz kojeg će se platiti kandila.⁴¹ Jednaku novčanu svotu za istu svrhu oporučitelj ostavlja i zadarskomu ženskomu benediktinskom samostanu sv. Katarine⁴² i crkvi sv. Šimuna.⁴³ Glasovita zadarska crkva sv. Šimuna (nekada sv. Stjepana), svetište gdje se nalazi škrinja s moćima sv. Šimuna Pravednika, jednog od svetaca zaštitnika grada Zadra,⁴⁴ spominje se i u oporuci već navedenoga zadarskog građanina Martina Šiborovića. Slično kao i Juraj Alegretov, i Martin namjenjuje navedenoj crkvi jedno kandilo od pola libre voštanice te skromnu novčanu svotu od pet marcela.⁴⁵

Mala, danas nesačuvana crkva sv. Kuzme i Damjana nalazila se u samom središtu Zadra, na putu između gradske lože i kneževe palače.⁴⁶ Jedini darovatelj ove crkve jest Katarina, udovica mornara Mateja iz Zadra, koja joj, prema svojim mogućnostima, ostavlja skroman prilog od tri dukata.⁴⁷

---

nella archa in la capella della giesia de s. Francesco dove fu sepolto il quondam mio padre. Item voglio et ordino che della mia facolta sia cavato ogni anno ducati 12 quali li miei heredi siano obligati dar alli Reverendissimi Padri de s. Francesco di Zara quali dicono ogni zorno messe in ditta capella per l'anima mia et delli miei morti» (NT, b. 1216, br. 677, 22. 5. 1554).

³⁹ »Georgius de Iadra condam Allegretti: Item dimitto ducatum unum expendatur in tot candelis in ecclesia s. Francesci de Iadra« (NT, b. 982, br. 1, 3. 5. 1461).

⁴⁰ Samostan sv. Nikole spominje se u izvorima od 13. stoljeća. Isprva je djelovao kao benediktinski samostan u koji su ulazile isključivo kćeri zadarskog plemstva. Već potkraj 13. stoljeća samostan prelazi redu sv. Klare. Samostan je dokinut 1798, a samostanska zgrada pretvorena je u vojarnu. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 401-403; I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 85-90; I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, str. 150, 167; PZ II, str. 260, 288; PZ III, str. 542, 548.

⁴¹ »... et ducatum unum pro candelis in ecclesia s. Nicolai de Iadra«.

⁴² Intenzivnije djelovanje benediktinskog samostana sv. Katarine bilježimo od 15. stoljeća, kada je oporučnim legatom zadarske plemkinje Pelegrine de Saladinis, udovice Francesca Grisogona, samostan obnovljen i dovedene benediktinke s Raba i iz Zadra. U samostan su ulazile djevojke iz građanskih i pučkih obitelji. Pored samostana nalazio se hospital za koji su se brinule redovnice sv. Katarine. Samostan su ukinule austrijske vlasti 1802. Usp.: C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 443; I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 90-92; PZ II, str. 516; PZ III, str. 131, 136, 263, 562.

⁴³ »Et totidem pro s. Symonis et pro s. Catarina de Iadra.«

⁴⁴ Crkva sv. Šimuna pregrađena je stara crkva sv. Stjepana. Prvobitno je bila starokršćanska trobrodna bazilika. Na glavnom oltaru nalazi se srebrna škrinja sv. Šimuna, dar anžuvinske kraljice Elizabete, kćeri bosanskog kralja Stjepana Kotromanića. Škrinju je 1377-1381. izradio zlatar Francesco iz Milana, a na prednjoj i stražnjoj strani škrinje prikazani su prizori iz života sv. Šimuna i iz povijesti Zadra. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 340-356; I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, str. 150; PZ II, str. 120-122, 261, 263, 269, 428, 430, 514, 519, 528, 535, 542; PZ III, str. 132, 136, 289, 547, 551, 553; I. PETRICIOLI, *Zadar*, str. 56-60.

⁴⁵ »Item a s. Simon de Zara marcelli quinque.«

⁴⁶ Crkva sv. Kuzme i Damjana spominje se od 1402. S vremenom je oštećena i napuštena, te se od nje nisu sačuvali nikakvi tragovi. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 458; I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, str. 154; PZ III, str. 131, 135.

⁴⁷ »Catarina relicta Mathei de Iadra marinarii: Dimitto moniali s. Cusme e Damiani de Iadra ducati tre« (NT, b. 910, br. 135, 12. 8. 1482).

Gospa od Blagovijesti (Madonna della Annunziata) nalazila se ispred malog trga u blizini crkve sv. Antuna Opata, a na mjestu kasnije crkve sv. Marcele, ali je, upravo zbog prostora na kojem je bila smještena, najčešće poznata pod nazivom *Madonna della Piazzola*. U sklopu crkve djelovala je istoimena bratovština Gospe od Blagovijesti, koja se, kao i matična crkva, nazivala imenom *Madonna della Piazzola*.⁴⁸ Katarina, udovica zadarskog mornara Mateja, ostavlja toj crkvi jednaku svotu kao i crkvi sv. Kuzme i Damjana.⁴⁹ Iako spominje i obdaruje veći broj zadarskih crkvenih ustanova, plemić Pompej Grisogon pokojnog Anzola obdaruje ih vrlo malim, za predstavnika tako ugledne plemićke obitelji rijetko zabilježenim novčanim svotama. Nabrajajući više zadarskih crkava i bratovština, Pompej spominje i crkvu *Madonna della Piazzola*, te joj ostavlja samo šest lira i deset solida (oko jedan dukat),⁵⁰ što je mnogo manje nego u primjeru zabilježenih legata većine drugih neimućnih zadarskih pučana.

Jednakom novčanom svotom Pompej obdaruje i crkvu *Madonna del Castello*,⁵¹ smještenu nasuprot Velikom arsenalu i srednjovjekovnim obrambenim kulama Zadra, sagrađenu točno dvadeset godina (1582) prije pisanja oporuke Pompeja Grisogona (1602).⁵² Crkva Gospe od Varoši u Zadru zahvaljuje svoj postanak premještanju poliptiha s likom Bogorodice iz crkve sv. Mateja u zadarskom predgrađu (Varošu), čije su brojne zgrade srušene 1587. prilikom izgradnje novih gradskih fortifikacija. Od tada se dotadašnja zadarska crkva sv. Stjepana, na čiji se glavni oltar postavlja Bogorodičina slika, počinje nazivati imenom Gospe od Varoša, a kako je kult Gospe (o čemu svjedoče imena brojnih zadarskih crkava i bratovština) bio u gradu vrlo raširen i štovani, bivša crkva sv. Stjepana postaje jednom od istaknutijih i u oporukama Zadranu češće spominjanih crkava.⁵³ Jednako kao i prethodnim Gospinim crkvama u Zadru, Pompej Gospi od Varoši ostavlja šest lira i deset solida.⁵⁴

Margareta Lukačeva, podrijetlom vjerojatno iz Zadra, u prvom braku udovica Ivana Grgurića, a u drugom Luke Jeličića s područja šibenskog distrikta, obdaruje zadarsku crkvu sv. Marije Veće (s. *Maria Maioris*)⁵⁵ nešto drukčijim i za nas

⁴⁸ Bratovština »Madonna della Piazzola« ili Bratovština drvodjelaca (Scuola dei marangoni) osnovana je u 15. stoljeću. Isprva je djelovala u sklopu crkve Sv. Petar stari (s. Pietro vecchio detta della Piazzola), koja je ime dobila po svom smještaju ispred malog trga u blizini crkve sv. Antuna opata. Bratovština je posvećena Gospi od Blagovijesti (Madonna della Annunziata), ali se, kao i crkva u kojoj se kasnije sastajala, nazivala i Madonna della Piazzola. U 16. stoljeću, nakon dolaska redovnica sv. Marcelle iz Nina u Zadar i njihova preuzimanja navedene crkve, ustaljuje se za crkvu i bratovštinu titular sv. Marcelle. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 380–382; V. CVITANOVIĆ, *Bratovštine grada Zadra*, Zbornik Zadar, Zagreb, 1964, str. 460; V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara*, Trieste, 1974, str. 239.

⁴⁹ »Dimitto moniali s. Marie Annunziate ducati tre.«

⁵⁰ »Pompeo Grisogono da Zara condan Anzolo de s. Pietro di Castello: Lasso alla Madonna della Piacula lire sei e soldi dieci« (NT, b. 569, br. 147, 6. 9. 1609).

⁵¹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 372–377; G. SABALICH, *Guida archeologica di Zara*, str. 81–85; I. PETRICIOLI, *Zadar*, str. 81; PZ III, str. 139, 156, 548.

⁵² »Lasso alla Madonna del Castello lire sei e soldi dieci.«

⁵³ Usp. I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, str. 180; PZ III, str. 134, 289.

⁵⁴ »Lasso alla Madonna del Borgo lire sei e soldi dieci.«

⁵⁵ Iako je sagrađena znatno ranije, crkva sv. Marije Veće spominje se od 12. stoljeća. U 13. stoljeću u njoj je smješteno tijelo sv. Šimuna, poradi čega je uslijedila dogradnja kojom su sagrađena kapela za sveca i zvonik. Prilikom proširenja gradskih zidina 1570. crkva je srušena. Danas se mogu vidjeti samo južni rubovi pročelja s ukrasima u mješavini gotičkog i renesansnog stila te kapela sv. Roka. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 390–395; I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, str. 153, 160; PZ

zanimljivijim legatom. Margareta ponajprije izražava želju da se njezino tijelo mora pokopati u Zadru, u grobnici gdje počiva njezin sin Ivan. Za prijenos tijela i sahranu pobrinut će se njezina kćer Helena, jedini nasljednik cjelokupnih Margaretinih dobara. Iako Margareta ne navodi ime crkve u kojoj se želi pokopati, vjerojatno je riječ o crkvi sv. Marije Veće. Od svih zadarskih crkava Margareta naime spominje jedino tu, tražeći od svoje kćeri da, ako to bude smatrala mogućim, dade u istoj crkvi sagraditi jedan oltar. Osim navedenog, Margareta ostavlja zadarskoj nadbiskupiji tri lire za oprost grijeha njezina pokojnog sina Ivana.⁵⁶

Područje predgrada Zadra (burgus, varoš) stoljećima nije mijenjalo svoj izgled, a crkvene ustanove (crkve, hospitali, leprozoriji) koje su se ondje nalazile ostale su nepromijenjene sve do 16. stoljeća, kada se, zbog potreba gradnje i proširivanja gradskih obrambenih bedema, dio privatnih kuća i javnih objekata morao srušiti.⁵⁷ U oporukama zadarskih doseljenika u Veneciju bilježimo nekoliko legata upućenih tamošnjim crkvama, mahom onima koje su posvećene Bl. Djevici Mariji. Tako spomenuti građanin Martin Šiborović, osim crkava u samom gradu, obdaruje i crkvu Gospe među Maslinama, smještenu u sjevernom dijelu poviše predjela Brodarica.⁵⁸ Toj crkvi Martin namjenjuje skroman novčani prilog od jednog moceniga.⁵⁹

Godine 1527. oporuku je napisao Toma iz Šibenika, koji je, kako se to može vidjeti iz sadržaja njegove oporuke, tijekom svog života i djelovanja bio intenzivno povezan sa Zadrom i Zadranima. Ostavljajući najveći dio svoje imovine prijateljima i poznanicima iz različitih gradova dalmatinske obale, te brojnim mletačkim crkvama i bratovštinama (napose bratovštini hrvatskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna), Toma spominje i crkvu Gospe od Varoši u Zadru. Pod ovom se crkvom tada još uvijek (sve do rušenja Varoši 1587) podrazumijeva varoška crkva sv. Mateja, u kojoj se nalazila slika Bogorodice po kojoj je i crkva dobila ime. Varoškoj crkvi Toma ostavlja skromnu novčanu svotu od jednog dukata.⁶⁰

Legati kojima se određuje gradnja crkvenog objekta ili oltara uvijek su posebno zanimljivi i za povijest crkvene umjetnosti i kulture napose dragocjeni podaci. Tako spomenutu crkvu Gospe od Varoši spominje u svojoj oporuci 1564. Zadra-

---

II, str. 120, 260, 283, 288, 516, 519, 521, 527, 533, 543; PZ III, str. 139, 144, 147, 154–155, 157, 162, 291; I. PETRICIOLI, *Zadar*, str. 69–70.

⁵⁶ »Margareta Luchazeva relicta in primo voto Zuane Gurgurich in secondo voto Lucha Gelichich comitatus Sibenicensi habitante al presente in confinio s. Martini: Cadaverum meum volo sepeliri Jadram ubi cadavere filii mei Iohannis Luchachich sepulto, quo scit si sic placuerit pefatte Helene filie mee. Illam quando ut mittat dictum cadaverum meum Jadram ad sepeliandi ut scripsit. Lasso Archiepiscopatus Jadre pro voce libras tres causa absolutionis pro remedium supradicti Iohannis filii mei et fabricet unam altarem in ecclesia s. Marie Maioris Jadram si sic videbit dicte filie mee« (NT, b. 777, br. 303, 29. 1. 1518).

⁵⁷ PZ III, str. 134.

⁵⁸ Crkva Gospe među Maslinama spominje se kao eremitaža pustinjaka od srednjeg vijeka. Oko 1470. zadarski kanonik M. Sturarius dao je pregraditi crkvu u gotičkim oblicima. Glavni oltar baroknog je stila, a dao ga je izgraditi 1742. generalni providur G. Querini. U crkvi se nalazi grobnica obitelji Ballafusa (odatle naziv za predjel oko crkve Belafuža). Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 462–466; I. PETRICIOLI, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, str. 181; PZ II, str. 524; PZ III, str. 134, 154, 157, 162, 291; I. PETRICIOLI, *Zadar*, str. 85.

⁵⁹ »Item lasso a s. Maria de Olive de Borgo di Zara un mocenigo.«

⁶⁰ »Tomaso da Sebenico: Lasso s. Maria dell Borgo Zara ducato uno« (Archivio Scuola Dalmata, Catastico, str. 41, 13. 1. 1527).

nin Ivan pokojnog Jurja Maića, brodar-prijevoznik i stanovnik mletačkog predjela S. Marco (župa S. Gregorio). Ostavljajući svu svoju imovinu supruzi Magdaleni, Ivan je obvezuje da za spas njegove duše dade načiniti jedan oltar u čast Bl. Djevice Marije u istoj Gospinoj crkvi u Varoši. Ivan ne raspolaže znatnijom imovinom, te je njegov prilog gradnji oltara skroman i iznosi samo četiri dukata.⁶¹ Podatak koji ovdje zatječemo vrijedan je pažnje. Iste godine, kako u svojoj kronologiji povijesnih događanja u Zadru bilježi C. F. Bianchi, Bogorodičina oltarna slika u crkvi sv. Stjepana (kasnije sv. Šimuna) u Zadru ukrašena je posrebrenim okvirom.⁶² Oporuka Ivana Maića pisana je 1564, kada je Bogorodičina slika još uvijek bila u varoškoj crkvi sv. Mateja, te je tri godine potom (1567) premještena u navedenu crkvu sv. Stjepana u Zadru. Iako ne možemo sa sigurnošću tvrditi, moguće je pretpostaviti da je Ivanov dar bio jedan u nizu, ali ne i jedini zavjetni dar, kojim je od varoških žitelja posebno štovana Bogorodičina slika, ukrašena posrebrenim okvirom.

Na rtu predjela Brodarice (u srednjem vijeku *Barcaneum*), koji zatvara uvalu Vrulje, nalazila se crkva sv. Jakova (*S. Giacomo apostolo ultra portum Jadre*). Pogodno pristanište, u koje su zbog nešto veće dubine mora mogli pristati i veći brodovi, upotrebljavalo se tijekom prošlih stoljeća za ukrcavanje stoke koja se iz zaleđa prevozila na zapadnojadransku obalu. Dosljedno srednjovjekovnoj praksi, tu je oko 1194. sagrađena crkvice posvećena zaštitniku putnika sv. Jakovu.⁶³ Navedenu crkvu spominje i obdaruje svojim legatom zadarski plemić Pompej Grisono, ne ostavljajući joj ništa više nego već spomenutim marijanskim crkvama u samom gradu.⁶⁴

Tijekom prošlih stoljeća u Zadru je dijelovao velik broj bratovština posvećenih brojnim svecima zaštitnicima, smještenim u gotovo svim crkvama Zadra i njegova predgrada.⁶⁵ Posebno su štovane i rado osnivane marijanske bratovštine, koje su svoja sjedišta imale u nekim od brojnih crkava posvećenih Bl. Djevici Mariji. Osim marijanskih bratovština, u gradu se posebno štovala Bratovština Presvetog Sakramenta sa sjedištem (oltarom) u katedralnoj crkvi sv. Stošije.⁶⁶ Toj bratovštini skroman novčani prilog ostavljala je većina Zadrana koji su oporuke pisali u svom gradu, a poneki od njih prisjećali su se bratovštine i izvan domovine, spominjući je prilikom izricanja svoje posljednje želje. Tako Zadrarin Nikola pokojnog Jerolima Zidarića, krojač koji u Veneciji stanuje u kući tiskara Venture u župi S. Zuane Novo u ulici *Calle delle Rasse*, koja je tijekom prošlih stoljeća jedno od najčešće spominjanih mjesta stanovanja naših iseljenika, ostavlja navedenoj bratovštini skroman prilog od četiri lire.⁶⁷

⁶¹ »Zuane Schiavon fu Zorzi Maichio da Zara barcarol habitante in confin s. Gregorio in case Pelegrini: Lasso tutto a Madalena mia consorte mia herede universal con pacto che debba per l'anima mia far un altar alla Imagine di Nostra Donna del Borgo da Zara di valute ducati quattro in circa« (NT, b. 265, br. 271, 23. 8. 1564).

⁶² C. F. BIANCHI, *Fasti di Zara*, Zara, 1888, str. 75.

⁶³ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 477–378; PZ II, str. 268.

⁶⁴ »Lasso alla chiesa di s. Giacomo lire sei e soldi dieci.«

⁶⁵ V. CVITANOVIC, *Bratovštine grada Zadra*, str. 457–470.

⁶⁶ Bratovština Presvetog Sakramenta osnovana je 1505. Služila se glavnim oltarom u katedrali, a 1719. izradila je mramorni oltar s likovima četiriju evanđelista, gdje se i danas čuva euharistija. Bratovština je bila ugledna i brojna, a imala je i brojne posjede u zadarskoj okolici i na otocima. Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 112–113, 485–487; V. CVITANOVIC, *Bratovštine grada Zadra*, str. 466; PZ III, str. 551.

⁶⁷ »Nicolò Zidarich condan Hierolimo da Zara sartor in casa Ventura stampador in Calle delle Rasse in contrada s. Zuane Novo: Lasso all Sanctissimo Sacramento lire quattro« (NT, b. 394, br. 705, 20. 9. 1570).

Nekoliko smo već puta spomenuli brojne, ali visinom priloga oskudne legate Pompeja Grisogona zadarskim crkvama. Uobičajenom formulom na kraju oporuke bilježnik je upitao Pompeja da li želi ponešto ostaviti za nabožna mjesta. Pompej je odgovorio da za svako od takvih mjesta u Veneciji (npr. hospitali Madonna della Pietà, Incurabili, S. Lazzaro, S. Antonio, itd.) ostavlja po dvije lire. Ovom legatu prilaze jedan dukat koji ostavlja Bratovštini Presvetog sakramenta u Zadru.⁶⁸

Hospitali, nabožne ustanove za zbrinjavanje siromašnih, bolesnih i onemoćalih, osnivani su i djelovali su pod pokroviteljstvom gradske vlasti ili crkvenih ustanova. Njihovo spominjanje u legatima oporučitelja, bez obzira na mjesto pisanja oporuke, uobičajeno je za većinu stanovnika prošlih stoljeća, te stoga legate naših iseljenika, upućene hospitalima i u samoj Veneciji i u rodnom Zadru, bilježimo kao jedne od najčešćih prilikom obdarivanja crkvenih ustanova. U Zadru je tijekom prošlih stoljeća djelovalo više hospitala namijenjenih zbrinjavanju siromašnih gradskih stanovnika, ali i onih koji su za svoje štice imali isključivo fizički obilježene, ponajviše zaražene i tjelesno oštećene osobe.⁶⁹ Najčešće spominjan u oporukama zadarskih iseljenika jest hospital sv. Lazara (lazaret za leprozne bolesnike), smješten, kako je to kod te skupine stanovništva uobičajeno, izvan gradskih bedema, na području današnjih Jazina.⁷⁰ Ostavštine tom, ali i drugim zadarskim hospitalima, bilježimo u gotovo svakoj oporuci dosad razmatranih legata zadarskim crkvenim ustanovama. Najčešće je riječ o podjeljivanju manje novčane svote, bez ikakva obvezivanja služenja mise, dodatne gradnje ili preuređenja navedenog objekta, kako je to bio slučaj s mnogim legatima upućenim zadarskim crkvama, samostanima ili bratovštinama. Tako Katarina, udovica mornara Mateja, ostavlja hospitalu sv. Lazara dva dukata, a krojač Nikola Zidarić znatno skromniju svotu od samo četiri lire.⁷¹

Martin pokojnog Maura iz Zadra nije spomenut u dosadašnjem razmatranju legata zadarskih iseljenika crkvenim ustanovama. Martin, doduše, ostavlja dio svoje imovine samostanu sv. Bernardina i hospitalu u istarskom gradu Piranu, s kojima je tijekom svog života zasigurno održavao intenzivnije veze, te možda neko vrijeme u njima stanovao. Od zadarskih crkvenih ustanova Martin spominje samo hospital sv. Lazara i hospital siromašnih (*hospitali pauperibus*), čije ime ne navodi, te prvom ostavlja dva, a drugom četiri dukata.⁷² Skromnu novčanu svotu od jednog dukata namjenjuje zadarskom lazaretu plemić Lombardin Detrico, ostavljajući mu za spas svoje duše jedan dukat.⁷³

Tijekom prošlih stoljeća ŠIBENIK je doživio sličnu sudbinu kao i većina dalmatinskih gradova kao što su npr. Zadar, Split i Trogir. Došavši pod mletačku upravu

⁶⁸ »Et al Sacramento dell Duomo di Zara ducato uno.«

⁶⁹ Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 424–528; M. ŠKARICA, *Zdravstveno-humanitarne ustanove grada Zadra*, Zbornik Zadar, str. 64–654; R. JELIĆ, *Zadarske kuge i lazareti u prošlosti*, u: *Sanitarni kordon nekad i danas*, Zagreb 1978; D. KARBIĆ, *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća*. Historijski zbornik, god. XLIV (1), Zagreb, 1991, str. 65, 67.

⁷⁰ Usp. C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. I, str. 524; PZ III, str. 268.

⁷¹ »Dimitto hospedale s. Lazzari ducati doi: Lasso Lazareto de Zara lire quattro.«

⁷² »Martinus de Jadra condam Mauri: Interogatus de loci pii respondit quod dimitto hospedali pauperibus ducati quattro et pro pauperibus s. Lazzari ducati doi« (NT, b. 968, br. 322, 12. 7. 1508).

⁷³ »Voglio sia dato a Lazareto da Zara ducato uno per l'anima mia.«

na početku 15. stoljeća, ovi su gradovi u stoljećima turskih provala jednako stradavali i gubili teritorij u svom zaleđu, a demografske promjene koje su se zbivale tijekom tog razdoblja uvjetovale su djelomične promjene u etničkom i vjerskom sastavu stanovništva u njihovim zaledima. Gospodarska politika ovih gradova i njihovi odnosi s Venecijom bili su gotovo istovjetni, a broj njihovih stanovnika koji se spominju u Veneciji intenzitetom svoje prisutnosti i djelovanja u gradu na lagunama u svim je razdobljima podjednak. Tijekom prošlih stoljeća mletačke uprave u Šibeniku djeluju mnogobrojni graditelji, kipari, slikari i majstori umjetničkog obrta iz brojnih gradova i država zapadnoeuropskog područja, a nemali broj šibenskih majstora različitog umijeća okušat će svoje znanje i vještinu na području zapadnojadranske obale, od kojih će Venecija zasigurno imati najvažniju ulogu. Tijekom ovih stoljeća u Šibeniku nastaje niz crkvenih i svjetovnih građevina i djela iznimne umjetničke vrijednosti. Donacije i prilozi iseljenika iz njihova grada, iako malobrojni i sporadični u odnosu na ukupan broj Šibenčana prisutnih u Veneciji, ipak su važan i pažnje vrijedan prilog poznavanju crkvene povijesti i povijesti kulture i umjetnosti Šibenika u prošlim stoljećima. Vremenski raspon dokumenata koje analiziramo kreće se od 1494. do 1695. i obuhvaća razdoblje u kojem je prisutnost doseljenika s istočnojadranske obale u Veneciji bila najintenzivnija. Doseljenici iz Šibenika uglavnom su pučani, pripadnici srednjeg i nižeg društvenoga sloja, koji se u gradu na lagunama uglavnom bave manje unosnim i ekonomski isplativijim zanimanjima. Zanimljivo je uočiti da su svi darovatelji koji u svojim oporukama ostavljaju dio svoje imovine šibenskim katoličkim vjerskim ustanovama podrijetlom iz samog Šibenika, što nije slučaj s većinom ostalih naših gradova koje obrađujemo, a čiji su darovatelji dolazili katkada iz sasvim različitih dijelova istočnojadranske obale. Mjestom stanovanja Šibenčani su uglavnom vezani za uobičajeni predjel stanovanja naših doseljenika (Castello), ali ih susrećemo i u nekim drugim dijelovima Venecije (Cannaregio, S. Croce, S. Marco). Kao i u slučaju ostalih naših doseljenika, oporuke Šibenčana po svojoj su strukturi i sadržaju uobičajene, pri čemu je zasigurno za nas najzanimljiviji onaj dio u kojem se govori o njihovu vjerskom životu i religioznosti, u kojem saznajemo i za njihove ostavštine crkvenim ustanovama u rodnom Šibeniku.

Katedrala sv. Jakova sagrađena je na južnoj strani središnjega staroga gradskog trga, na mjestu gdje je dotad bila istoimena romanička crkva. Gradnja katedrale započela je 1431. i odvijala se u tri etape (1433–1441; 1441–1473; 1473–1536), a svoj prilog njezinoj izgradnji dali su najistaknutiji onodobni graditelji (Juraj Dalmatinac, Nikola Firentinac, Ivan Pribislavljić).⁷⁴ Katedrala sv. Jakova spominje se u tri oporuke šibenskih doseljenika u Veneciju. U prvom primjeru riječ je o legatu obučara Jakova Petrova, stanovnika župe Ss. Apostoli u predjelu Cannaregio. U svojoj kratkoj oporuci Jakov izriče želju da se sva njegova dobra koja posjeduje u Šibeniku daruju stolnoj crkvi sv. Jakova, uz uvjet da svećenici te crkve mole za njegovu i dušu njegovih roditelja.⁷⁵ Oltarima šibenske stolne crkve namjenjuje dio

⁷⁴ Usp. A. FOSCO, *Le cattedrale di Sebenico e il suo architetto Giorgio Dalmatico*, Zara, 1873; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik, 1974, str. 51–57; G. NOVAK, *Šibenik u razdoblju mletačke vladavine (1412–1797)*, Šibenik – spomen-zbornik o 900. obljetnici, Šibenik, 1976, str. 242; *Barok u Hrvatskoj*, str. 667, 739–740, 760, 765, 767, 788, 794, 810, 876, 899, 901; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, Zagreb, 1988, str. 47–56.

⁷⁵ »Giacomo di Piero da Sybenico caliger nel contra ss. Apostoli: Primo ordino che siano dati tutti quelli della mia parte che io ho a Sybenico alla ghiesia de m. s. s. Giacomo et che quelli de essa ghiesia siano obligati a pregar Iddio per l'anima mia e li miei parenti« (NT, b. 1042, br. 66, 15. 10. 1576).

svoje imovine i Katarina, kći uglednoga šibenskog plemića Jurja Difnika,⁷⁶ supruga rapskog plemića Šimuna pokojnog Kristofora Dominisa.⁷⁷ Obdarujući više crkvenih ustanova u Šibeniku, Katarina ostavlja oltaru Presvetog Sakramenta⁷⁸ dvadeset dukata, koji će se isplatiti u roku od dvije godine (deset dukata godišnje). U drugom traveju sjeverne bočne lađe katedrale nalazi se oltar svetih Triju kraljeva.⁷⁹ Katarina ostavlja za potrebe uređenja navedene kapele i oltara prilično veliku svotu od 300 dukata, koja se predstavnicima navedene crkve mora dati u roku od osam godina. Kako je upravo tih godina (sredinom 16. stoljeća) slikar kasne mletačke renesanse Bernardino Ricciardi napravio oltarnu sliku *Poklonstvo mudraca* za isti oltar, možemo pretpostaviti da se upravo iz Katarinine ostavštine financiralo uređenje navedenog oltara.⁸⁰

Dug je popis crkava, samostana i bratovština u Šibeniku kojima ponešto od svoje imovine ostavlja Margareta pokojnog Bartolomeja de Sporzina. Imenujući i brojne druge crkvene ustanove u Šibeniku, Margareta ostavlja crkvi sv. Jakova jednaku novčanu svotu od 2,5 dukata, spominjući pritom uobičajen uvjet da predstavnici navedenih crkvenih ustanova mole za spas njezine duše.⁸¹

Crkva franjevačkog samostana u Šibeniku, smještena na rubnom, jugoistočnom dijelu gradske jezgre,⁸² mjesto je koje ista Margareta određuje za svoje posljednje počivalište, ostavljajući fratrima tog samostana svotu od 2,5 dukata.⁸³

⁷⁶ Obitelj Divnić (Difnik) podrijetlom je iz Bosne, ali se njezini članovi već u 14. stoljeću spominju u Skradinu. Istodobno prelaze u Šibenik, gdje se obitelj dijeli u nekoliko grana. Grana Jurja Divnića, koji je imao samo kćer Katarinu, ugasila se njezinom udajom za Šimuna Dominisa. Usp. F. A. GALVANI, *Il re d'armi di Sebenico*, Venezia, 1885, str. 82.

⁷⁷ Kristofor Dominis spominje se u prvoj polovici 16. stoljeća kao soprakomit rapske galije. Njegov sin Šimun živio je uglavnom u Šibeniku, gdje se 1542. oženio Katarinom Difnik i tako utemeljio šibensku lozu obitelji Dominis (F. A. GALVANI, *Il re d'armi di Sebenico*, str. 94–100).

⁷⁸ Oltar Presvetog Sakramenta nalazio se uz glavni oltar katedrale, nasuprot biskupskom tronu. Ukrašen je s dva kipa proroka (sv. Elizej i sv. Ilija), od kojih je kip sv. Elizeja izradio brački kipar Pavao Franov Dominis (Gospodnetić) 1595. Godine 1568–1569, slikar Bernardino Ricciardi izradio je pozlatu na istoj oltarnoj pregradi. Usp. K. STOŠIĆ, *Šibenska katedrala*, Šibenik, 1926, str. 14–15; P. KOLENDIĆ, *Gospodnetićev »Elizej« u šibenskoj katedrali*, Zbornik u čast Bogdana Popovića, Beograd, 1929, str. 322–323.

⁷⁹ Uz oltar sv. Tri kralja nalaze se uzidana dva mramorna reljefa anđela, rad Nikole Firentina. Usp. K. PRIJATELJ, *Pala Bernardina Ricciardija u šibenskoj katedrali*, Izdanja Muzeja grada Šibenika, sv. I. Šibenik, 1967; *Barok u Hrvatskoj*, str. 794–795; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, str. 54.

⁸⁰ »Catarina fu fiola Zorzi Difnicho nobile Sibenicensi, et consorte Symon de Dominis condam Christophoro nobile Arbense: Lasso al altar del Sacramento della giesia de s. Iacomo de Sebenico ducati 20 in anni doi, cioe ducati 10 all'anno. Item al altar dei Tre magi qual e in chiesa s. Iacomo siano dati ducati 300 per ornamento della capella danti in anni otto« (NT, b. 642, br. 90, 28. 4. 1544).

⁸¹ »Margareta olim filia Bartolomeo de Sporzin de Sybenico: Item dimitto ecclesie s. Jacobi ducatos 2,5...« (NT, b. 960, br. 592, 14. 1. 1506).

⁸² Crkva sv. Frane sagrađena je u drugoj polovici 14. stoljeća. U 15. stoljeću crkvi je na sjevernoj strani dograđena kapela sv. Križa i preuređen prezbiterij sa svetištem. U unutrašnjosti se nalaze tri mramorna oltara iz 17. stoljeća sa slikama Mateja Pončuna. U kapeli sv. Križa nalaze se orgulje koje je 1762. izradio hrvatski graditelj orgulja Petar Nakić. Samostanska biblioteka posjeduje bogat fond rukopisnih kodeksa i inkunabula. Usp. G. NOVAK, *Šibenik u razdoblju mletačke uprave*, str. 243–244; *Barok u Hrvatskoj*, str. 693, 757–758, 765–766, 781, 822, 825–826, 828, 861, 874; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, str. 42–44.

⁸³ »Corpus poni in una capsula lignea et portare Sibenicem ibique in ecclesia s. Francesco sepeferi... Item dimitto ecclesie s. Francesco ducati 2,5...«

Iako izražava želju da se sahrani u mletačkoj crkvi S. Trinità u predjelu Castello, Šibenčanin Juraj pokojnog Matije Prikovića također u svojoj oporuci spominje i obdaruje franjevačku crkvu, kojoj ostavlja svoju kućicu u Šibeniku, smještenu u predjelu sv. Antonija. Juraj pritom donosi zanimljiv podatak da se u crkvi sv. Frane nalazi obiteljska grobnica Priković, smještena u kapeli posvećenoj sv. Križu (sjeverni dio crkve). Fratri su u zamjenu za ovaj legat obvezni služiti šest kratkih misa za Jurjevu dušu i dušu njegovih roditelja. Osim kućice u predjelu sv. Antonija, Juraj crkvi ostavlja i vinograd koji se nalazi u šibenskom polju u predjelu *Vuchial ogragionizze i Ravni Dolac*.⁸⁴

Juraj Priković i Margareta Sporzin spominju se i kao darovatelji šibenskog hospita sv. Martina.⁸⁵ Margareta taj hospital spominje u kratkom izričaju, ostavljajući mu neveliku novčanu svotu od pet libara,⁸⁶ dok Juraj namjenjuje tom ubožištu jedan od svojih vinograda u šibenskom polju, smještenom u predjelu sv. Mihovila.⁸⁷ Posjedujemo i oporuke Jurjevih kćeri, Jerolime, udovice Marka Antonija Motinija, iz 1731. i njezine sestre Antonije iz 1723. Zanimljivo je da Jurjeve kćeri, prva generacija naših iseljenika, rođene i odgojene u Veneciji, nemaju kao njihov otac osjećaj povezanosti i bliskosti s domovinom. U njihovim oporukama rijetko (samo kao svjedoke) zatečemo osobe našeg podrijetla, a prilikom navođenja legata crkvenim ustanovama, spominju se samo crkve, samostani i hospitali Venecije. Bez izravnih veza s očevim rodnim gradom, odgojene i srasle s drugom sredinom, te, najvjerojatnije, bez ikakve naslijeđene imovine u Šibeniku, Jurjeve kćeri nisu osjećale potrebu da u svojoj posljednjoj želji spomenu i obdare niti pojedine osobe niti crkvene ustanove očeva zavičaja.⁸⁸

Spomenuli smo legate Katarine Difnik upućene oltarima katedrale sv. Jakova. Osim toga, Katarina u svojoj oporuci spominje i samostan sv. Spasa⁸⁹ i crkvu sv.

⁸⁴ »Zorzi Pricovich condam Matio de confinio s. Martino: La mia casetta a Sebenico posta in contrada di s. Antonio a Sebenico lasso alli padri di s. Francesco in quella chiesa e sepoltura di mio padre davanti il altar di s. Crocifisio. I padri sono obligati celebrar sei messe piccole per l'anima miei genitori et me. Lasso a Padri vigna quella si attrovo in campagna de Sebenico cipe in Vuchial ogragionizze e Ravni Dolac« (NT, b. 904, br. 165, 6. 5. 1682).

⁸⁵ Hospital ili lazaret sv. Martina podignut je u blizini crkvice sv. Martina, sagrađene u Vrtilinama jugoistočno od gradskih vrata. U njezinoj blizini Disman Dobrinčić sagrađio je lazaret koji se nazivao lazaret sv. Martina ili sv. Lazara. U ovom hospitalu stanovali su leprozni bolesnici, a kada nije bilo bolesnika, u njoj su obitavali siromašni i napušteni muškarci. Usp. M. ŠKARICA, *Lazareti sv. Lazara i sv. Marka u Šibeniku*, Šibenik – spomen-zbornik, str. 515–519; G. NOVAK, *Šibenik u vrijeme mletačke uprave*, ibid., str. 201, 267; M. D. GRMEK, *Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku od početka XX. stoljeća*, ibid., str. 524, 526.

⁸⁶ »Item dimitto hospedali s. Martini prefatte civitatis Sybenici libras quingue.«

⁸⁷ »Lasso un pezzo di vigna esistente a s. Michiel a poveri di ospedal di Sebenico.«

⁸⁸ NT, b. 1, br. 227, 16. 12. 1731; b. 1, br. 4, 15. 9. 1723.

⁸⁹ Crkva sv. Spasa postojala je već u 12. stoljeću i pripadala je templarima, da bi nakon ukinuća ovog reda u njoj sjedište imala bratovština bičevalaca. Potkraj 15. stoljeća uz crkvu je podignut benediktinski samostan za kćeri iz šibenskih plemićkih obitelji. Iako je osnovan i sastavljen od predstavnika šibenskog plemstva, samostan je kasnije poznat po njegovanju i upotrebi hrvatskog jezika. U samostanu su koludrice u 17. stoljeću na hrvatskom jeziku i obučene u hrvatsku narodnu nošnju izvodile crkvena prikazanja poklonstva Triju kraljeva, a Ivan Tomko Mrnavić i Faust Vrančić upravo su njima posvetili hrvatskim jezikom pisane živote nekoliko svetica. Samostan je stradao u požaru 1457. i 1723. Francuska uprava ukinula je samostan i 1808. predala ga, zajedno s crkvom, na upotrebu pravoslavnom svećenstvu. Danas je crkva posvećena Uspenju Bogorodice, a u prostoru samostana nalazi se sjedište pravoslavnog klera. Usp. K. STOŠIĆ, *Benediktinke u Šibeniku*, *Croatica sacra*, Zagreb, 1934, str. 11; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 259–261; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, str. 37.

Katarine⁹⁰ te ih obdaruje jednakom novčanom svotom od 20 dukata.⁹¹

Ivan Blagonić pokojnog Bartolomeja jedan je od istaknutijih Šibenčana u Veneciji potkraj 17. stoljeća. Kapetan po zvanju, Ivan stanuje u župi S. Giovanni in Bragora, jednoj od najčešće spominjanih župa predjela Castello u kojima susrećemo naše iseljenike. Djelujući i poslujući tijekom svog boravka u Veneciji s doseljenicima iz različitih gradova naše obale (izvršitelj oporuke mu je kapetan Šimun Franičijević iz Prvića), Ivan spominje svoja dobra u Šibeniku, koja najvećim dijelom namjenjuje svojoj braći i supruzi Božici. Ostatak od dobara koja se raspodjeljuju legatima Ivan namjenjuje Gospinoj crkvi u Varošu (Beata Vergine del Borgo),⁹² zasigurno najpoznatijoj onodobnoj crkvi u tom dijelu grada.⁹³

Najveći dio preostalih vjerskih ustanova koje se obdaruju legatima šibenskih iseljenika spominje se u oporuci spomenute Margarete Sporzin. Ne navodeći pobliže o kojoj je bratovštini riječ, Margareta ostavlja Bratovštini sv. Marije (S. Maria civitatis Sibenici) dva dukata, uz molbu da je njezini pripadnici prihvate kao ravnopravnu članicu. Slijedi opširan popis šibenskih crkava i samostana koje Margareta nadaruje istovjetnom novčanom svotom od 2,5 dukata. Katedralu sv. Jakova i crkvu sv. Frane već smo spomenuli. Osim njih, Margareta ravnopravno nadaruje i crkvu sv. Dominika⁹⁴ i Bratovštinu Gospe od Kaštela.⁹⁵ Na kraju svoje oporuke Margareta izražava želju da u njezinu posljednjem ispraćaju sudjeluju članovi ostalih šibenskih bratovština te da šibenski biskup, ako tada bude u gradu, održi pjevanu misu za njezinu dušu.⁹⁶

⁹⁰ Samostan sv. Katarine osnovan je 1391. i bio je namijenjen za djevojke iz šibenskih pučkih obitelji. Potkraj 15. stoljeća samostan je prihvatio regulu sv. Benedikta, a postao je otvoren i za plemkinje. Samostan sv. Katarine bio je ekonomski mnogo slabiji od sv. Spasa, a broj redovnica kretao se između 5 i 15. Samostan je teško stradao u požaru 1752, a ukinule su ga francuske vlasti 1806. i pretvorile u vojnu bolnicu. Usp. K. STOŠIĆ, *Benediktinke u Šibeniku*, str. 11; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 261–262.

⁹¹ »Item al monasterio s. Catarina de Sebenico altri ducati 20; Item al monasterio s. Salvador del detto loco similmente.«

⁹² Crkva u Varoši podignuta je na mjestu samostana franjevac-konventualaca, koji je srušen 1221. U početku se nazivala crkva sv. Kuzme i Damjana, da bi se od 16. stoljeća uvriježio naziv *sanctae Mariae olim sanctorum Cosmae et Damiani*. Godine 1604. Varoš postaje samostalna župa, a crkva je popravljena i proširena. Godine 1740. na istom je mjestu sagrađena nova crkva. U crkvi su djelovale bratovštine sv. Marije, Isusa Nazarećanina, Presvetog Sakramenta i Malih podvornika. Usp. P. KAER, *Povijesne crte grada Šibenika i njegove okolice*, sv. II, Šibenik, 1913, str. 82; K. STOŠIĆ, *Varoška župa u Šibeniku*, Šibenik, 1932; *Barok u Hrvatskoj*, str. 787.

⁹³ »Capitano Zuane Blagonich condan Bartolomeo de Sebenico de contrada s. Giovanni Batista in Bragora: Et il resto della mia portione de detti beni lascio il tutto alla B. V. de Sebenico del Borgo della medesima città e quanto in suffragio e salvezza dell'anima mia« (NT, b. 109, br. 141, 20. 12. 1695).

⁹⁴ Crkva sv. Dominika smještena je na zapadnom dijelu gradske obale. Izgrađena kao renesansna crkva sa zvonikom na preslicu, crkva je 1911. pregrađena u stilu pseudogotike. U unutrašnjosti crkve dva su drvena oltara, sa slikama Palme Mlađeg i anonimnoga kasnogotičkog autora s kraja 16. stoljeća. Usp. V. MIAGOSTOVICH, *Per un diario sebenicense*, Il Nuovo Cronista, sv. V–VI, Trieste, 1898, str. 124; K. STOŠIĆ, *Natpisi u kamenu u Šibeniku*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. L, Split, 1926–1927, str. 88; *Barok u Hrvatskoj*, str. 801, 809, 814, 878; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, str. 44–45.

⁹⁵ Bratovština Gospe od Kaštela (Madona del Castello) imala je svoje sjedište u crkvi sv. Krševana. Spominje se od 15. stoljeća. Usp. V. MIAGOSTOVICH, *Per una cronaca sibenicense*, Venezia, 1913, str. 8; ISTI, *Per un diario sebenicense*, str. 118; G. NOVAK, *Šibenik u vrijeme mletačke uprave*, str. 245.

⁹⁶ »Item dimitto scole s. Marie civitatis Sibenici ducatos duos rogans fratres ipsius scole ut me dignetur in sororem suam suscipere. Item dimitte ecclesie s. Marie de Castello... et

Iako su se pravoslavne vjerske ustanove u prošlim stoljećima nalazile i u nekim drugim gradovima Dalmacije (Zadar, privremeno Hvar), Šibenik je jedini grad za kojeg u oporukama iseljenika s istočnojadranske obale bilježimo darovanje pravoslavnoj crkvi. Riječ je o oporuci Jerolime, kćeri *Donna* iz Zadra, supruge mletačkog krojača Franje Josipova. Iako o njezinom podrijetlu ne znamo ništa pobliže, možemo pretpostaviti da je njezin otac, čije je ime očigledno neslavensko, podrijetlom iz grčkih zemalja, najvjerojatnije u Zadru prisutan kao vojno lice (stratijot), trgovac ili poduzetnik. Jerolima najveći dio svoje imovine ostavlja crkvi sv. Blaža u Veneciji, koju su, iako su se u njoj održavali i obredi katolika, doseljenici pravoslavne vjeroispovjesti smatrali svojom. Spominjući pravoslavnu crkvu u Šibeniku,⁹⁷ Jerolima joj namjenjuje dio svoje odjeće.⁹⁸

Naposlijetku je potrebno spomenuti i oporuku Šibenčanina Mihovila pokojnog Antonija Lučića, stanovnika mletačkog predjela S. Marco (župa S. Juliano). Učestalo povezan s doseljenicima iz naših krajeva, Mihovil za svjedoke prilikom sastavljanja svoje oporuke određuje šibenskog kanonika Ivana Lackovića, klesara Pavla pokojnog Jurja, također iz Šibenika, te Radu pokojnog Jurja iz Bosne, dok je izvršitelj Mihovilove posljednje želje njegov sugrađanin Ivan Bagvarić. Mihovilova je želja pokop u grobnjoj kapeli njegove obitelji u Šibeniku, ali se, nažalost, u tekstu oporuke pobliže ne navodi o kojoj je crkvi riječ.⁹⁹

Povijesnim značenjem zasigurno najznamenitija osoba koju spominjemo u navedenom radu kao darovatelja naših crkvenih ustanova je Šibenčanin Faust Vrančić (Šibenik, 1551 – Venecija, 1617). Čanadski biskup od 1598. do 1608, pripadnik vjerskog reda barnabita u Rimu i Milanu, te, prije svega, glasovit kao izumitelj (*Machinae novae*, Venezia, 1595), teolog, filozof (*Logica nova suis instrumentis formata et recognita*, Venezia, 1616; *Ethica christiana*, Venezia, 1616), povjesničar (*De Slowinis se Sarmatis in Dalmatia* – kao dodatak djelu *Život nikoliko izabranih divic*, Roma, 1606; život strica Antuna Vrančića pod naslovom *Vita Antonii Werantii Archiepiscopi Strigonienensis et Cardinalis*, Požun, 1575; rukopisi *Illyrica historia* i *Statuta civitatis Sibenicensis*) te jezikoslovac i autor glasovitoga peterojezičnog rječnika (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Hungaricae*, Venezia, 1595), Faust Vrančić posebno je istaknuta i važna ličnost hrvatske povijesti druge polovice 16. i početka 17. stoljeća.¹⁰⁰ Živeći potkraj života u Rimu, Vrančić se 1616. odlučio vratiti u

s. Dominici predictae civitati Sibenici ducatos 2,5 pro anima mea. Item volo et ordino quod ibi in Sybenico dentur omnes prefatte fraternitas et scole pro asociando corpum meum ad sepolturam cum hoc et quod reverendissimus episcopus ille die cantet missam si erit in civitate.«

⁹⁷ Stanovnike pravoslavne vjere u Šibeniku u 16. stoljeću najvećim su dijelom činili mletački plaćenici – stratijoti, koji su se regrutirali s mletačkih posjeda u Grčkoj. Mletačka im je vlada oko 1530. ustupila na korištenje dotad katoličku crkvu sv. Julijana. Oltar sv. Mihovila u istoj crkvi ostavljen je na upotrebu katolicima, a svake tri godine šibenski biskup dolazio je u crkvu kako bi izvršio vizitaciju navedenog oltara. Usp. N. MILAŠ, *Dokumenti o istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko-istrijskom vladiciansvu od XV do XIX vijeka*, knj. I, Zadar, 1899, str. 65, 66, 68–71, 76–78, 98–102, 105, 208, 271–319; G. NOVAK, *Šibenik u vrijeme mletačke uprave*, str. 233–235; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, str. 37.

⁹⁸ »Hierolima fia Donna da Zara uxor Francesco Iseppo sartor: Lasso un bochasin al monasterio di Greci de Sebenico« (NT, b. 1021, br. 435, 16. 8. 1594).

⁹⁹ »Michiel Lucich condam Antonii de Sybenico de contrata s. Juliani: Corpus... portari debere ad Sybenicum et poni in capella apud alios suos defunctos« (NT, b. 960, br. 560, 29. 6. 1494).

¹⁰⁰ Usp. F. A. GALVANI, *Il Re d'armi di Sebenico*, vol. I, Venezia, 1884, str. 220–221; V. MIAGOSTOVICH, *Vita di Antonio Veranzio, scritta da Fausto suo nipote*, Il Nuovo

Dalmaciju, ali je, zaustavivši se u Veneciji, naglo obolio, te je, ne vidjevši više svoj rodni kraj, umro 1617. U Veneciji je 1616. napisao kodicil oporuci prethodno napisanoj u Rimu, a u njenu sadržaju, napose kada je riječ o određivanju mjesta i načina pokopa, nalazimo niz podataka iznimno zanimljivih za naše istraživa-nje.¹⁰¹ Oporuka je napisana u kući Hierolima Jubetea, svećenika župne crkve S. Provolo u predjelu Castello, u kojoj se Vrančić našao u trenutku svoje bolesti. Na samom početku kodicila Vrančić određuje da se nakon njegove smrti tijelo položi u jedan drveni kovčeg u koji će se također pohraniti po jedan primjerak njegovih objavljenih djela i rukopisa. Zakovan kovčeg izvršitelji njegove oporuke dužni su barkom prevesti u PRVIĆ-LUKU i sahraniti u crkvi franjevac trećore-daca Gospe od Milosti.¹⁰² Iznad njegove grobnice klesari će uklesati nadgrobní natpis koji Faust sam ispisuje i koji je, kako se i danas može vidjeti, u potpunosti prenesen i izvršen.¹⁰³ U ostalom dijelu oporuke Faust spominje svoje legatē bratu Kazimiru, sluzi Paulu Malfadu te svojim izvršiteljima oporuke, župniku mletačke crkve S. Bassegio Hierolimu Jubeteu, kapelanu crkve S. Provolo Jerolimu i sveće-niku crkve S. Antonio.¹⁰⁴

Oporuka Fausta Vrančića u potpunosti je izvršena. Njegovo tijelo, zajedno s na-vedenim knjigama i rukopisima, sahranjeno je u franjevačkoj crkvi u Prvić-Luci, mjestu gdje je obitelj Vrančić, kao i mnoge druge šibenske plemićke i građanske obitelji, posjedovala tijekom prošlih stoljeća nemale zemljišne posjede i gdje su

---

Cronista di Sebencio, anno IV, Trieste, 1986, str. 197–201; ISTI, *Il ritratto di Fausto Veranzio; d'alcune cose intorno alle sue »Machinae Novae« e del suo testamento*, ibid., anno V–VI, Trieste, 1897–1898, str. 305–313; S. GRUBIŠIĆ, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibe-nik, 1974, str. 88–92; V. BAZALA, *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb, 1978, str. 188–190.

¹⁰¹ Oporuka Fausta Vrančića napisana je u Rimu 12. 6. 1615. Dodatak oporuke, kojim smo se ovom prilikom poslužili, napisan je u više kopija. Jedan od prijepisa nalazi se i u spisima šibenskih notara (notar Marko Semonić) pod datumom od 6. 2. 1617. Oba prijepisa kodicila (Semoničev i mletačkog notara Bernardina Lia) poznati su Miagostoviću (*Il ritratto...* str. 310–312), koji ne objavljuje njihov integralan tekst, već samo najzanim-ljivije dijelove.

¹⁰² Otok Prvić, smješten ispred Šibenika, mjesto je na kojem su nastala dva naselja: Prvić-Luka i Prvić-Šepurine. Prvić-Luku naselili su 1461. franjevci trećoreci, te je tu bilo naj-jače uporište glagoljaštva i bogoslužja na hrvatskom jeziku na cjelokupnome šibenskom području. Crkva i samostan Gospe od Milosti sagrađeni su u drugoj polovici XV. stolje-ća. Tijekom idućih stoljeća više su puta dograđivani, a nakon požara samostan je teme-ljito obnovljen 1884. Usp. K. STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941, str. 157–167; S. GRUBIŠIĆ – M. KNEŽEVIĆ-GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, Zagreb, 1988, str. 69–70.

¹⁰³ Natpis glasi: »Faustus Verantius Episcopus Canadiensis novorum predicamentorum et Novorum Machinarum, ac Fragmentorum historiae Illyricae ac Sarmatae Collector, Anno Domini MDCXVII« (V. MIAGOSTOVICH, *Il ritratto*, str. 312; K. STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, str. 159–160).

¹⁰⁴ »Prima voglio che sia fatta una cassa di tavole nella qual sij posto il mio corpo con alcune mie opere stampate: Un libro delle Machine Nove, un libro delli Nove predicamenti, un libretto delle Vergini da me translato, un libro Dittionario cinque lingue, un altro de l'historia di Dalmazia et questo voglio sij stampato con la cura et diligenza de miei essecutori et questa cassa cosi inchiodata doppio inbalsamento il mio corpo cavatēni de quello li interiora et sepelti in alcun cimiterio di questa chiesa sij rinchiusa in un'altra cassa, che servi per buona coperta contenenti et cosi sijno in barca portadi nell'isola di Pervichio et fatta una fossa in terra presso la porta della Giesiola piccola delli Padri di quel luoco sijno risposti et data a quelli padri la elemosina consueta et che si contestino, ove sij fatto l'epitafio intaffiato infrascritto: FAUSTUS VERANTIUS EPISC. CANA-DIENSIS NOVORUM PREDICAMENTORUM ET NOVARUM MACHINARUM AC FRAGMENTORUM HISTORIA ILLYRICAE AC SARMATIA COLLECTOR, Anno, etc...« (NT, b. 135, br. 19, str. 20v–21, 15. 1. 1616).

se nalazile njihove ladanjske vile i ljetnikovci.¹⁰⁵ Poznato je međutim da je oko 1900. grob Fausta Vrančića otvoren, da su iz njega izvađene neke dragocjenosti i stvari i prenesene u Budimpeštu, a tom su prilikom nestali i rukopisi i knjige koji su u grobnicu bili položeni prilikom njegove sahrane.¹⁰⁶

SREDNJA DALMACIJA

Samo jedna, ali sadržajem izuzetno zanimljiva oporuka odnosi se na grad TROGIR. Riječ je o oporuci Splićanina Jakova, sina splitskog plemića, kapetana Ludovika Tartalje i trogirske plemkinje Madalene Andreis. Jakov Tartalja djelovao je, poput više njegovih predaka, u različitim gradovima Apeninskog poluotoka (Venecija, Padova, Verona, Vicenza). Oporuka je napisana u Vicenzi 1669. Jakov je vlasnik više zemljišnih posjeda u Splitu, Trogiru i Zadru, ali i različitim vrijednosti u pokretninama (oružje, dragocjenosti), koje uglavnom ostavlja svom sinu Gasparu te braći Petru i Francescu. Oporučiteljevi najbliži članovi rodbine su i izvršitelji njegove oporuke, ali ako se njegovi legati u potpunosti ne izvrše, izuzimaju se od nasljedstva te se ono ostavlja splitskoj komuni za stipendiranje jednog ili dva mladića iz tamošnjih plemićkih obitelji na sveučilištu u nekom od talijanskih gradova (vjerojatno u Padovi). Spominjući crkvene ustanove grada Trogira, Tartalja navodi dominikanski samostan¹⁰⁷ u kojem je pokopana njegova majka Madalena. Za redovnike navedenog samostana Tartalja ostavlja deset dukata koji će se samostanu isplaćivati svake godine iz prihoda njegovih dobara. Podatak koji je u oporuci za nas posebno zanimljiv jest legat upućen katedralnoj crkvi u Trogiru. U oporuci je kao naziv katedrale navedeno ime sv. Ivana, iako je trogirska katedrala posvećena sv. Lovri, ali je, po glavnoj kapeli posvećenoj sv. Ivanu Orsiniju, ostao uvriježen naziv sv. Ivana. Jakov navodi kako obitelj Tartalja u ovoj crkvi ima pravo patronata nad tamošnjim oltarom posvećenom sv. Heleni. Jakov želi da se za navedenu crkvu prema nacrtu načini jedan oltar posvećen sv. Heleni, za što se iz njegove imovine može utrošiti do 500 dukata. Nacrt i izrada oltara već su otrije povjereni klesarskim majstorima u Veneciji. Jakov napose imenuje mletačkoga graditelja i klesara Andriju, tada protomajstora prilikom gradnje glavovite venecijanske crkve S. Maria della Salute, u kojoj je gradio oltar posvećen Bl. Djevici Mariji. Troškovi gradnje ne smiju premašiti pozamašnu svotu od 500 dukata, a gradnja se mora dovršiti u roku od dvije godine nakon njegove smrti. Jakov želi da se sredstva koja preostanu nakon dovršenja oltara utroše na različite radove i uređenje iste katedrale u Trogiru.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Uz brojne šibenske plemićke obitelji koje su na Prviću posjedovale zemljišne posjede, izdvajaju se obitelji Draganić i Vrančić. Na sjeverozapadnoj strani otoka, u uvali Draga, u ladanjskoj kući obitelji Vrančić nalazio se grb ove obitelji i portret Fausta Vrančića, rad nepoznatog autora iz 1605. (S. GRUBIŠIĆ – M. KNEŽEVIĆ-GRUBIŠIĆ, *Šibenik*, str. 70).

¹⁰⁶ V. BAZALA, *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, str. 188.

¹⁰⁷ Samostan sv. Dominika sagrađen je u 13. stoljeću, a jednobrodna crkva svoj je današnji izgled dobila pregradnjom jedno stoljeće kasnije. U crkvi se nalazi grobnica trogirske plemićke obitelji Sobota, rad kipara Nikole Firentinca i jedno od najvažnijih djela skulpture u Dalmaciji u renesansno doba. Usp. P. ANDREIS, *Povijest grada Trogira*, sv. I, Split, 1978, str. 336–337; I. LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. II, Split, 1979, str. 1044.

¹⁰⁸ »Giacomo Tartaglia nobile di Spalato condan capitano Lodovico: Più tenendo la famiglia Tartaglia ius patronatus dell'altar di s. Ellena in chiasa catedrala in Trau, voglio che sij fatto un disegno nobile e bello overo sii fatto di pietre viva con colore di marmo de spesa di ducati 500 et si faci un altare decorado a Laude d'Iddio... Altare di Santa Elena

Oltar sv. Helene, nad kojim je splitska plemićka obitelj Tartalja imala pravo patronata,¹⁰⁹ naziv je koji se katkada koristio i za oltar sv. Ivana Evanđelista. Navedena kapela nalazila se s južne strane glavnog oltara. Prilikom proširenja kora, tridesetih godina 18. stoljeća, u vrijeme biskupa Josipa Caccije, kapela je srušena, a njegova prava i službe koje su se na njemu obavljale prenesene su na oltar sv. Augustina.¹¹⁰ Zanimljivo je da vrijedni i u opisu izgradnje katedrale vrlo iscrpni kroničari kao što su Pavao Andreis i Ivan Lucić ne spominju nijednom riječju pravo patronata obitelji Tartalja nad navedenom kapelom sv. Helene.¹¹¹ Osim toga, iako marljivo bilježe doprinose pojedinih trogirskih obitelji (napose vlastitih) izgradnji i uređenju različitih kapela u katedralnoj crkvi, nijednom riječju ne spominju obitelj Tartalja, kao ni legat Jakova Tartalje, koji je iznosio nemalih 500 dukata. Riječ je, najvjerojatnije, o starom suparništvu plemićkih obitelji Trogira i Splita, zbog kojih se, za grad Trogir i njegovu katedralu pozitivna uloga splitskog plemića Tartalje nastojala minorizirati, odnosno prepustiti zaboravu. Nisu nam poznati razlozi tako velikodušno iskazanog Tartaljina legata Trogiru i njegovoj vodećoj crkvenoj ustanovi. No kako je obitelj Tartalja svoj društveni položaj i ugled u javnom životu Splita i Dalmacije napose učvrstila tek tijekom 16. i 17. stoljeća, te predstavlja novi, otvoreniji i kampanilizmu dalmatinskih komuna suprotan tip plemstva, koje se ne ustručava posloovati i stjecati posjede u svim dijelovima Dalmacije (Jakov je posjednik u Splitu, Trogiru i Zadru), možemo pretpostaviti da ni Jakov Tartalja nije imao predrasuda koje su inače uobičajene za starodavno plemstvo dalmatinskih gradova. Njegov legat, nezabilježen u kronikama trogirске povijesti, stoga ima, osim neprijeporne važnosti za proučavanje povijesti i umjetničke baštine grada Trogira, veliko značenje i za poznavanje mentaliteta i običaja ondašnjih vodećih društvenih slojeva.

U zaljevu nedaleko od grada Trogira nalazi se selo MARINA, koje se u srednjovjekovnim spomenicima navodi kao *Bosiljina*. U vrijeme turskih opsada tog područja u drugoj polovici 15. stoljeća trogirski su biskupi ovdje podigli četvrtastu kulu (1495–1500) s kruništem, kako bi se u nju mogli skloniti tamošnji težaci i ribari. Nedaleko od same Marine nalazi se i brdo DRID, gdje se sve do kraja 15. stoljeća štivala sveta Gospina slika (Madonna de Drid). Kada su zbog turskih provala okolna područja Trogira postala posebno ugrožena, slika je sklonjena u crkvu sv. Antuna Opata (zvana još i crkvom sv. Pavla Pustinjaka) na obližnji otočić ČIOVO. Od tada se crkva sv. Antuna Opata naziva crkvom Gospe od Drida, a u njoj se posebno štuje Gospina sveta slika.¹¹² U oporuci ugledne Spli-

ius patronatus nostro posto nella catedral di Traù... doverà fatto un decorso disegno accorendosi con li maestri di Venezia con li quali ho praticato detto affare et specialmente com magistro Andrea protto alla Salute li quali a fatto far l'altar di marmo alla Pietà di Vergine nella Chiesa; che non ascenderano a ducati 500 et l'essa sarà nobile et bella et questo dovrà fae in termine di due anni prossimi venturi... Più che delli istessi beni materni sudetti sij ogni anno cavuto ducati dieci in perpetuo et dati alli Reverendi Padri di san Domenico di Traù ove sono poste l'ossa della Famiglia nobile Cigolina della quale resto herede da quondam Signora Madalena mia madre...» (NT, b. 871, br. 97, f. 1. 1669).

¹⁰⁹ Da je obitelj Tartalja imala grobnicu u trogirskoj stolnoj crkvi još od 16. stoljeća, svjedoči nadgrobni natpis koji je 1571. dao uklesati Petar Tartalja (*Jadranski dnevnik*, 1. 7. 1937, br. 151, str. 6).

¹¹⁰ C. FISKović, *Opis trogirске katedrale iz XVIII stoljeća*, Split, 1940, str. 47–48.

¹¹¹ P. ANDREIS, *Povijest grada Trogira*, sv. I, str. 330–332; I. LUCIĆ, *Povijest svjedočanstva o Trogiru*, sv. II, str. 1012–1037.

¹¹² Usp. P. ANDREIS, *Povijest grada Trogira*, sv. I, str. 300–301, 330; I. LUCIĆ, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, sv. I, str. 120–122; OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II,

ćanke Margarete pokojnog Martina Inkovića, supruge splitskog plemića i pjesnika Antonija Albertisa pokojnog Andrije,¹¹³ bilježimo zanimljiv podatak o upućivanju na hodočašće u navedenu crkvu. Oporuka je pisana 1487, kada se slika još uvijek nalazila u crkvi na brdu Drid kod Marine, odnosno samo tri godine prije njezina konačnog premještanja na Čiovo. Podatak je zanimljivo svjedočanstvo o uvriježenom običaju stanovnika gradova Trogira i Splita, kao i žitelja susjednih sela, da štovanje Gospi od Drida iskazuju hodočasničkim posjetom.¹¹⁴

Splitski plemić i kapetan Jakov Tartalja spominje se i kao darovatelj župne crkve u KAŠTEL-NOVOM, naselju koje je zbog protuturske obrane utemeljio 1512. trogirski plemić Pavao Cippico. Župna crkva sv. Petra, smještena s vanjske, zapadne strane sela, sagrađena je na mjestu srednjovjekovne crkvice sv. Petra od Podmorja. U crkvi su se nalazili oltari posvećeni sv. Križu i sv. Antunu Padovanskom, za čije su se uređenje i održavanje brinule istoimene bratovštine.¹¹⁵ Jakov Tartalja ne navodi, doduše, ime crkve, ali određenjem oltara posvećenog sv. Antunu Padovanskom jasno daje naslutiti o kojoj je crkvi riječ. Jakov određuje da se od novaca koji preostane nakon podizanja i uređenja oltara sv. Helene u Trogiru, dio utroši za izradu dva crkvena ruha za oltar sv. Antuna Padovanskog u Sv. Petru.¹¹⁶

Slično Zadru i Šibeniku, iz grada SPLITA je u Veneciju tijekom prošlih stoljeća iseljavao ili privremeno boravio podjednak broj stanovnika. S izuzetkom gradova i naselja bokokotorskog prostora, iz kojih bilježimo najveći broj naših iseljenika u Veneciji, gradovi Zadar, Šibenik i Split po broju prisutnih stanovnika i intenzitetu iseljavanja u Veneciju prednjače pred ostalim dalmatinskim gradovima. Kada

---

str. 276, bilj. 5; I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir, 1984, str. 57, 72, 94, 96.

¹¹³ Antun Albertis (Alberti) rođen je u Splitu u drugoj polovici 15. stoljeća, gdje je i umro nešto poslije 1535. Sin je Andrije i stariji brat pjesnika Nikole. Kao ugledni građanin splitske komune obavljao je razne dužnosti u gradskoj upravi. Nekoliko puta (1473, 1481) spominje se u ispravama kao svjedok, kao zastupnik u parnicama i egzaminator (1476, 1517), a 1482. bio je gradski sudac. Pripadao je splitskom humanističkom krugu oko Marka Marulića, a F. Božičević Natalis spominje ga kao Marulićeve prijatelja. Pisao je na latinskom jeziku, a sačuvan je u više rukopisa jedino epitaf što ga je u dva elegijska distiha napisao u povodu Marulićeve smrti. Usp. M. ŠREPEL, *Marulićeve latinske pjesme*, Grada za povijest književnosti hrvatske, sv. II, Zagreb, 1899, str. 18; C. FISKOVIC, *Pjesma o Marku Maruliću Pečeniću*, Hrvatsko kolo, god. III, Zagreb, 1950, br. 2, str. 264–265; M. MARKOVIĆ, *Pesme Franje Božičevića Natalisa*, Beograd, 1958, str. 122; N. KOLUMBIĆ, *Rukopisni trogirski zbornik latinskih pjesama nastalih od kraja XV do početka XVII stoljeća*, Mogućnosti, god. XXVII, Split, 1980, br. 10–11, str. 1096; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I, Zagreb, 1983, str. 60.

¹¹⁴ »Margareta condam Marinus Incovich de Spalato uxor nobili Spalatensi Antonio de Albertis filio condam Andree de Spalato: Item voio mittere una persona pro anima mea in ecclesia s. Marie a Driti de Tragurio« (NT, b. 66, br. 270, 3. 4. 1487).

¹¹⁵ Crkva sv. Petra više je puta pregrađivana. Prvo preuređenje bilježimo 1566. (I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir, 1984, str. 148, 173, 188). U vizitacijama trogirskog biskupa Antuna Kačića iz 1723. i 1730. spominje se proširenje crkve 1721, te se, uz oltar sv. Križa, posebno navodi i oltar sv. Antuna Padovanskog... *seljani su je proširili 1721. tako da su sagradili dvije kapele na volat i to sv. Križa i sv. Antona Padovanskog... Nakon ovog proširenja crkve u obliku križa, podignuti su oltari. Na strani epistole bratimi su podigli oltar sv. Ante od mramora sa četiri kolone... Ovaj oltar je podignut 1728. godine*. Usp. *Vizitacije trogirskog biskupa Antuna Kačića župi Kaštel Novi 9. srpnja 1723. i 6. srpnja 1730.* (Nadbiskupski arhiv u Trogiru, br. 32, str. 55, 217). Prijepis dokumenta ljubazno mi je ustupio Mladen Domazet, te mu se ovom prilikom srdačno zahvaljujem.

¹¹⁶ »... et venendo tal caso qualle che rimasse più della spesa del Altare sudetto siano fatte due pianette à Sant'Antonio di Padua posto nella chiesa del Castel Novo giurisdizione di Traù...« (NT, b. 871, br. 97, 12. 1. 1669).

je riječ o oporukama splitskih iseljenika s obzirom na legat upućene crkvenim ustanovama rodnog grada, možemo primijetiti da postoji nemali broj takvih, za naše istraživanje zanimljivih dokumenata. Osim toga, dok u primjeru nekih drugih naših gradova bilježimo također veći broj oporuka koje sadrže legat crkvenim ustanovama u domovini, ali se one najčešće odnose samo na jednu ili tek nekoliko najpoznatijih crkava ili samostana rodnoga grada, u primjeru Splita bilježimo znatan broj spomenutih crkava, samostana, hospitala i bratovština, podjednako često i raznovrsno spomenutih u većini oporuka. Vremenski raspon oporuka kojima raspoložemo jest razdoblje od 1487. do 1783, pri čemu se najveći dio odnosi na razdoblje 16. stoljeća. Kao i u primjeru većine ostalih dalmatinskih gradova za čije crkvene ustanove bilježimo veći broj upućenih legata, u slučaju Splita zapažamo da su oporučitelji tek djelomično podrijetlom iz grada kojemu ostavljaju dio svoje imovine. Stoga, osim doseljenika iz Splita, tamošnje vjerske ustanove svojim legatima obdaruju i doseljenici iz srednjodalmatinskog otoka Hvara, primorskog Senja i plemkinja iz kotorske obitelji Buća. Osim oporučitelja iz plemićkih obitelji (Buća, Alberti), najveći dio ostalih darovatelja pučkog je podrijetla (prezimana Maršalić, Zanibatić, Maganić, Giočić) i pripada srednjem i nižem društvenom sloju. Njihova zanimanja najčešće su društvenim ugledom i ekonomskom isplativošću manje važna i tražena (služinski poslovi, pomorska zanimanja /mornar/, obrtnici). Mjestom stanovanja Splićani nisu vezani isključivo uz predjel Castello (bilježimo ih samo u župama S. Giovanni in Bragora i S. Martino), već i uz središnji predjel S. Marco, te župe udaljenijih gradskih dijelova S. Croce (S. Cassian) i Cannaregio (S. Geremia). Oporuke darovatelja splitskih crkvenih ustanova sadržajnom su strukturom i usmjerenošću slične većini ostalih oporuka naših doseljenika. Njihov dio koji se odnosi na legat vjerskim ustanovama Splita gotovo je uvijek pun bogatih i vrijednih podataka, te, kako je većina oporuka jedna zaokružena cjelina, kronološkim ćemo redom ukazati na svaku od devet oporuka, posebno naznačujući legat splitskim crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima.

Iz 1487. potječe oporuka Margarete pokojnog Marina Inkovića, supruge splitskog plemića Antonija pokojnog Andrije Albertisa, a o kojoj smo već govorili prilikom razmatranja hodočasničkog svetišta Gospe od Drida kod Trogira. Kao i mnogi drugi naši iseljenici, i Margareta želi da njezino tijelo bude sahranjeno u Splitu, te za mjesto pokopa određuje grobnicu svojih roditelja i predaka u franjevačkoj crkvi.¹¹⁷ U istoj crkvi moraju se nakon njezine smrti održati četiri velike mise za spas njezine duše i po dvije male za duše pokojnog oca i majke. Osim toga, u franjevačkoj crkvi moraju se ubuduće održavati dnevne mise za Margaretu. Istoj crkvi Margareta ostavlja jedan prekrivač za oltar i jedno misno ruho, oboje izrađeni od orijentalnog (sirijskog) sukna. Margareta potom nabraja četiri crkvene ustanove grada Splita (stolnu crkvu sv. Dujma,¹¹⁸ franjevačku crkvu, samostan sv.

¹¹⁷ Na mjestu ove crkve sagradio je u 10. stoljeću biskup Ivan crkvu posvećenu sv. Feliksu. Dolaskom franjevaca u Split sagrađena je na istome mjestu nova, jednobrodna crkva sv. Frane. U crkvi su pokopani predstavnici mnogih splitskih plemićkih obitelji, a ovdje se nalaze i grobovi nekih istaknutih ličnosti iz povijesti Splita i Dalmacije (Toma Arhidakon, Marko Marulić, Ivan Lukačić, Jerolim Kavanjanin). Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, Split, 1978, str. 56.-564; sv. III, str. 1489-1490; *Barok u Hrvatskoj*, str. 773, 775; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, Zagreb, 1984, str. 42; G. i T. MARASOVIĆ, *Vodič Splita*, Split, 1988, str. 81-82.

¹¹⁸ O splitskoj stolnoj crkvi sv. Dujma postoji opsežna literatura. Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 550-551, sv. II, str. 1593-1596; *Barok u Hrvatskoj*, str. 757, 775-776,

Bernardina i crkva sv. Križa¹¹⁹) i svakoj od njih ostavlja po jedan ubrus od sirijskog sukna. Bregovito područje Marjana iznad Splita pogodovalo je nastanku mnogih pustinjačkih stanova i ćelija. Jedna od njih bila je i crkvice sv. Nikole, koja je pripadala heremitskom redu.¹²⁰ Za uvijek skromne potrebe tamošnjih pustinjaka Margareta ostavlja jednu tuniku. Naposlijetku, Margareta u svojoj oporuci spominje i gradnju splitskih obrambenih bedema, te za tu svrhu namjenjuje novčanu svotu od 20 lira.¹²¹

Oporuka Ane, supruge mornara Petra s Hvara, stanovnice župe S. Martino u predjelu Castello, sadrži bogat dio posvećen legatima crkvenim ustanovama u Veneciji i Splitu. Izražavajući želju da se netko od njezinih bliskih osoba pošalje nakon njezine smrti na hodočašće u franjevački grad Asiz, te darujući mletačku crkvu sv. Stjepana i opatiju na obližnjem otoku Lagune (*s. Maria delle Grazie*), Ana se prisjeća i grada Splita. Iako spominje i obdaruje samo jedan samostan, Anin legat dominikanskom samostanu sv. Katarine¹²² u iznosu, za njezin društveni sloj i ekonomske mogućnosti izuzetno velike svote, od 100 dukata, predstavljat će, kako to i sama u oporuci navodi, vrijedan prilog za preuređenje tog samostana.¹²³

781, 789, 790, 791, 802, 804, 819, 823–825, 878–879, 897–900; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, str. 35; G. i T. MARASOVIĆ, *Vodič Splita*, str. 54–56.

¹¹⁹ Crkva sv. Križa u Velom Varošu sagrađena je na mjestu crkve *s. Maria de Moris vel de Rivo* iz 14. stoljeća. Crkva se od 15. stoljeća spominje pod imenom sv. Križa. U 16. stoljeću postala je župnom crkvom, a tijekom Kandijskog rata u 17. stoljeću srušena je zbog gradnje gradskih bedema. Nova, barokna crkva sv. Križa sagrađena je 1681. Bratovština sv. Križa u ovoj crkvi bila je prva bratovština splitskih pučana izvan gradskih zidina. Usp. A. BELAS – Lj. KARAMAN, *Bratovština i crkva sv. Križa u Velom Varošu u Splitu 1439–1939*, Split, 1939; G. NOVAK, *Povijest Splita*, I, str. 573, sv. III, str. 1602–1603; *Barok u Hrvatskoj*, str. 672, 693, 711, 869, 877; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, str. 45–46.

¹²⁰ Crkvu sv. Nikole na Marjanu (sancti Nicolai de Saranda) podigli su splitski građanin Roko i njegova supruga Elisabeta legatom iz 1219. Crkvu su kao svoju i zadužbinu svojih roditelja darovali benediktinskom samostanu sv. Stjepana na Sustjepanu. Nakon nestanka benediktinaca na Sustjepanu, crkvu su preuzeli pustinjaci, a do nje je podignut *heremitorium*. S vremenom je broj pustinjaka opadao, a tijekom jedne od turskih provala pogubljen je i posljednji pustinjač koji je ovdje obitavao. Usp. I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 17, 298, 320, 330–332, 547; G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 573, sv. III, str. 1602.

¹²¹ »Margareta condam Marinus Incovich de Spalato uxor nobili Spalatensi Antonio de Alberti filio condam Andree de Spalato: Corpus meum sepeliri debere in contrata s. Francesco Spaleti in archa mea ubi est pater meus et matre mea et alii mei defuncti. In que ecclesia volo dare debere missas quattros magnas pro anima mea, duas parvas pro anima condam patris mei, duas pro anima condam matris mee et etiam una messa quotidiana pro anima mea. Item dimitto ipse ecclesie unum pannum ab altari de sirico et unum planetum de sirico fulcitur. Dimitto quattros fazolis cum capitibus sirici: una s. Francis, una s. Bernardin, una s. Doymi e una a s. Croce omnes de Spaletto. Item una tunica heremiti s. Nicole de Monte. Pro fabrica murum Spaleti lire venti« (NT, b. 66, br. 270, 3. 4. 1487).

¹²² Dominikanski red spominje se u Splitu već na početku 13. stoljeća. Samostan je sagrađen 1217. pored starokršćanske crkve sv. Katarine. Samostan i crkva srušeni su zbog potrebe gradnje gradskih zidina tijekom morejskog rata. Obnovljeni su potkraj istog stoljeća u baroknom stilu. Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 563, sv. III, str. 1489–1490; *Barok u Hrvatskoj*, str. 777, 814, 816–818, 830; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, str. 43; G. i T. MARASOVIĆ, *Vodič Splita*, str. 78.

¹²³ »Anna uxor Petri de Lesina marinarii de confinio s. Martini: Item lago monasterio s. Catarine ordinis s. Dominici de Spalato ducatos 100 pro fabrica extrahendo de bonis meis cioe domibus et possessionis quos habeo« (NT, b. 50, br. 43, 12. 10. 1500).

Dvije oporuke splitskih iseljenika potječu iz 1529. U prvom primjeru bilježimo legat Grgura pokojnog Matije Giočića, obrtnika, izrađivača i prodavača staklarskih proizvoda, stanovnika od samoga gradskog središta Venecije udaljenog predjela S. Croce (župa S. Cassian). Grgur je, poput brojnih naših iseljenika, tijekom svog boravka u Veneciji uključen u Bratovštinu sv. Jurja i Tripuna, te izražava želju da se sahrani u grobnici navedene bratovštine koja se nalazi u crkvi sv. Ivana od Hrama (s. *Zuane di Templo* ili s. *Zuane di Furlani*), sjedištu istoimene bratovštine. Osim ostavština najbližim članovima obitelji, Grgur obdaruje i više mletačkih crkava, bratovština i hospitala. Izvršiteljima svoje oporuke nalaže da se nakon njegove smrti daje *in perpetuum* pola dukata godišnje Bratovštini sv. Sakramenta u Splitu¹²⁴ te, također jednak iznos, siromašnim stanovnicima tog grada.¹²⁵

Već spomenuti franjevački samostan u Splitu glavni je nasljednik cjelokupnih dobara Splićanke Helene pokojnog Ivana. Nekada služavka u kući mletačkoga građanina Ivana Nigra, Helena posljednje dane svog života provodi u hospitalu smještenom pored crkve S. Giobbe u predjelu Cannaregio. Helena navodi kako u Splitu, njegovoj okolici i na otoku Visu posjeduje vlastita dobra koja ostavlja na doživotno korištenje svojoj sestri Klari. Nakon Klarine smrti cjelokupna Helenina imovina pripada samostanu sv. Frane u Splitu, uz uobičajen uvjet da fratri tog samostana mole za spas njezine duše.¹²⁶

Siromašnim stanovnicima grada Splita namjenjuje najveći dio svoje imovine i Frane pokojnog Martina Zanibatića iz Splita. U Veneciji je prisutan s vlastitom obitelji, a među njegovim prijateljima i poznanicima, svjedocima i izvršiteljima oporuke, susrećemo mnoge njegove sugrađane, ali i doseljenike iz drugih dijelova istočnojadranske obale (Crna Gora). Ostatak svoje imovine, napose onog dijela koji se nalazi u Splitu, Frane povjerava izvršiteljima svoje oporuke, koji će, prema vlastitom shvaćanju, izabrati četiri kanonika splitske stolne crkve sv. Dujma te zajedno s njima raspodijeliti cjelokupnu Franinu imovinu najsiromašnijim stanovnicima Splita.¹²⁷

Iako oporuka Dobre pokojnog Antonija iz Senja ne govori mnogo o crkvenim ustanovama grada Splita, njezin životni put i povezanost s mnoštvom gradova jadranske obale pobuđuju pažnju. Podrijetlom iz Senja, Dobra je udana za Petra iz Bara. Oboje su tijekom svog života i braka boravili u Splitu, da bi posljednje godine života proveli kao iseljenici u Veneciji. Blisko povezana s nekoliko gra-

¹²⁴ U Bratovštinu sv. Sakramenta (osnovana 1491) bili su uključeni i građani i plemići. Ova je bratovština osnovana sa svrhom da sudjeluje pri nošenju euharistije bolesnicima, te se brinula za što svečanije štovanje euharistije u katedrali i za glavni oltar katedrale. Svake godine davala je miraz (20 dukata) trima splitskim djevojkama. Kada se potkraj 17. stoljeća osnovalo nahodište, bratovština se obvezala preuzeti njegovo izdržavanje. Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 574, sv. III, str. 1511–1512, 1534, 1601.

¹²⁵ »Gregorio fu ser Mathio Giocich boter de Spaleto habitator in s. Cassiani: ...et miei nipoti debbano in perpetuum dar mezo ducato ogni ano alla scuola de Sacramento de Spaleto et alli poveri« (NT, b. 410, br. 125, 6. 6. 1529).

¹²⁶ »Helena da Spalato condam Iohannis olim solita servire in domo condam Iohannis Nigro de confinio s. Hieronimi in hospedal s. Giobbe: Item lego Clare sorori mee omnia mea bona posita in Spalato et eius teritorio et Lisse et eius teritorio in vita sua, post vero eius mortem dicta bona deveniant in monasterio s. Francisci de Spalato ad hoc ut fratres ipsius monasterio rogat Deo pro anima mea« (NT, b. 190, br. 238, 17. 4. 1529).

¹²⁷ »Francesco condam Marini Zanibatic de Spalato: ... et il resto de ogni cose voglio che quattro canonici delli pii loci de s. Doymo de Spalato dalla elezion miei commissari habino dispensar per l'anima mia a pauperes de Spalato come parera loro« (NT, b. 209, br. 211, 17. 2. 1538).

dova zapadne i istočne jadranske obale, Dobra za mjesto svoga posljednjeg počivališta ipak odabire grad Split, u kojem je, najvjerojatnije, provela najveći dio svog života. Određujući da se njezino tijelo sahrani u Splitu, uz, kako izričito napominje u oporuci, najmanje moguće troškove, Dobra, nažalost, ne imenuje crkvu gdje će biti sahranjena.¹²⁸

Više crkvenih ustanova grada Splita spominje se u oporuci Nikole pokojnog Viteše Maršalića iz Splita, stanovnika predjela Castello u župi S. Giovanni in Bragora. Spominjući splitsku stolnu crkvu, Nikola ostavlja tamošnjem oltaru, posvećenom sv. Stašu,¹²⁹ dva dukata iz kojih će se plaćati služenje misa za njegovu dušu, te mu, osim toga, ostavlja i dva prekrivača za oltar. Neveliku novčanu svotu od jednog dukata Nikola ostavlja i crkvi Gospe od Poišana,¹³⁰ dok devet malih lira namjenjuje splitskoj crkvi sv. Križa.¹³¹

Oporuka Splićanina Frane, zvanog Modro, pokojnog Ivana Maganića napisana je 1645. u Splitu, ali se kao prilog kodicilu koji je ovaj iseljenik napisao u Veneciji godinu dana kasnije, nalazi u mletačkome Državnom arhivu. Iako prva oporuka nije pisana u Veneciji, spomenut ćemo je zbog velikog broja spomenutih vjerskih ustanova grada Splita koje Frane spominje i obdaruje. Vjerujući da će ga smrt zateći u rodnom gradu, Frane određuje za mjesto svog pokopa crkvu sv. Marije *de Taurello*,¹³² u kojoj želi i da se održi šest kratkih misa zadušnica. Crkvi sv. Marije *de Taurello* Frane, nadalje, ostavlja jedno srebrno kandilo od sto unča, želeći da se kandilo uvijek nalazi na oltaru sv. Sakramenta u istoj crkvi. Za ulje koje će gorjeti u kandilu ostavlja 150 dukata stečenih davanjem u zakup nekih svojih nekretnina u Splitu. Slijedi obdarivanje većeg broja splitskih bratovština.

¹²⁸ »Bona condam Antonio de Segna consorte de Piero de Antivari habitante in Spalato: Il corpo mio voglio sia sepolto a Spalato cum pocha spesa« (NT, b. 681, br. 213, 16. 8. 1586).

¹²⁹ Oltar sv. Staša nalazi se u sjeveroistočnoj niši katedrale. Oltar je renesansni rad Jurja Dalmatina (1448). Ležeći lik sv. Staša prikazan je poput usnuloj srednjovjekovnog viteza. Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 550–551, sv. III, str. 1593–1596; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, str. 35; G. i T. MARASOVIĆ, *Vodič Splita*, str. 57.

¹³⁰ Crkva i samostan Gospe od Poišana nalaze se u istočnom dijelu grada. U sklopu crkve djelovala je i istoimena bratovština, osnovana 1471, te sastavljena pretežito od varošana. Samostan su na početku 18. stoljeća preuzeli franjevci, koji su sagradili novu crkvu, posvećenu 1770. U crkvi se posebno štovala slika Gospe od Poišana, te je prilikom crkvene svečanosti u procesiji sudjelovao i splitski nadbiskup. U riznici crkve čuvaju se mnoge zavjetne slike i modeli brodova, darovi splitskih pomoraca. Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 573, sv. III, str. 1492–1495, 1518, 1604; *Barok u Hrvatskoj*, str. 757–758; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, str. 44; G. i T. MARASOVIĆ, *Vodič Splita*, str. 99.

¹³¹ »Nicolò condam Vitassa Marsialich de Spalato de s. Zuane Bragora: Lasso due quatre (!) telle sopra l'altar di s. Anastasio della chiesa del Duomo. Lasso alla confraternita s. Anastasio ducati doi per dare un anniversario per l'anima mia. Lasso Madona di Poisanò ducatum unum. Lasso s. Croce di Spalato lire nove pizoli« (NT, b. 928, br. 200, 18. 11. 1597).

¹³² Benediktinski samostan i crkva sv. Marije *de Taurello* nalazili su se neposredno uz gradske zidine Splita. Samostan se spominje od 13. stoljeća, ali je crkva sagrađena vjerojatno još u 11. stoljeću. Ukinut je dolaskom francuske uprave 1807. Od samostana su danas preostali samo dvorište s arkadama i jedna visoka kula. Usp. I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 362–366; D. DIJANA, *Sv. Marija de Taurello*, Kulturna baština, god. III, br. 3–4, Split, 1975, str. 28–30; G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 568–569, sv. III, str. 1496–1504, 1518–1519; D. KEČKEMET, *Povijest Splita i okolice*, str. 41; G. i T. MARASOVIĆ, *Vodič Splita*, str. 74.

Tako bratovštinama sv. Karla,¹³³ Gospe od Zvonika,¹³⁴ Svetog Duha¹³⁵ i Gospe od Poišana ostavlja svakoj po deset dukata, uz obvezu da bratimi tih bratovština prate njegovo tijelo na posljednjem ispraćaju. Posebno je velika novčana svota koju Frane ostavlja Bratovštini Presvetog Tijela Kristova. Darujući toj bratovštini čak 800 dukata, Frane određuje da navedena bratovština dade za njegovu dušu držati jednu kratku misu dnevno na glavnom oltaru splitske katedrale, te da se ta misa redovito održava nakon uobičajene glavne mise. Frane ne zaboravlja ni najsiromašnije i najugroženije stanovnike Splita. Za deset ubogih Splićana, stanovnika gradske varoši (Borgo), Frane određuje da se načini odjeća od grubog sukna (rassa). Frane Maganić svjestan je i teške situacije u dalmatinskim gradovima uzrokovane stoljetnim turskim provalama, ratnim sukobima i pustošenjima. Kako je tada uobičajeno u oporukama stanovnika dalmatinskih gradova, Frane također određuje manju (5 solida) novčanu svotu za izgradnju i popravak gradskih zidina te znatno veći iznos (20 dukata) za oslobodenje Splićana iz turskog zarobljeništva.¹³⁶

Naposlijetku ćemo spomenuti oporuku Franceskine, kćeri Frane Buće, višeg časnika u mletačkoj vojsci. Spominjući kako je njezin otac sahranjen u Šibeniku (ne navodi crkvu gdje se nalazi njegov grob), Franceskina navodi da, ako je smrt zateče u gradu Splitu, bude sahranjena u crkvi sv. Marije (vjerojatno crkva *Madonna di Taurello*), sa skromnom pogrebnom svečanošću i bez velikih troškova.¹³⁷

Franjevačku crkvu sv. Marije¹³⁸ u POLJICAMA kraj Splita obdaruje u svojoj oporuci već spomenuta splitska plemkinja Margareta Inković, udana za Antonija de Albertisa. U kratkom navodu Margareta ostavlja navedenoj crkvi jedno crkveno ruho i 20 dukata te želi da se u tu, kao i u crkvu Gospe od Drita kraj Trogira, pošalje jedna osoba koja će hodočastiti za spas njezine duše.¹³⁹

¹³³ Bratovština sv. Karla imala je sjedište u crkvi sv. Karla Boromejskog na plokati sv. Dujma. Bratovština nije imala brojno članstvo (1704. bilježi svega 28 bratima). Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. III, str. 1510, 1512, 1601.

¹³⁴ Predromanička crkva Gospe od Zvonika sagrađena je nad hodnikom iznad unutrašnjeg ulaza Zapadnih vrata. Ime je dobila po svom zvoniku – najstarijem romaničkom zvoniku na istočnojadranskoj obali. Istoimena bratovština spominje se od 15. stoljeća. Usp. G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 574, sv. III, str. 1512, 1514, 1601; D. KEČKEMET, *Split i okolica*, str. 39; G. i T. MARAŠOVIĆ, *Vodič Splita*, str. 43.

¹³⁵ Bratovština Svetog Duha spominje se od druge polovice 14. stoljeća. Bratovština se brinula za uzdržavanje nekoliko bolnica i ubožišta, a imala je posjede u splitskom polju. Usp. I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 338; G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. I, str. 572–575, sv. III, str. 1511–1512, 1532; *Barok u Hrvatskoj*, str. 755, 864.

¹³⁶ »Francesco Maganich detto Modro condan Zuane da Spalato« (NT, b. 432, br. 167, 8. 2. 1646).

¹³⁷ »Franceschina Bucchia condan sargente general Francesco Bucchia: Ordino che se seguire la mia morte in Sebenico sia il mio cadavere sotterato nella sepoltura ove esiste quello di mio padre. Ma se piacerà a Iddio Signore chiamarmi all'altra vita in Spalato intendo et ordino di esser sepolta nella chiesa delle Monache di s. Maria di quella città con eseguite decenti ma senza pompa di funerali« (NT, b. 212, br. 30, 24. 9. 1783).

¹³⁸ Na prostoru Poljica nalazilo se tijekom srednjeg vijeka više crkava posvećenih Bl. Djevici Mariji. Tako se župna crkva Gospe od Uznesenja nalazila u poljičkom naselju Podgrade u župi Kostanje, a osnovali su je u drugoj polovici 14. stoljeća duvanjski biskupi. U Srinjini se nalazila crkva Rođenja Djevice Marije (spominje se 1413), a u Naklicama na brdu Perunu crkva Bl. Gospe, danas poznata pod nazivom Gospe od Stomorice. U Poljicama je od početka 15. stoljeća djelovao i samostan franjevača u selu Gati, ali je njihova crkva bila posvećena sv. Ciprijanu. Usp. I. PIVIČEVIĆ, *Prinosi za crkvenu povijest*, Poljica, List biskupije Splitsko-makarske za god. 1931, Split, 1931, br. 4, str. 41–43; br. 5, str. 52; br. 6, str. 67–68; M. PERA, *Poljički statut*, Split, 1988, str. 218–219.

¹³⁹ »Dimitto s. Marie de Poliza fratris minoris una pianeta de sirico fulcita e venti ducati... mittere una persona pro anima mea in ditte ecclesia.«

OMIŠ – grad na ušću rijeke Cetine, ne ubraja se u dalmatinske gradove iz kojih je tijekom prošlih stoljeća zabilježeno prisustvo većeg broja iseljenika u Veneciji. No unatoč manjem broju oporuka doseljenika iz Omiša, legati koji se odnose na tamošnje crkvene ustanove, spomenuti i u oporukama samih Omišana i doseljenika iz drugih dijelova Dalmacije koji su različitim vezama (ženidbenim, vlasništvom posjeda, službom) bili povezani s ovim gradom, zanimljivi su za problematiku koju u ovom radu razmatramo. U prvom primjeru riječ je o oporuci Omišana Jakova pokojnog Jurja Križanića, po zanimanju kovača, koji tijekom svog života i djelovanja u Veneciji održava intenzivne veze s doseljenicima iz ostalih naših gradova, napose svojim sugrađanima i doseljenicima iz susjednih područja Omiša (Poljica, Brač). Jakov određuje da se nakon njegove smrti tijelo iz Venecije prenese u Omiš i sahrani u tamošnjoj crkvi sv. Marije, smještenoj izvan gradskih bedema.¹⁴⁰ Ostavljajući većinu svojih dobara najbližim članovima svoje obitelji (supruga i djeca), Jakov spominje i Bratovštinu Svetog Duha, koja je sjedište imala u istoimenoj crkvi,¹⁴¹ te joj ostavlja dva dukata, najvjerojatnije za uređenje oltara koji joj je pripadao i koji su održavali članovi te bratovštine. Osim toga, Jakov poput mnogih naših iseljenika spominje gradnju i proširenje obrambenih zidina svoga grada, te u tu svrhu ostavlja simboličnu, ali ipak primjetnu svotu od svega četiri solida.¹⁴²

Drugi darovatelj vjerskih ustanova grada Omiša jest Makaranin Antonio Paulović pokojnog Marka, viši časnik u mletačkoj vojsci, odvjetak ugledne i u javnom životu Makarskog primorja i Dalmacije poznate obitelji Paulović (Paulović-Lučić).¹⁴³ Slično Jakovu Križaniću, i Antonio Paulović se tijekom svog boravka u Veneciji najčešće družio sa svojim sugrađanima i zemljacima, te su oni i spomenuti prilikom nabranjanja svjedoka i izvršitelja oporuke (Jakov Kačić, Grgur Vučica). U svojoj oporuci Paulović spominje i obdaruje omišku franjevačku crkvu. U Omiš su franjevci došli iz Bosne (Prolog) u drugoj polovici 17. stoljeća, te su ispočetka stanovali i djelovali u privremenom boravištu – hospiciju. Na početku 18. stoljeća započeli su izgradnju samostana i crkve, koji su, barem najvećim dijelom, bili dovršeni oko 1716.¹⁴⁴ Iz oporuke Antonija Paulovića opažamo da crkva, iako znatnim dijelom dovršena, nije bila sasvim uređena, te da su se vjerojatno

¹⁴⁰ Crkva sv. Marije grobišna je crkva Omiša. Proširena je 1623, a u njoj su tijekom prošlih stoljeća sahranjeni pripadnici mnogih istaknutih plemićkih obitelji (npr. Dešković), čije se nadgrobne ploče s uklesanim grobovima i danas mogu vidjeti. Usp. C. FISKOVIĆ, *Iz renesansnog Omiša*. Izdanja Historijskog arhiva u Splitu, sv. VI, Split, 1967, str. 23.

¹⁴¹ Crkva je sagrađena u 16. stoljeću. Poznata je po oltarnoj pali Palme Mlađeg s prikazom *Silaska Duha Svetoga*, koji se ubraja u najznačajnija ostvarenja baroknog slikarstva u ovim dijelovima Dalmacije. Usp. K. PRIJATELJ, *Pala »Silaska Sv. Duha« Palme Mlađeg u Omišu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. LVI–LIX/2, Split, 1954–1957, str. 202–204; I. KATUŠIĆ, *Omiš*, Omiš, 1961, str. 31–32; C. FISKOVIĆ, *Iz renesansnog Omiša*, str. 36–37; *Barok u Hrvatskoj*, str. 778, 801, 805.

¹⁴² »Jacobus Crisanich d'Almissa ferratoris del molini filius condam Georgii: Et mio corpo quoando morero voglio sia porto Almissa e sepelido in l'arca de mio avo in s. Maria fora del borgo. Lasso soldi quattro per reparatione di muri d'Almissa. Item lasso doi ducati alla scola de s. Spirito de Almissa quando se fabricava« (NT, b. 209, br. 286, 11. 6. 1534).

¹⁴³ Paulovići su plemićki rod podrijetlom iz Bosne od rodova Jablanovića, Kristića i Lučića. Godine 1646. njihov odvjetak Matej Paulović imenovan je odlukom mletačkog dužda titulom *conte veneto*, koja je postala nasljednom za čitavu njihovu obitelj (C. F. G. HEYER VON ROSENFELD, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1873, str. 17, 69, 123).

¹⁴⁴ Usp. D. FABIANICH, *Storia dei frati minori in Dalmazia*, sv. II, str. 319–324; I. KATUŠIĆ, *Omiš*, str. 35.

još obavljali neki radovi na njezinu unutrašnjem uređenju i ukrašavanju. Paulović spominje želju svoga pokojnog oca Marka, također časnika u mletačkoj vojsci, koji je odredio da se za ovu crkvu izradi oltarna pala posvećena sv. Josipu. Kako očeva želja nije bila ispunjena, Antonio ponavlja spomenutu odredbu svoga oca kao vlastiti legat, te određuje da se on ispuni u najskorije vrijeme.¹⁴⁵ Iako ne određuje novčanu svotu kojom bi se morala financirati izrada oltarne pale, vjerojatno je da su oporučitelj, a i njegovi nasljednici (supruga), poznavali i raspolagali dobrima namijenjenim isključivo u tu svrhu. Nije nam poznato da li je slika izrađena, ali je sigurno da se, čak i ako je Antonijev legat ispunjen, njezina vrijednost ne smatra posebnom, te se ne ubrajaju u istaknutija slikarska i umjetnička djela koja se nalaze u crkvenim ustanovama grada Omiša.

Nasuprot gradu Splitu nalazi se otok ŠOLTA, koji je tijekom prošlih stoljeća bio važno sjedište niza benediktinskih opatija. Osim samostana sv. Stjepana u Grohotama i sv. Petra u Nečujmu, samostan sv. Marije, smješten u Stomoriji kod Gornjeg Sela, treća je istaknuta benediktinska opatija ovog, vjerskim životom i duhovnošću, napose nadahnutog i često spominjanog otoka. Samostan sv. Marije spominje se od 13. stoljeća, a neko je vrijeme potpadao pod jurisdikciju glasovitoga benediktinskog samostana sv. Stjepana (Šustjepana) kod Splita.¹⁴⁶ Iako su doseljenici sa Šolte rijetko spominjani u Veneciji (dio njih vjerojatno je zabilježen i pribrojen splitskim doseljenicima), u jednoj od oporuka zatičemo legat kojim se obdaruje navedena benediktinska opatija. Riječ je o oporuci Simone pokojnog Andrije sa Šolte, u prvom braku udovice pokojnog mornara Andrije iz Crne Gore, te u drugom braku pokojnog Ivana Crnovića, također mornara podrijetlom iz Crne Gore. Simona je prvobitno stanovla u predjelu Castello u župi S. Trinità na *Campo de doi pozzi*, a u trenutku pisanja oporuke nalazi se u župi S. Severo u kući Mlečanina Teodora Charnuzija, gdje vjerojatno obavlja služinske poslove. Spominjući u oporuci svoje rođake koje obdaruje ponekim predmetom iz svoje pokretne imovine, Simona se prisjeća i mletačkih crkvenih ustanova i obdaruje ih manjim novčanim svotama. Nemajući nikoga od svoje bliže rodbine ili prijatelja, Simona ostavlja sav svoj imetak (ostatak od svoga miraza) samostanu sv. Marije na Šolti, pod uvjetom da se novčani iznos miraza uloži u nekretnine, te se od godišnje rente u navedenoj opatiji plaćaju mise zadušnice u spomen na pokojnicu.¹⁴⁷

¹⁴⁵ »Collonello soprintendente Antonio Paulovich condan collonello Marco di Macarsca: Ordino et voglio imediante fabricata sia la chiesa s. Maria dei Scalzi in Almissa ha eretto un altare con la pala di s. Iseppo e cio per erezione la volonta del defunto mio padre che a voce del suo morte mi ha ordinato e quanto prego sia pontualmente eseguito« (NT, b. I, br. 49, 16. 8. 1746).

¹⁴⁶ Samostan su nakon odlaska benediktinaca preuzeli i njime upravljali heremiti sve do početka 19. stoljeća. Samostan je raspolagao znatnim beneficijima (najviše zemljišni posjedi) na samoj Šolti, ali i u gradu Splitu i okolici. Usp. I. OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 15, 24, 297, 321, 345-347, 545; N. BEZIC-BOZANIC, *Spomenici otoka Šolte od XIII. do XVIII. stoljeća*, u: M. A. MIHOVILOVIC, *Otok Šolta*, Zagreb, 1990, str. 70-71; Ž. BEZIC, *Povijest crkve na Šolti*, ibid., str. 30-31; K. PRIJATELJ, *Tri oltarne pale na Šolti*, ibid., str. 73-75.

¹⁴⁷ »Simona condam Andrea de Solta sotto Spalato relicta in primo matrimonio del condam Andrea de Monte Negro mariner et in secondo condam Zuane de Cernovich de Monte Negro mariner habitar in casa delle meneghe a s. Trinità in Campo de doi pozzi, hora a s. Severo in casa Thoedora Carnuzzi: Il restante della mia dote voglio sia della chiesa della Madonna de Solta sotto Spalato in quoanto modo che il tratto sia investito in qualche fondo et che quello che canerà da entrada si dia mi far dir tante mese ogni anno per l'anima mia« (NT, b. 442, br. 744, 24. 2. 1570).

SREDNJODALMATINSKI OTOCI

Doseljenici iz brojnih naselja na otoku Braču također su tijekom prošlih stoljeća učestalo prisutni u Veneciji. Iako se u izvorima najčešće uopćeno navode kao doseljenici *della Brazza*, odnosno bez oznake mjesta iz kojih dolaze, prema sadržaju njihovih oporuka i legatima koje upućuju crkvenim ustanovama u pojedinim mjestima otoka Brača, možemo s dosta sigurnosti utvrditi njihovo podrijetlo. U oporukama koje ćemo analizirati zastupljeno je šest naselja otoka Brača. Vremenski raspon oporuka u kojima susrećemo legatate bračkih doseljenika nije velik (1546–1629), te u potpunosti odražava period najintenzivnije prisutnosti doseljenika s istočnog Jadrana u Veneciji. S izuzetkom jedne oporuke (darovatelj iz Splita), svi ostali oporučitelji podrijetlom su iz različitih mjesta otoka Brača, a njihova prezimena, zabilježena gotovo u svim slučajevima (što nije učestalo kada je riječ o doseljenicima iz ostalih dijelova naše obale), starodavna su i karakteristična za pojedina naselja otoka, a među njima nerijetko nalazimo i predstavnike nekih istaknutijih bračkih plemićkih obitelji (Bokanić, Bertičević, Petranović, Tomašić). Zanimanja bračkih doseljenika najčešće nisu navedena, te njihovu osnovnu djelatnost u gradu na lagunama bilježimo samo u dva slučaja (patron broda, svećenik). Mjestom stanovanja Bračani su, kao i najveći dio doseljenika s istočnog Jadrana, vezani uz različite župe predjela Castello (S. Giovanni in Bragora, S. Giovanni Novo, S. Severo) i S. Marco (S. Anzolo), dok kod samo jednog oporučitelja bilježimo udaljeniji i uz naše doseljenike rijetko spominjan predjel S. Polo (župa S. Augustin). Oporuke bračkih doseljenika uobičajene su i sadržajno slične oporukama većine naših doseljenika, ali se, kada je riječ o legatima upućenim crkvenim ustanovama na Braču, može zapaziti nešto češće spominjanje i obdaruivanje bratovština nego što je to bio slučaj u legatima doseljenika iz drugih dijelova istočnojadranske obale.

Na južnoj strani otoka Brača smješteno je naselje BOL, koje se u ispravama spominje od 15. stoljeća kao sjedište bračkog biskupa. U mjestu se nalazi predromanička crkva sv. Ivana (ranije sv. Ivana i Teodora), koja je u početku služila kao rezidencija biskupu prilikom njegovih vizitacija otoka, ali i kao zaklonište tamošnjim težacima koji su obrađivali biskupsku zemlju. Kako se stanovništvo s vremenom povećalo, crkva je postala župnom, i tu je funkciju zadržala sve do dolaska dominikanaca u Bol i gradnje njihove crkve.¹⁴⁸ Darovatelj crkve sv. Ivana, ali i drugih crkava i bratovština u Bolu, jest Ivan Luka, sin Jakova Bokanića, odvjetak poznate bračke obitelji Bokanić (izvorno podrijetlom iz Pučišća)¹⁴⁹ koja je najpoznatija po brojnim graditeljima i klesarskim majstorima. Izričito navodeći da je mjesto stanovanja njegove obitelji u Bolu, Ivan ostavlja sva svoja dobra

¹⁴⁸ Crkva sv. Ivana (sv. Ivana i Teodora) u Bolu predromanička je građevina, nastala između 11. i 12. stoljeća. Crkva pripada skupini starohrvatskih sakralnih građevina; jednobrodna je i zasvođena bazilika s dvije slijepe arkade i zvonikom na preslicu. Usp. F. RADIĆ, *Sredovječna crkvice sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču*, Starohrvatska prosvjeta, sv. 1–2, Knin, 1901, str. 24–25; A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača, g. 1579*, Croatia sacra, god. III, Zagreb, 1933, str. 82; Đ. VRSALOVIĆ, *Prinos istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču*, Starohrvatska prosvjeta, serija III, sv. 7, Zagreb, 1959, str. 215–216; *Kulturni spomenici otoka Brača* (D. DOMANČIĆ, *Srednji vijek*), Brački zbornik, sv. IV, Supetar, 1960, str. 122–123, 125, 144; Đ. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, Brački zbornik, sv. VI, Supetar, 1968, str. 62, 114, 124, 144, 273–274; Đ. ŽULJEVIĆ, *Brač*, Zagreb, 1987, str. 52.

¹⁴⁹ Bračka plemićka obitelj Bokanić spominje se u Pučišćima od početka sačuvanih crkvenih matrica 1566. Usp. Đ. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 197.

svomu bratu Vicenzu, određujući da se za crkvu sv. Ivana kupi jedno sukno i dva jastuka, na kojima mora biti izvezeno pozlačeno srce, te da se za tu kupnju utroši od četiri do pet dukata. Ivan Bokanić obdaruje i druge vjerske ustanove Bologa, spominjući napose tamošnji dominikanski samostan i crkvu,¹⁵⁰ te njihove bratovštine Gospe od Ružarija i Presvetog Tijela Kristova.¹⁵¹ Ako umre u Veneciji, Ivan želi da se njegov brat pobrine za prijenos tijela u Bol i sahrani u grobnici Bratovštine Presvetog Tijela Kristova sa sjedištem u dominikanskoj crkvi sv. Marije, gdje su također pokopane i Ivanove i Vicenzove sestre. Vicenzo se, osim toga, mora pobrinuti za mise koje će držati redovnici – dominikanci istog samostana. Bratovštini čiju grobnicu izabire za svoje posljednje počivalište Ivan ostavlja pet dukata, koliko daruje i Bratovštini Gospe od Ružarija, koja je također imala sjedište u crkvi dominikanskog samostana u Bolu.¹⁵²

Kratak je legat koji se odnosi na crkvene ustanove na Braču Splitsanina Nikole pokojnog Vitaše Maršalića, u našem istraživanju već spomenutog prilikom razmatranja legata vjerskim ustanovama grada Splita. Nikola u svojoj oporuci spominje crkvu sv. Marije u naselju DONJI HUMAC¹⁵³ darujući joj neveliku novčanu svotu od šest lira i četiri solida.¹⁵⁴

Između naselja Sutivana i Supetra, nešto podalje od mora, smješteno je selo MIRCE u predjelu Merce (spominje se od 1205). Temelje mjesnoj crkvi sv. Ma-

¹⁵⁰ Crkva dominikanskog samostana sv. Marije građena je tijekom 15. stoljeća kao jedno-brodna građevina, a kasnije je proširen s još jednim brodom. Zvonik crkve sagrađen je 1751. Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579.* str. 82–84; D. VRSALOVIC, *Prinos istraživanju srednjovjekovnih spomenika*, str. 216–218; *Kulturni spomenici otoka Brača* (K. PRIJATELJ, *Novi vijek*), str. 210, 214, 225–231; D. VRSALOVIC, *Povijest otoka Brača*, str. 11, 13, 175, 273–276, 294, 372; *Barok u Hrvatskoj*, str. 775, 778, 842–843, 880, 900; Đ. ŽULJEVIĆ, *Otok Brač*, str. 53–54.

¹⁵¹ U crkvi sv. Marije nalazilo se, osim glavnog, još pet oltara: sv. Kuzme i Damjana, sv. Nikole, Gospe od Navještanja, Gospe od Ružarija i Presvetog Tijela Kristova, dok su istodobno djelovale bratovštine sv. Nikole, Presvetog Tijela Kristova i Gospe od Ružarija. Posljednje dvije bratovštine spominju se od 15. stoljeća, a od Bratovštine Presvetoga Tijela Kristova sačuvani su popisi članova, dnevnici i troškovnici. U popisu članova iz 1582. navodi se kao njezin član Francesco Bocanich iz Bologa. Bratovštine su u sklopu crkve imale svoje grobnice u koje su sahranjivani preminuli bratimi. Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579.* str. 83; *Kulturni spomenici otoka Brača* (K. PRIJATELJ, *Novi vijek*), str. 214; D. VRSALOVIC, *Povijest otoka Brača*, str. 175, 278–282.

¹⁵² »Zuane Luca filio Giacomo Bucovich overo Bocanich della Brazza de confinio s. Zuane Novo: Lasso alla mia scola Corpo Xristo a Bole dove stantemo ducati cinque et alla scola della Madona Benedetta del Rosario del ditto loco ducti quinque. Lasso che li frati de Bole me dicano due canta messe et un salterio per l'anima mia et che mio fratello paga tutto e se io moriro in questa città voglio chel corpo mio sij messo in una cassa et che mio fratello mi facij levar e portar a casa et farmi sepelir in la scola de Xristo dove sono sepelide le sue sorelle. Lasso alla giesiola de s. Zuane in quel loco che per mio fratello sij comprato doi cusini de cuoro doro et un panno da latar con li frisi et cosi li cusini chel spender ducati quattro in quinque« (NT, b. 11, br. 251, 4. 5. 1590).

¹⁵³ Crkva sv. Marije u Donjem Humcu najveća je romanička crkva na otoku Braču. Dograđena je na početku 15. a novo proširenje s dva pokrajnja broda potkraj prošlog stoljeća. Crkva je oslikana freskama Krista, Gospe i sv. Ivana Krstitelja. U 18. stoljeću sagrađen je barokni zvonik, rad graditelja Ignacija Macanovića. Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579.* str. 75–76; *Kulturni spomenici otoka Brača* (D. DOMANIĆ, *Srednji vijek*), str. 136–137; (K. PRIJATELJ, *Novi vijek*), str. 209; D. VRSALOVIC, *Povijest otoka Brača*, str. 163, 262.

¹⁵⁴ »Nicolò condam Vitassa Marsalich da Spalato habitante s. Zuane Bragora: Lasso alle madri di Cumaze della Brazza lire sei e soldi quattro per una volta tanto« (NT, b. 928, br. 200, 18. 9. 1597).

rije podigli su 1579. prvi doseljenici u ovo naselje iz obitelji Brković i Bertičević¹⁵⁵ iz Donjeg Humca te nekoliko članova obitelji Ivanović iz Sutivana. Novopodignuto naselje imalo je u početku svega 12 stanovnika, da bi već 1611. imalo ukupno 15 kuća sa 60 stanovnika.¹⁵⁶ Jakov Bertičević s Brača, spomenut prilikom obdaranja crkava u Pomeru i Premanturi, darovatelj je navedene župne crkve, koju su, udarajući temelje naselju Mirce, osnovali članovi njegove obitelji. Jakovov životni put nije nam poznat, tako da su nam zatajene njegove veze s južnoistarskim naseljima i razlozi njihova spominjanja i obdaranja. Jakov se prisjeća i župne crkve u Mircima i ostavlja im 25 dukata, koji se moraju upotrijebiti za nabavu jednog kaleža i crkvenog ruha.¹⁵⁷

Na sjevernom dijelu otoka Brača razvilo se tijekom 16. stoljeća oko uvale *in portu Sancti Petri*, koja je služila kao pristanište Nerežišća, naselje SUPETAR. Iako su prve nastambe imale karakter utvrđenja, naselje se ubrzano razvijalo i širilo, te je 1604. hvarski biskup Petar Cedulin dozvolio otcjepljenje supetarske crkve sv. Petra od matične župe u Donjem Humcu i pretvaranje u samostalnu župu.¹⁵⁸ Crkva je postala sjedište većine supetarskih bratovština, te se njima i upućuju legati iseljenice s otoka Brača – Tripune, supruge Dujma Barišića. Tripuna ostavlja bratovštinama Presvetog Sakramenta i sv. Katarine, koje su sjedište imale u župnoj crkvi sv. Petra, neveliku novčanu svotu od po jednog dukata za svaku bratovštinu. Premda ne raspoložemo podacima o Bratovštini Gospe od Ružarija, za čije sjedište Tripuna ne kaže izričito da je u crkvi sv. Petra, uočljiva je njezina važnost pred ostalim dvjema spomenutim bratovštinama. Ovoj bratovštini Tripuna namjenjuje znatno veću svotu od 19 dukata, želeći da neka od njezinih kćeri uđe u samostan. Iako Tripuna ne navodi o kojem je samostanu riječ, kao niti da li se nalazi u Veneciji ili na Braču, pretpostavljamo da je riječ o nekom ženskom samostanu na otoku Braču. Tripuna međutim ne obvezuje svoje kćeri na ispunjenje ove želje. Ako njezine kćeri krenu drugim životnim putem, te trajnu službu Bogu ne prihvate kao životni poziv, one nisu ni na što obvezne niti će se Tripuna zbog toga smatrati uskraćenom.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Obitelj Bertičević (Bertichievich) ubraja se u izvorno bračko plemstvo. Spominje se u Donjem Humcu među biračima povaljskog opata 1579. Kasnije ogranke ove obitelji nalazimo u Pučišćima i Mircima, gdje sudjeluju u gradnji župne crkve 1579. Pojedini članovi obitelji iz Miraca kasnije prelaze u Sutivan i Supetar. Usp. D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 197.

¹⁵⁶ Crkva u Mircima odvaja se 1589. od matične crkve u Donjem Humcu i spaja sa sutivanskom župom. Godine 1614. postaje nezavisna kuratija, a 1633. dobiva i zasebnog kapelana. Prema crkvenoj vizitaciji iz 1579. u crkvi se nalazio jedan oltar s oltarnom slikom. Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579.* str. 71; *Kulturni spomenici otoka Brača* (K. PRIJATELJ, *Novi vijek*), str. 208, 221; D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 137–138.

¹⁵⁷ »Giacomo Bertichievich dalla Brazza: Item ordino et lago ducati 25 a s. Maria di Mirza alla Brazza da esser spesi in un paramento e un calice« (NT, b. 755, br. 102, 14. 6. 1612).

¹⁵⁸ Naselje Supetar intenzivnije se razvija tek od 18. stoljeća. Župna crkva sv. Petra sagrađena je na mjestu starije crkve 1604. Godine 1729. stradala je od požara. Obnovljena je u baroknom stilu 1733, ali je zbog širenja naselja i porasta stanovništva proširena potkraj 19. stoljeća. Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača iz g. 1579.* str. 71–72; *Kulturni spomenici otoka Brača* (K. PRIJATELJ, *Novi vijek*), str. 208, 219–223; D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 168.

¹⁵⁹ »Triffona della Brazza moier magistro Doimo Barisich: Lasso ducato uno al Sanctissimo Sacramento della villa s. Pietro della chiesa grandi per una volta tanto. Item un altro ducato in agiuto de s. Catarina nella chiesa di s. Pietro. Item lasso ducati 19 per una volta tanto alla scuola del s. Rosario di detta villa con pato che volendo una delle mie figliole andar nel monasterio che non debano acetar« (NT, b. 507, br. 55, 1. 8. 1603).

Premda je darivanje određenih novčanih iznosa za opće potrebe ili nabavu predmeta za bogoslužje pojedinih vjerskih ustanova, kao i legati iskazani darivanjem materijalnih dobara pokretne (odjeća, različiti upotrebnii predmeti) ili nepokretne (zemljišni posjedi, kuće, tereni) imovine, također važan i nezaobilazan aspekt proučavanja vjerskog života i odnosa oporučitelja spram crkvenih ustanova u domovini, za naše su istraživanje uvijek najzanimljivije oporuke u kojima oporučitelj spominje podizanje nove crkvene ustanove ili objekta. Jedan takav primjer jest oporuka bračkog svećenika Ivana Petranovića (Quintilio),¹⁶⁰ kapelana mletačke crkve S. Severo u predjelu Castello, napisana 1602. Intenzivno povezan tijekom svog života i djelovanja u Veneciji s ostalim iseljenicima iz naših krajeva, napose s onima koji su u gradu na lagunama obnašali duhovna zvanja (izvršitelj oporuke mu je Nikola Hvaranin, župnik crkve S. Antonio u Castellu), te obdarujući dijelovima svoje imovine brojne rođake, poznanike i vjerske ustanove Venecije, Ivan najveći dio oporuke posvećuje vjerskim ustanovama rodnog Brača. Spominjući samostan Gospe od Ružarija u selu ŠKRIP na Braču, za koji izričito navodi da ga je on utemeljio, izražava želju da samostan i dalje bude pod vrhovnim nadzorom najstarijeg člana obitelji Petranović, te mu namjenjuje polovinu svojih cjelokupnih dobara. Spominjući kako polovinu svojih dobara, a koja se nalaze u Omišu, namjenjuje svom nećaku Šimunu i njegovoj braći, Ivan određuje da se drugi njegov zemljišni posjed, smješten u samom Škripu, u predjelu zvanom Gaj, stečen kupnjom od Bratovštine sv. Ivana u Postirama,¹⁶¹ također preda samostanu Gospe od Ružarija. Ivan je tijekom života nerijetko svojim poznanicima posuđivao određene novčane svote. Određujući da se svi dugovi nakon njegove smrti moraju bez ikakva izuzetka naplatiti, Ivan dvije trećine povraćenog novca ostavlja istom samostanu. U drugom dijelu oporuke Ivan određuje koji su uvjeti za ulazak u samostan, a iz čijeg sadržaja možemo vidjeti da nije riječ o redovničkom tipu samostana, već o laičkom redu trećoretkinja sv. Franje ili picokarama. U samostan naime mogu pristupiti samo picokare iz obitelji Petranović, te, ako ih ne bude iz vlastite obitelji, po jedna iz grada Omiša i jedna iz Poljica kraj Splita. Svojoj sestri namjenjuje ulogu predstojnice samostana, a nakon njezine smrti tu će dužnost obavljati Helena Biličić *alias* Bierani iz Omiša. Kao obvezu prema samom Ivanu, picokare su dužne za njegovu dušu davati dvije mise godišnje. Na kraju oporuke Ivan još jednom ponavlja ranije izrečen legat kojim polovinu svoje preostale imovine ostavlja samostanu Gospe od Ružarija u Škripu.¹⁶²

¹⁶⁰ Obitelj Petranović (Petrinović) ubraja se u obitelji izvornoga bračkog plemstva. Smatra se da je podrijetlom iz Donjeg Humca. U 17. i 18. stoljeću spominje se i u matičnim knjigama Postira, Dola, Sutivana, Milne i Miraca. Usp. D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 204.

¹⁶¹ Bratovština sv. Ivana Krstitelja nalazila se u istoimenoj župnoj crkvi u Postirama. Crkva je sagrađena u 16. stoljeću. Za crkvu je karakteristična apsida sagrađena u obliku utvrde. U vizitaciji iz 1579. za crkvu se navodi da nema nikakvih prihoda, te da mise održava svećenik iz Bola. U crkvi se nalazio oltar s palom i figurom sv. Katarine. Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija iz g. 1579*, str. 72; C. FISKOVIĆ, *Historijski i umjetnički spomenici na Braču*, Brački zbornik, sv. I, Zagreb, 1940, str. 32; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 402.

¹⁶² »Prete Zuane Petranovich alias Quintilius capellano s. Severi: Lasso et voglio che nel Monasterio del Santissimo Rosario qual ho fabricato alla Brazza nella villa de Scrip che sia governato dal più vecchio della famiglia Petranovich overo Quintilio, il quale con il consiglio del reverendo curato de Scrip. Item lasso la mitta de li miei beni mobili al sopraditto monasterio a honor della beata Vergine Maria mia protettrice e avvocata et altra mitta lasso all'ecellentissimo ms Simon mio nipote et suoi fratelli mascoli... una vigna sia detto monasterio e altro pezzo vigna e terreno sotto Scrip apresso il locho

Ženski samostani ili eremitaže trećoretkinja picokara nisu nepoznanica na otoku Braču. Nedaleko od Dračevluka nalazila su se dva samostana picokara koje su živjele po uredbama Trećega reda sv. Franje. Riječ je o samostanu Silvio, koji su osnovali braća Pavao i Grisogon Silvio 1536, te o samostanu Stipančići. Način života u ovim samostanima bio je sličan kao i u ostalim, tada često prisutnim muškim pustinjačkim samostanima na otoku Braču (pustinja Blaca u spilji Ljubitovici, Dragonjina spilja kod današnjeg sela Murvice, Dračeva spilja). U samostanu Stipančići redovnice su bile podrijetlom iz različitih dijelova Dalmacije, dok su u samostanu Silvio uglavnom boravile picokare s otoka Brača.¹⁶³ Nijedan od spomenutih samostana picokara ne odgovara opisu Petranovićeve samostana Gospe od Ružarija u Škripu. U samom Škripu, osim niza crkava nastalih u različitim povijesnim razdobljima (crkva sv. Jadre, Svetog Duha, sv. Ivana, sv. Jurja) spominje se i mala, danas zapuštena crkva sv. Antuna, smještena na južnom dijelu sela. Crkva je starijeg postanka, na što upućuju šiljasti svod i gotički prozori, ali je za nas zanimljiv podatak da su se kraj crkve nalazile nastambe u kojima su nekada obitavale redovnice.¹⁶⁴ Više podataka o crkvi i nekadašnjem samostanu nismo uspjeli pronaći, te je i dalje sporno da li se Petranovićeve samostan Gospe od Ružarija nalazio pored navedene crkve sv. Antuna ili negdje drugdje. Sigurno je samo jedno. Samostan Gospe od Ružarija, nad kojim su pravo patronata imali članovi obitelji Petranović, samostan je laičkog reda picokara, kakvi su tijekom prošlih stoljeća, napose u 16. i 17. stoljeću, nerijetko osnivani na otoku Braču. Samostan Gospe od Ružarija ne može se, što je posve sigurno, poistovjetiti niti sa samostanom picokara Silvio, niti s onim obitelji Stipančić, već je zasigurno riječ o drugom, u našoj historiografiji zasad nerazriješenom eremitažu u selu Škrip na otoku Braču.

S otoka Brača dolazi i plemkinja Vicenza pokojnog Dujma Tomašića, stanovnica udaljenoga mletačkog predjela S. Polo (župa S. Augustin), za koju bilježnik izričito navodi da ne zna latinski jezik, te da joj je prilikom pisanja oporuke bio potreban hrvatski tumač. Obitelj Tomašić, podrijetlom iz Dola, a kasnije rasprostranjena u više bračkih mjesta, napose u Postirama,¹⁶⁵ održavala je, kako kazuje sadržaj Vicenzine oporuke, tijesne veze s bračkom plemićkom obitelji Žuvecić (Zuvetei alia Zuvetich; u Vicenzinoj oporuci navođeni kao Cvitinich i Zvitinich).

chiamato Gay qual fu comprato dala fraterna de s. Zuane de Postiera. Et... crediti debbano esser schossi et partiti in tre parte doi parte al Monasterio predetto... Voglio et ordino che in esso Monasterio non possa intrar altre pizzochare se non della nostra famiglia se non in qual casa chel non se trovassero dele parenti che vogliano vegnir possano vegnir delle altre si come io ho introdetto doi dentro una di Almissa e l'altra de Pogliza... Voglio che doppo la morti de mia sorella qual al presente e governatrice Madona Helena Bilicich alias Bierani debba esser governatrice. Item ordino et voglio che ditte pizzocare del Monasterio predetto debbano far doi anniversarij per l'anima mia ogni anno et de quelli che sono stati benefatori miei. Residuo veramente de tutti li miei beni mobili stabili, presdenti e futuri a me spetanti et pertinenti et per qual si voglia causa spettar et pervenir mi potessero per l'anima mia et ogni mio caduco inordinato et pro non scritto lasso la mitta al detto Monasterio del Sanctissimo Rosario predetto...« (NT, b. 928, br. 159, 28, 7. 1602).

¹⁶³ Usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579*, str. 81; *Kulturni spomenici otoka Brača* (D. ĐOMANČIĆ, *Srednji vijek*), str. 143, 145–147; D. VRŠALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 269–271.

¹⁶⁴ Usp. C. FISKOVIĆ, *Historički i umjetnički spomenici u Škripu na Braču*, *Jadranski dnevnik*, god. V, Split, 1938, br. 95, str. 9–10.

¹⁶⁵ Obitelj Tomašić (Tomasseo) spominje se u Dolu od 1345. U postirskim matičnim knjigama navodi se od 1584. Usp. D. VRŠALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 205.

Izvršitelji njezine oporuke brački su plemići, braća Bernardin i Jakov Žuvecić, a mjesto njezina pokopa grobnica je Jakova Žuvecića u crkvi sv. Marije u pučiškom predjelu Batak (Gospa od Batka),¹⁶⁶ nad kojom su pravo patronata imali članovi obitelji Žuvecić još od 1442.¹⁶⁷ Vicenza je u Veneciji posjedovala radnju (botega) u prometnom i za trgovačke poslove uvijek traženom predjelu oko mosta Rialto (u Zlatarskog ulici), koja, pošto se prihodom od njezina iznajmljivanja podmire njezini dugovi, pripada sinu Ivanu Tomašiću, koji stječe pravo njezina korištenja tijekom idućih 18 godina. Nakon isteka roka, radnja se mora prodati i stečeni novac podijeliti na tri jednaka dijela, od kojih jedna trećina pripada crkvi Gospe od Batka u Pučišćima. Vicenza posjeduje i nemali broj zemljišnih posjeda, terena i stočnog fonda na otoku Braču. Kako je, osim dugova u Veneciji, Vicenza izgleda imala i dugove nekim kreditorima na samom Braču, većinu zemljišnih posjeda i stočnog fonda ostavlja za podmirenje dugova. Za potrebe crkve Gospe od Batka, napose za različita preuređenja i preinake crkve, Vicenza ostavlja stočni fond koji posjeduje u bračkom selu Sutivanu, dok preostatak svih svojih dobara ostavlja siromasima za spas svoje duše.¹⁶⁸

Još jedan stanovnik Venecije podrijetlom s otoka Brača darovatelj je vjerskih ustanova u Pučišćima. Riječ je o još jednom članu brojne i razgranate obitelji Bokanić – Nikoli pokojnog Šimuna, padronu broda koji je u vlasništvu bračkog plemića Matije Pinezića.¹⁶⁹ Nikola se, uz svoje pomorsko zanimanje i upravljanje brodovima, tijekom svog djelovanja u Veneciji, ali i drugim jadranskim lukama, najviše bavio trgovačkim poslovima (trgovina vinom), te u opsežnom popisu njegovih dužnika, kreditora i poslovnih suradnika nerijetko nalazimo osobe podrijetlom s naše obale (najčešće iz Splita). Spominjući mjesto Pučišća na Braču, Nikola svojim osnovnim predmetom trgovanja – vinom obdaruje dvije tamošnje bratovštine. Bratovštini Presvetog Sakramenta u Pučišćima ostavlja dva barila, dok jedan baril manje namjenjuje tamošnjoj Bratovštini Gospe od Karmena.¹⁷⁰

¹⁶⁶ O crkvi sv. Marije od Uzašašća ili Gospe od Batka usp. A. JUTRONIĆ, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579*, str. 87–88; C. FISKOVIĆ, *Historički i umjetnički spomenici na Braču*, str. 31–32; D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 142; *Barok u Hrvatskoj*, str. 741.

¹⁶⁷ Obitelj Žuvecić stara je bračka plemićka obitelj koja se spominje u Statutu Brača iz 1375. Ciprijan Žuvecić sagradio je 1467. kaštel u Pučišćima u kojem su tijekom 15. i 16. stoljeća imali pravo patronata nad crkvom Gospe od Batka. Godine 1579. spominju se kao upravitelji crkve svećenik Jerolim i Juraj Žuvecić. Prezime se nalazi i u popisu gornjoselskih vlasnika pašnjaka 1589. Kasnije se obitelj seli u Stari Grad na Hvaru. Usp. D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 205.

¹⁶⁸ »Vincentia condam Doimo Thomasich da la Brazza de la Dalmazia in contrata s. Agustin: ... sia portata alla Brazza et sepolta in archa de ms Jacomo Zuitinich posta in chiesa s. Maria de Pucischia. ... una bottega posta à Rialto in Rugga de orefici de fitto de ducati tredesi all'anno... lasso bottega a mio fiol Zuane et doppo la 18 anni voglio che sia venduta et un terzo del tratto sia dato alla fabrica de la giesia dove sono sepolta alla Brazza. Animalì à s. Zune de la Brazza siano dati alla fabrica della giesia dove sono sepolta« (NT, b. 63, br. 111, 1. 4. 1546).

¹⁶⁹ Plemićka obitelj Pinezić (Pinesich) u Pučišću se spominje od početka matica 1566. Najprije se navodi kao Pinesić, a kasnije latinizirano Pinesio ili Pinesius. Usp. D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 204.

¹⁷⁰ »Nicolò Bocanich dalla Brazza era padron del vasello de ms. Mattio Pinesich della Brazza quondam Simon Bocanich de contrada di s. Antonio: Item lasso per l'anima mia doi barilla de vin al Sanctissimo Sacramento qual si trova al presente in casa digo al Sanctissimo Sacramento in Puzzischia. Item lasso una barilla alla Madona del Rosario a Puzzischia« (NT, b. 1057, br. 74, 1. 1629).

Naposljetku ćemo se još jednom vratiti na oporuku bračke plemkinje Vicenze Tomašić, darovateljice Gospe od Batka u Pučišćima. Ovim navedene crkve, Vicenza spominje i jedan od pustinjačkih samostana picokara na Braču, kojem ostavlja jedan svoj vinograd smješten u predjelu Močivica na Braču. Riječ je, najvjerojatnije, o samostanima Silvio ili Stipančići. Kako se u samostanu Stipančići 1639. spominje kao picokara Marietta Tomaseo (Tomašić),¹⁷¹ možemo pretpostaviti da su predstavnice te obitelji ulazile upravo u taj samostan te da se Vicenzin legat odnosio na samostan Stipančići.¹⁷²

Srednjodalmatinski otok HVAR i napose njegovo istoimeno središnje gradsko naselje ubrajaju se u naša najvažnija područja tijekom mletačke uprave na istočno-jadranskoj obali. Budući da je, u odnosu na ostale obalne gradove i područja Dalmacije, mnogo manje ugrožen neposrednim turskim provalama (izuzev 1571. kada je u turskoj provali stradalo više hvarskih naselja), otok Hvar i njegova naselja uspjeli su, usprkos ograničavajućim mjerama mletačke vlasti, ojačati vlastitu gospodarsku inicijativu i intenzivno razvijajući pomorsku trgovinu postići velik stupanj gospodarskog razvoja. Baveći se raznovrsnim oblicima pomorstva – stoljetnim tradicijama ukorijenjene djelatnosti hvarskih žitelja – te trgujući i prodajući svoje proizvode uzduž mnogih luka Sredozemlja, napose gradova zapadno-jadranske obale, Hvarani će biti među najčešće spominjanim doseljenicima s mletačkog dominija na istočnom Jadranu. Intenzitetom useljavanja, boravka i djelovanja u Veneciji, ekonomskim mogućnostima kojim raspoloža i također nemalim brojem legata upućenim crkvenim ustanovama u mjestima otoka Hvara, doseljenici s ovog otoka ubrajaju se zasigurno u istaknutiji dio hrvatskih iseljenika u gradu na lagunama. Veći broj dokumenata koji se odnose na darivanje crkvenih ustanova otoka Hvara možemo smjestiti u širok vremenski raspon od 1493. do 1715. Doseljenici su najčešće podrijetlom iz samoga grada Hvara te iz nekadašnjeg sjedišta ovog otoka – Staroga Grada, kao i iz nekih drugih dalmatinskih gradova (Split, Kotor). Iako se njihova prezimena najčešće ne bilježe, među malobrojnim prezimenima spomenutih doseljenika primjećujemo prezimena karakteristična za ovaj otok, a koja najčešće pripadaju nekoj od tamošnjih pučanskih obitelji (Sfazanić, Rušić, Botić). Iz šireg sadržaja njihovih oporuka vidljiva je njihova povezanost s ostalim našim doseljenicima, s kojima održavaju bliske prijateljske veze i kumstva, ali i koji su najčešće spominjani kao poslovni sudrugovi prilikom poduzimanja različitih poslovnih operacija. Njihova zanimanja najčešće nisu u izvorima jasno definirana, ali je – s obzirom na strukturu osoba s kojima ostvaruju različitu vrstu poslovanja, te s obzirom na visinu njihova kapitala i raspoložive imovine, kao i vrstu i vrijednost legata namijenjenih kako rodbini i prijateljima tako i crkvenim ustanovama u Veneciji i na Hvaru – vidljivo da je riječ o srednjem i sitnom sloju pučana, te su njihove ekonomske mogućnosti prilično skromne. Redom ćemo razmotriti oporuke naših iseljenika koje se odnose na crkvene ustanove u mjestima Stari Grad i Hvar. U prvom slučaju bilježimo samo jednu oporuku koju je napisao Marin pokojnog Vida Sfazanića iz Staroga Grada, koji se 1493. uputio na hodočašće u glasovito španjolsko svetište Santiago de Campostella te, naglo obolivši u Veneciji, odlučio izreći svoju posljednju volju. Prilikom spominjanja crkvenih ustanova na Hvaru, Marin daruje samo one koje se nalaze u njegovu

¹⁷¹ D. VRSALOVIĆ, *Povijest otoka Brača*, str. 271.

¹⁷² »Una vigna posta in Mocivica sulla Brazza lasso alle pizzocare della grotta.«

mjestu. Župnoj crkvi sv. Nikole u Starom Gradu¹⁷³ ostavlja pet dukata koji će se isplaćivati tijekom idućih pet godina (svake godine po jedan dukat), a novac će se utrošiti za potrebne radove na crkvi (pro fabrica ecclesie). Jednaku novčanu svotu od pet dukata, ali isplaćivanu tijekom idućih deset godina (pola dukata godišnje), Marin dodjeljuje tamošnjem dominikanskom samostanu i crkvi sv. Petra Mučenika,¹⁷⁴ ne određujući pritom pobliže svrhu u koju će redovnici utrošiti primljeni novac.¹⁷⁵

Hvarsku katedralu sv. Stjepana¹⁷⁶ odabire za mjesto svoje sahrane Hvaranin Antonio Dujma Jurjevog, određujući da se, prije nego bude moguće njegovo tijelo prenijeti u Hvar, privremeno položi u grobnicu u mletačkom samostanu S. Zaccaria, smještenom u predjelu Castello. Glavnim nasljednikom cjelokupnih svojih dobara imenuje sina Franju Jurja, ali ukoliko on prethodno umre, sve ostavlja za izgradnju dominikanskog samostana u Hvaru.¹⁷⁷ Samostan se mora započeti graditi u roku od tri godine nakon njegove smrti, a ako se navedeni rok ne bude poštivao, sav imetak prelazi u vlasništvo njegovih najbližih članova rodbine. Ovdje je potrebno napomenuti da se oporučiteljeva odredba vjerojatno odnosila na izgradnju ženskog samostana, budući da je i u vrijeme njegova života u Hvaru djelovala poznata dominikanska crkva i samostan sv. Marka. Nije poznato da se

¹⁷³ Sv. Nikola u Starom Gradu mala je crkvića smještena na putu prema groblju. Sadašnji oblik dobila je u 17. stoljeću, a u unutrašnjosti crkve nalaze se vrijedna djela umjetničkog obrta mletačkih majstora Antonija Porrija i nekoliko zavjetnih slika pomoraca. Usp. G. NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, Zagreb, 1972, str. 178; N. DUBOKOVIĆ-NADALINI, *Hvar, Stari Grad, Vrboska, Jelsa*, Zagreb, 1980, str. 69; M. KOLUMBIĆ - M. PETRIĆ, *Hvar*, Split, 1986, str. 76.

¹⁷⁴ Dominikanski samostan u Starom Gradu osnovan je 1482. U 16. stoljeću fortificiran je ugaonim kulama i zvonikom u stilu rustične renesanse. Godine 1893. sagrađena je nova crkva na mjestu stare. Pred glavnim oltarom stare crkve sahranjen je Petar Hektorović, uz čije se ime vezuje i najvrednija starogradska slika *Polaganje u grob*, na kojoj su prikazani pjesnik i njegova kći. Djelo se pripisuje Jacopu Tintoretu. Osim nje u crkvi se čuvaju i slika *Sv. Hijacinti*, rad Baldasarea d'Anne, te drveno raspelo iz 1705, rad Giacomia Piazzette. Usp. G. GAMULIN, »Oplakivanje Krista« od Leonarda Corone u crkvi Dominikanaca u Starom Gradu, Prilozi povijesti otoka Hvara, sv. I, Split, 1959, str. 71-72; ISTI, *Hvar kroz stoljeća*, str. 179, 187; N. DUBOKOVIĆ-NADALINI, *Hvar, Stari Grad, Vrboska, Jelsa*, str. 69-70; *Barok u Hrvatskoj*, str. 774, 808; M. KOLUMBIĆ - M. PETRIĆ, *Hvar*, str. 75.

¹⁷⁵ »Marinus Sfazanich de Lesina condam Vitus habitator in Liesina Veteri causa in pellegrinazione s. Jacobi de Campostella: Item ecclesie s. Nicolai de Lesina Vetus dimitto ducati quinque pro fabrica ipsius ecclesie cioe ducatum unum auro omni anno; Item ecclesie s. Petri Martiris de Lesina Veteri ducati quinque cioe ducato mezo in anno« (NT, b. 508, br. 166, 8. 4. 1493).

¹⁷⁶ Stolna crkva sv. Stjepana u Hvaru započela se graditi na ostacima kasnogotičke katedrale iz 15. stoljeća, koja je nastala na mjestu nekadašnje crkve *S. Maria di Lesna* i kompleksa srednjovjekovnog samostana benediktinaca. Katedrala je građena postupno u 16. i 17. stoljeću, dok je unutrašnjost svoj konačni izgled dobila u 18. stoljeću. Crkva je trobrodna bazilikalna građevina s odlikama renesansno-baroknog stila i brojnim (11) oltarima, zadužbinama istaknutih hvarskih plemićkih obitelji. Usp. G. NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, str. 174; C. FISKOVIĆ, *Hvarska katedrala*, Split, 1976; N. DUBOKOVIĆ-NADALINI, *Hvar, Stari Grad, Vrboska, Jelsa*, str. 38-40; *Barok u Hrvatskoj*, str. 652, 664, 666-669, 743, 752, 755, 759, 770, 789, 798, 801-802, 814, 818, 873-874, 877, 890; M. KOLUMBIĆ - M. PETRIĆ, *Hvar*, str. 47-52.

¹⁷⁷ Dominikanska crkva i samostan sv. Marka u Hvaru izgrađeni su već u 14. stoljeću. Danas očuvani samo fragmentarno, ova crkva i samostan imali su istaknutu ulogu u kulturnom i vjerskom životu Hvara. U glavnoj ladi crkve nalaze se grobnice istaknutih hvarskih plemića, ali i poznatih obrtnika. Usp. G. NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, str. 174-175; N. DUBOKOVIĆ-NADALINI, *Hvar, Stari Grad, Vrboska, Jelsa*, str. 40; *Barok u Hrvatskoj*, str. 772, 808; M. KOLUMBIĆ - M. PETRIĆ, *Hvar*, str. 52.

u Hvaru ikada podigao samostan takvog tipa kakav je opisan u navedenoj oporuci, te su vjerojatno sredstva namijenjena za njegovu izgradnju utrošena za popravak i dogradnju već postojećega muškoga dominikanskog samostana.¹⁷⁸

Posljednje dane svog života u Veneciji provodi osamljeno i bez bližih članova obitelji (suprugu spominje kao pokojnu) Petar pokojnog Matije Rušića, zvan Grbavac iz Hvara, te najveći dio svojih pokretnih dobara ostavlja svojoj poznanici i njegovateljici tijekom njegove bolesti i siromaštva, Šibenčanki Luciji, udovici Jurja Petrova. Spominjući crkvene ustanove, Petar se prisjeća i obdaruje poznatu franjevačku crkvu i samostan Gospe od Milosti u Hvaru,¹⁷⁹ te joj ostavlja preostatak svoje vjerojatno prilično oskudne imovine.¹⁸⁰

Spomenuli smo da darovatelji hvarskih vjerskih ustanova nisu samo iseljenici rodom s tog otoka, već i iz nekih drugih dalmatinskih gradova. Jedan je od njih Rade pokojnog Mihovila iz Kotora, darovatelj više crkvenih ustanova u Veneciji (crkva S. Giovanni e Paolo, gdje se i želi sahraniti, Bratovština sv. Roka i hrvatskih doseljenika – sv. Jurja i Tripuna) i u različitim dalmatinskim gradovima. Tako Rade, osim spominjanja i darivanja crkava u Baru i Kotoru, navodi i franjevačku crkvu u Hvaru te joj ostavlja skromnu novčanu svotu od četiri dukata.¹⁸¹

Drugi darovatelj franjevačke crkve u Hvaru koji također nije podrijetlom s tog otoka jest Splicić Juraj, stanovnik mletačke župe S. Salvador u središnjem gradskom predjelu S. Marco. Izražavajući želju da se sahrani u mletačkom samostanu s. Francesco della Vigna (predjel Castello), te nadarujući svojim legatima nekoliko mletačkih crkava i hospitala, Juraj određuje da se za kratke mise i gregorijane u franjevačkoj crkvi Gospe od Milosti u Hvaru utroši skromna svota od svega dva dukata.¹⁸²

Posljednji primjer oporučnog darivanja vjerskih ustanova otoka Hvara jest oporuka hvarskog iseljenika Matije pokojnog Matije Botića, stanovnika župe S. Martino u predjelu Castello. Matija u Veneciji živi i djeluje isključivo samostalno,

¹⁷⁸ »Antonio condam Doimo de Zorzi de Lesina: Elligo in la mia sepoltura messa in s. Steffano de Lesina ma che in questo intention il mio corpo sia messo in depositio a s. Zaccaria; Herede universario lasso mio fiol Francesco Zorzi e manchando detto mio fiol... sia fabricha uno monasterio de meneghe a Lesina in spazio de anni tre se debbia principar ditto monasterio et non cominciando in ditto termine dicti beni devenir debia la linea general piu proximo allo ultimo mio herede« (NT, b. 753, br. 26, 15. 6. 1509).

¹⁷⁹ Franjevačka crkva sv. Marije od Milosti sagrađena je na mjestu bivše kapele sv. Križa i franjevačkog samostana. Crkva je sagrađena 1465. donacijom zapovjednika brodova koji su se zatekli u hvarskoj luci kada se od brodoloma spasio Pietro Soranzo, zapovjednik mletačke ratne flote na Jadranu. Mletačka uprava preuzela je crkvu pod svoju zaštitu, te je ona postala crkvom mornara i pomoraca. U crkvi se nalaze mnogi natpisi mletačkih knezova, providura i zapovjednika mletačke flote, te grobovi mletačkih plemića i članova njihovih obitelji koje je smrt zadesila u Hvaru. U crkvi se nalazi i grob pjesnika Hanibala Lucića. Crkva je, kao i većina drugih crkvenih objekata u Hvaru, 1571. stradala od turskog napada, ali je već nakon tri godine obnovljena. Usp. D. FABIANICH, *Storia dei fratti minori in Dalmazia*, sv. II, Zara, 1857, str. 149–164; G. NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, str. 175; M. KOLUMBIĆ – M. PETRIĆ, *Hvar*, str. 108–115.

¹⁸⁰ »Pietro condam Mathio Rusich de Lesina detto Gobbo: Il resto delli miei beni lasso alla giesia di Madonna de Lesina al honor de Dio et per l'anima mia« (NT, b. 641, br. 333, 6. 3. 1544).

¹⁸¹ »Ratus condam Michaeli de Cataro: Item dimitto ecclesie s. Marie de Lesina ducati quatro« (NT, b. 143, br. 2, 2. 5. 1516).

¹⁸² »Georgius de Spalato de confinio s. Salvadoris: Item dimitto fratribus s. Marie de Grazia de Lesina ducatos duos pro missis s. Marie e s. Gregorii pro anima mea« (NT, b. 71, br. 74, 14. 12. 1475).

gotovo da i ne spominje ikoga od članova obitelji, te svoj imetak uglavnom ostavlja poznanicima i prijateljima. Prisjećajući se vjerskih ustanova rodnoga grada Hvara, Matija spominje i obdaruje crkvu sv. Nikole,¹⁸³ ostavljajući joj novčanu svotu od 40 dukata. Osim toga, Matija od izvršitelja svoje oporuke zahtijeva da se sva njegova dobra na Hvaru prodaju i novac preda istoj crkvi sv. Nikole za spas njegove duše.¹⁸⁴

Za razliku od ostalih srednjodalmatinskih otoka, vjerske ustanove na otoku VISU rijetko se spominju u legatima viških iseljenika u Veneciji. Jedini primjer obdaranja tamošnjih crkvenih ustanova bilježimo u oporuci Vicenza pokojnog Kuzme Mardešića,¹⁸⁵ iz viškog naselja KOMIŽA, pisanoj 1727. Vincenzo spominje svoje posjede (kuću i vinograd) na Komizi, te ih ostavlja Bratovštini Presvetog Sakramenta, koja je imala sjedište u poznatoj komiškoj benediktinskoj opatiji sv. Nikole (tzv. Muster),¹⁸⁶ uz uvjet da redovnici toga samostana redovito održavaju mise zadušnice u spomen na pokojnika.¹⁸⁷

Slično otocima Hvaru i Braču, i crkvene ustanove sljedećega dalmatinskog otoka KORČULE također su nerijetko spominjane u oporukama njegovih iseljenika u Veneciji. Prisutni u Veneciji najintenzivnije u razdoblju od 1450. do 1550, Korčulani, najčešće zaposleni u nekim od tradicionalnih pomorskih i obrtnih zanimanja (drvodjelci, brodograditelji), u ukupnom su broju doseljenika s područaj istočnojadranske obale činili, brojčanim udjelom i opsegom djelovanja, nezaobilazan dio. Kada je riječ o doseljenicima koji spominju i obdaruju crkvene ustanove na Korčuli, uočljivo je da su sve oporuke iz 16. stoljeća (1528–1566) te da su, izuzev jednog primjera (Zadar), svi spomenuti oporučitelji podrijetlom s otoka Korčule. Mjestom stanovanja, kao što je to već uobičajeno kada je riječ o doseljenicima s istočnojadranske obale, Korčulani su vezani uz predjel Castello, napose župe S. Pietro di Castello i S. Maria Formosa. Njihovim legatima obdaruju se dominikanski samostan i crkva sv. Nikole u samom gradu Korčuli¹⁸⁸ te nadaleko poznata

¹⁸³ Crkva sv. Nikole (sv. Nikola Niži) u Hvaru nalazi se na brdu iznad grada posvećenom istom svecu zaštitniku. Pripadala je samostanu augustinaca. Ukinuta je 1797. i danas je samo grobna kapeja hvarskoga groblja. Usp. N. DUBOKOVIĆ-NADALINI, *O građevinskom razvoju grada Hvara polovinom XV stoljeća*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. XII, Split, 1960, str. 167; G. NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, str. 176.

¹⁸⁴ »Mattio Botich condam Mattio de Lesina: Lasso chiesa s. Nicolò de Lesina ducati 40; Voglio che siano vendutti tutti li miei beni a Lesina et... sia dato per anima mea a s. Nicolò de Lesina« (NT, b. 24, br. 505, 22. 10. 1715).

¹⁸⁵ Obitelj Mardešić stara je komiška obitelj. Još 1638. spominje se u komiškim matičnim knjigama rođenih Kuzma Mardešić, za kojeg možemo pretpostaviti da je Vicenzov djed (N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Stanovništvo Komize*, Split, 1984, str. 80).

¹⁸⁶ Benediktinski samostan sv. Nikole sagrađen je na uzvišenju iznad mjesta u 13. stoljeću. Najstariju jezgru samostana predstavlja jednobrodna romanička crkva s polukružnom apsidom iz 13. stoljeća, uz koju su u razdoblju 14–17. stoljeća dodani novi prostori, te se formirala velika peterobrodna crkva. Od prvobitnih utvrda samostana sačuvane su dvije četvrtaste kule romaničkih obilježja, a obrambeni sklop utvrde osuvremenjen je 1645. izgradnjom niske utvrde bastionskog tipa. Bratovština Presvetog Sakramenta u Komizi spominje se od 17. stoljeća. Usp. G. NOVAK, *Utvrdne na otoku Visu iz vremena mletačkog gospodarstva*, Hrvatski geografski glasnik, sv. 8–10, Zagreb, 1939, str. 161; ISTI, *Prilike na otoku Visu od XVI. do XVIII. stoljeća*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. II, Dubrovnik, 1953, str. 164; ISTI, *Otok Vis*, Zagreb, 1961, str. 125, 138; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 377–383; C. FISKOVIĆ, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*, u: *Vis – otok partizanske slobode*, Ljubljana, 1974, s.p.; *Barok u Hrvatskoj*, str. 705, 735, 767, 770, 772.

¹⁸⁷ »La mia vigna e casa in Comisa lasso al Sanctissimo Sacramento in s. Nicolò de Comisa per messe per anima mea« (NT, b. 197, br. 198, 22. 9. 1727).

¹⁸⁸ Dominikanska crkva i samostan u Korčuli sagrađeni su u 15. stoljeću u zapadnom dijelu grada na tzv. Rtu vješala. Prilikom turske opsade 1571. samostan i crkva teško su ošte-

franjevačka opatija na otočiću BADIJI, smještenom u Pelješkom kanalu, uz samu obalu Korčule.¹⁸⁹ Poneki od oporučitelja izražava pritom i želju da mu posljednje počivalište bude upravo u nekom od spomenutih samostana, dok je s obzirom na vrstu legata najčešće riječ o darivanju novčanih svota, dijelova odjeće i zemljišnih posjeda na samoj Korčuli. Osim darivanja navedenih samostana, korčulanski doseljenici spominju i obdaruju i svećenike koji žive i djeluju u samoj Korčuli, te se oni, osim bliske povezanosti s oporučiteljem, imenuju i izvršiteljima njihove posljednje želje.

Kronološki razmatrajući oporuke korčulanskih doseljenika bilježimo u prvom primjeru iz 1528. legat Katarine, supruge Zadrana Antonija, stanovnice mletačke župe S. Maria Formosa u predjelu Castello. Katarina spominje svoje zemljišne posjede, terene i građevine kojima raspolaže na Korčuli te ih djelomično ostavlja svom bratu i izvanbračnoj kćeri. Kad je riječ o legatima upućenim crkvenim ustanovama, Katarina spominje i obdaruje franjevački samostan Gospe Milosrdne na Badiji, darujući mu jedan svoj građevni teren i napuštenu kulu na Korčuli.¹⁹⁰

Raznovrsnošću i bogatstvom sadržaja odlikuje se oporuka Katarine, udovice Antonija de Pola iz Korčule, stanovnice župe i predjela S. Pietro di Castello. Izražavajući želju da se sahrani u grobnicu mletačkog samostana S. Francesco della Vigna, te da se nakon njezine smrti netko uputi na hodočašće u glasovito hodočasničko stjecište u Asizu (sv. Franjo), Katarina najveći preostali dio svojih legata namjenjuje crkvenim ustanovama i duhovnim osobama s Korčule. Katarina izvršiteljem svoje oporuke imenuje, osim svog nećaka i prijatelja s istog otoka, i korčulanskog svećenika Nikolu Pausa.¹⁹¹ Spominjući svoje brojne zemljišne posjede, kuće i terene u Korčuli, Katarina svećeniku Nikoli ostavlja svoju veliku kuću u gradu, zajedno s ostalim pridruženim prostorijama (radionica ili dućan), te 2,5 gonjaja vinograda smještenih u Lombardi na Korčuli (vinograd obrađuje težak Nikola Pomerić), kao i četiri gonjaja vinograda u Donjem Blatu, gdje Nikola već

ćeni. Popravljeni su već 1573, a 1665. crkvi je dodana još jedna lađa. U crkvi se nalaze vrijedna slikarska djela (M. Pončun *Čudo u Surijanu*, kopija Tizianove slike *Ubojstvo sv. Petra Mučenika*, koja se nalazila u mletačkoj crkvi S. Giovanni e Paolo i koja je izgorjela 1867). Usp. V. FORETIĆ, *Otok Korčula*, Zagreb, 1968, str. 312–314; M. GJI-VOJE, *Otok Korčula*, Zagreb, 1968, str. 312–314; C. FISKOVIC, *Urbanističko usavršavanje Korčule Kanaveličeva vremena*, Zbornik otoka Korčule, sv. II, Korčula, 1973, str. 80–81; ISTI, *Tizianova kopija u Korčuli*, Peristil, sv. XXIV, Zagreb, 1981, str. 63; Z. PALCOK, *Korčula-Orebič-Vela Luka*, Zagreb, 1988, str. 49.

¹⁸⁹ Otok Badija spominje se u srednjem vijeku kao *insula Sancti Petri* po istoimenoj predromaničkoj crkvi koja je uništena. Nakon dolaska bosanskih franjevaca 1392. započinje djelovanje samostana Gospe Milosrdne. Samostan je tijekom povijesti nekoliko puta dograđivan, a sastoji se od monumentalne crkve propovjedničkog tipa, zvonika i klaustura na kojima su korčulanski majstori izveli ukras u gotičko-renesansnom stilu. U izvorima se samostan najčešće označava kao *S. Maria del Scoglio (scopulo)*, te ga pod tim nazivom i nalazimo u našim izvorima. Usp. V. FORETIĆ, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*. Djela JAZU, knj. 36, Zagreb, 1940, str. 342–348; M. GJI-VOJE, *Otok Korčula*, str. 314–318; J. BELAMARIĆ, *Franjevačka crkva i samostan na Otoku kod Korčule*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. XXIII, Split, 1983, str. 149–191; *Barok u Hrvatskoj*, str. 674, 733, 755, 778, 788; Z. PALCOK, *Korčula...*, str. 49–50; S. JURIC – V. FRKIN, *Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj*, *Croatica christiana periodica*, god. XIV, br. 26, Zagreb, 1990, str. 149.

¹⁹⁰ »Catarina uxor Antonii de Jadra de confinio s. Maria Formosa: Item dimitto et lago s. Marie de Curzola ad scopulum fundamenta ac turrim vacuum pro anima mea et patris et matris mee« (NT, b. 885, br. 109, 5. 11. 1528).

¹⁹¹ »Catarina relicta Antonii de Polo de Curzola del s. Pietro di Castello: Item lasso miei commissari il ditto reverendo padre Nicolò Paus, Nicolò mio nipote, Simone Ginesich e Jacomo Ginesich« (NT, b. 577, br. 76, 7. 2. 1539).

otprije posjeduje neke zemljišne čestice. Zauzvrat je svećenik Nikola Paus dužan u spomen na pokojnicu i njezina pokojnog supruga držati dvije mise tjedno, pri čemu se izbor mjesta održavanja misa prepušta slobodnom izboru samog Nikole. Nakon smrti svećenika Nikole vinogradi i kuća pripadaju svećeniku Franji, sinu Marina Pelegrinija, ali uz obvezu da Franjo ostane boraviti u samoj Korčuli i preuzme dužnosti držanja misa koje su dodijeljene Nikoli Pausu. Ako ne bude obdržavao te obveze, vinograd i kuća pripast će dominikancima samostana sv. Nikole u Korčuli, a obveze držanja prije rečenih misa ostaju nepromijenjene.¹⁹² Spomenuti vinogradi i kuća nisu jedini dio Katarinine nepokretne imovine kojim daruje Nikolu Pausa. Ne vežući korištenje sljedećih posjeda uz obvezu držanja mise, Katarina Nikoli ostavlja, nadalje, dva gonjaja neobrađene zemlje (ledine) u selu Žrnovu.¹⁹³ Osim navedenih nekretnina, Katarina Nikoli Pausu ostavlja i nemali i vrijedan dio svoje pokretne imovine. Pritom nije riječ o uobičajenom darivanju manje novčane svote ili ponekog predmeta od oporučiteljeve odjeće, već o dragocjenoj srebrnoj plitici, izrađenoj i pozlaćenj u radionicama dubrovačkih zlatarskih majstora, te o jednom prstenu optočenom poludraguljem korneolom.¹⁹⁴

Ostavštine svećeniku Nikoli Pausu brojne su i bogate. Katarina se međutim pri- sjeca i samostana Gospe Milosrdne na Badiji te njegovim redovnicima franjevcima namjenjuje jedan gonjaj vinograda smješten u selu Gornje Blato i jedan gonjaj neobrađene zemlje (ledine). Obje zemljišne čestice smještene su pored vinograda i ledine koje posjeduje ili Katarininim legatima na korištenje stječe spomenuti svećenik Nikola Paus. Slično kao i Nikola Paus, i redovnici franjevačkog samo- stana dužni su zauzvrat redovito održavati mise u spomen na pokojnicu, njezina pokojnog supruga i njezine roditelje.¹⁹⁵

Igrom slučaja i treća darovateljica crkvenih ustanova Korčule zove se Katarina. Riječ je o Katarini pokojnog Stjepana de Ginja s Korčule, supruzi Franje Budva, koji, iako prezime drukčije kazuje, prema izvoru također dolazi s otoka Korčule. Slično svojim prethodnicama, Katarina Gini također spominje brojne zemljišne

¹⁹² »Item lasso la mia casa grande in Curzola con la comuna et botega apresso Zuane Jurio al reverendo Nicolò Paus et anchora gognali 2,5 de vigna in Curzola in Campo de Lombarda apresso signor Antonio Chiuchovich quali gognali al presente tien Nicolò Pomerich et li lasso gognali quatro de vigna pur in Curzola in Dogna blata apresso ditto Nicolò e mistro Zuane Battista Roseneo per li quali legati obligo ditto Nicolò chel sia tenuto dir messe due alla settimana per l'anima mia et del quondam mio marido qual messe lo possi dir in ogni loco dove parera al ditto prete Nicolò con quanto che la ditta casa e vigne dopoi la morte del ditto Nicolò vegnia in prete Francesco fio de Marin Pellegrini volendo pero stantiar a Curzola e non volendo stantiar a Curzola voio che miei commissarii motrino qualche parte che a loro parera e piazera et cassu quo habiando ditte prete Francesco ditto beneficio si trovasse qualche de miei piu propinqui voio che allora ditto prete Francesco sia spogliato del ditto beneficio et sia del piu mio propinquo et non trovardosse nisun piu propinquo voio che per li miei comisari ditta casa, vigna sia consegnata al uno quel a loro parera e allora voglio che ditto beneficio venga in li reverendi frati s. Nicolò apresso Curzola cola obligationi sopradetta.«

¹⁹³ »Item lasso ditto Nicolò Paus tutte ledine mie in villa de Cernova in Curzola che sono gognali doi ie quele ledine apresso Zuane Zorzi incontro e quella sotto signor Martin apresso Marin Coglani...«

¹⁹⁴ »Item lasso ditto Nicolò Paus una taza d'argento lavorada et indorada di lavor raguseo, et uno meo anello con una corniola rosa per l'anima mia.«

¹⁹⁵ »Item lasso alli reverendi frati de s. Maria de Scoglio de Curzola un gognial de vigna in Curzola in locho chiamato Gorgne Blato apresso il reverendo signor prete Nicolò Paus et anchora un gognale vel circa di ledina apresso il prefatto Nicolò con quanto che siano obligati dir tante messe per l'anima mia e quondam mio marido et mio padre e madre.«

posjede na Korčuli, ali ih ne ostavlja nijednoj tamošnjoj crkvenoj ustanovi, već članovima svoje najbliže obitelji (suprug, djeca). Katarina također obdaruje franjevački samostan na Badiji te mu ostavlja novčanu svotu od 12 dukata.¹⁹⁶

Četvrtu i posljednju oporuku koju ćemo razmotriti napisao je korčulanski iseljenik u Veneciju Andrija pokojnog Bortola Karlića 1566. Za razliku od svojih prethodnica, koje su za mjesto svoje sahrane redovito određivale grobnice mletačkih crkava ili samostana, Andrija izražava nešto drukčiju želju. Ukoliko ga smrt zadesi u Veneciji, Andrija želi da se njegovo tijelo privremeno sahrani u kapeli S. Maria u crkvi S. Biasio u Veneciji, te da se potom, kada to bude mogao, njegov rođak pobrine da se tijelo prenese u Korčulu i sahrani u grobnicu njegova oca u samostanu na Badiji. U istom samostanu te u dominikanskoj crkvi sv. Nikole Andrija želi da se održe mise (S. Maria e S. Gregorio) u spomen na njega i njegova pokojnog oca Bortola. Osim toga, Andrija moli svoju majku da samostanu Gospe Milosrdne daruje jedno njegovo odijelo.¹⁹⁷

DUBROVAČKO PRIMORJE

Grad STON stekla je Dubrovačka Republika kupnjom od raškog vladara 1333. godine zajedno s dijelom primorja od Orašca do Stona, te s poluotokom Stonskim ratom i naseljem Posrednicom na ušću rijeke Neretve, započevši odmah s izgradnjom Malog i Velikog Stona. Oba gradića građena su po regulacijskom planu Republike i utvrđena zajedničkim zidinama, što je za obranu poluotoka Pelješca i čitavog istočnog dijela Republike imalo veliku stratešku važnost. Unutar gradskih zidina Stona nastale su brojne građevine, kako one koje su služile različitim upravnim službama i administraciji Republike (gotička palača uredskih prostorija, Knežev dvor u renesansnom stilu) ili one koje su predstavljale osobno vlasništvo dubrovačkih plemićkih i građanskih obitelji (ljetnikovci i palače obitelji Sorkočević i Đorđić), tako napose i niz crkvenih objekata koji se ubrajaju u najljepše primjere gotičko-renesansnog graditeljstva na ovom dijelu istočnojadranske obale. U oporukama doseljenika iz područja Dubrovačke Republike bilježimo dva dokumenta u kojima se obdaruju crkve i samostani stonskog područja. Riječ je o oporukama iz sredine XV. stoljeća, a kao mjesta porijekla doseljenika navode se gradovi Ston i Dubrovnik. Mjesta stanovanja doseljenika su predjeli Castello (župa s. Trinità) i s. Marco (župa s. Moisé). Opsegom i legatima upućenim crkvenim ustanovama u Stonu oskudnija je oporuka stonskog doseljenika, drvodjelca Nikole pokojnog Grgura¹⁹⁸. Ukratko nabrajajući malobrojne legat upućene prija-

¹⁹⁶ »Catarina condam Stephano de Gini de Curzola et consorte Francesco Budua de Curzola: Item lasso alli fratri della Madonna del Scoio di Curzola ducati 12« (NT, b. 1017, br. 199, 15. 3. 1562).

¹⁹⁷ »Andrea Carlich condam Bortolo de Curzola comorante in Venezia: Voglio etiam et ordino che ditta mia madre sia obligata a dar alli frati de s. Maria del Scoglio la mia vesta de mochiaro rasso imbotida. Voglio che siano ditte le messe della Madonna e de s. Gregorio a s. Maria del Scoglio et a s. Nicolò de Curzola per l'anima mia et per anima del condam mio padre. Prego che mio corpo sia posto in deposito a s. Maria de s. Biasio in Venezia e poi che mio cugnado lo feci condur esso mio corpo a Curzola a s. Maria del Scoglio alla sepoltura mio padre« (NT, b. 846, br. 21, 27. 5. 1566).

¹⁹⁸ Nicolaus condam Georgii de Stagno carpentarius de s. Moysse: Item relinquo domum meum de Stagno fratribus s. Francisci de Stagno, NT, b. 911, br. 533, 30. 5. 1451.

teljima i poznanicima u Veneciji, Nikola spominje vlastitu kuću koju posjeduje u Stonu, te izražava želju da se ona nakon njegove smrti dodijeli tamošnjem franjevačkom samostanu sv. Nikole¹⁹⁹.

Znatno više crkava i samostana grada Stona spominje se u oporuci dubrovačkog doseljenika Stjepana, napisanoj 1457. godine. Stjepan je, poput mnogobrojnih doseljenika podrijetlom s istočnojadranske obale, član i darovatelj njihove bratovštine sv. Jurja i Tripuna (ss. Zorzi e Trifone, Scuola Dalmata, Scuola degli Schiavoni), smještene u predjelu Castello, nedaleko od mjesta koje se navodi kao obitavalište samog Stjepana. Prisjećajući se u preostalom dijelu oporuke crkava i samostana u Stonu²⁰⁰, Stjepan nadaruje sa po jednim dukatom crkvu sv. Marije²⁰¹ sv. Nikole (u prethodnoj oporuci spomenuti franjevački samostan), sv. Sebastijana, te stonsku katedralu sv. Vlaha²⁰².

Iako je nemali broj doseljenika, iz grada DUBROVNIKA tijekom prošlih stoljeća živio u Veneciji, a neki su pripadali uglednim i ekonomski izuzetno djelatnim plemićkim i gradskim obiteljima, samo je manji dio njih tijekom čitavog svog života ostajao u gradu na lagunama pa su njihove oporuke najčešće nastajale u samome Dubrovniku. Činjenica da smo u našim dokumentima zabilježili svega jedan legat crkvenim ustanovama u Dubrovniku te da oporučitelj nije Dubrovčanin već Kotoranin, svjedoči ponešto i o mentalitetu dubrovačkih iseljenika koji su, unatoč znatnom kapitalu i ekonomskoj moći, rijetko u svojim oporukama obdarivali vjerske ustanove te najveći dio svoje imovine ostavljali isključivo najbližim članovima obitelji. U primjeru legata koji se odnosi na grad Dubrovnik raspoložemo oporukom kotorskog plemića Jerolima pokojnog Franje Bisanti, pripadnika jedne od najuglednijih plemićkih obitelji ovoga grada. Jerolim se u Veneciji navodi kao stanovnik župe s. Provolo u predjelu Castello, a u dijelu oporuke koji se odnosi na crkvene ustanove obdaruje, osim samostana s. Francesco della Vigna

¹⁹⁹ Franjevački samostan sv. Nikole u Stonu sagrađen je u XIV. stoljeću (između 1359 i 1393. godine). Samostan je stradao u potresu 1667. godine, ali je poslije obnovljen. Klastar samostana ima obilježja gotičkog stila, dok je crkva sv. Nikole kasnoromanička građevina i u svojoj riznici posjeduje mnoga vrijedna slikarska djela (raspelo Blaža Jurjeva Trogirana) i radove umjetničkog obrta, najvećim dijelom nastale u radionicama dubrovačkih zlatarskih majstora. Usp. L. Beritić, Stonske utvrde, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, sv. III, Dubrovnik 1954, str. 305; P. Glunčić, Iz prošlosti grada Stona od XIV–XIX vijeka, Spomenik SANU, knj. 111, Beograd 1961, str. 97–99; I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, sv. II, str. 419, 442; A. Novaković, Dubrovnik i okolica, Zagreb 1984, str. 107.

²⁰⁰ Steffanus de Ragusio de s. Trinitatis: Item voio che sia dato a la giesia de s. Maria a Stagno ducatum unum et alla giesia de s. Nicolò a Stagno ducatum unum e a s. Biasio a Stagno ducatum unum e alla giesia de s. Sebastiano a Stagno ducatum unum. Item lasso alla Scuola de s. Zorzi si Schiavoni mezo ducato per l'anima mia (NT, b. 671, br. 21, 7. 10. 1457).

²⁰¹ Iz ovog perioda u Stonu bilježimo dvije crkve posvećene Bl. Djevici Mariji. Riječ je o crkvi Gospe od Navještanja, smještene na podnožju brda Pozvizza na putu iz Stona u Hodilje. Crkva je iz prve polovice XV. stoljeća. Druga crkva, posvećena Pohodjenju Marijinom, nalazi se na podnožju brda Suparla na putu iz Stona u Dubrovnik. Crkva se prvi put spominje u XV. stoljeću, a u narodu je poznata i pod imenom *Gospica* ili *Cappella di Samarie* (P. Glunčić, Iz prošlosti grada Stona, str. 103–104).

²⁰² Katedrala sv. Vlaha sagrađena je na središnjem stonskom trgu sredinom XIV. stoljeća. Oštećena je nakon potresa 1667. godine, te kasnije obnovljena. Usp. N. Z. Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac, Zagreb 1907, str. 11; L. Beritić, Stonske utvrde, str. 305–306; P. Glunčić, Iz prošlosti grada Stona, str. 99–102; V. Sokol, Kasnosrednjovjekovna grobišta i nadgrobni spomenici Pelješca, Pelješki zbornik, sv. I, Zagreb 1976, str. 324; A. Novaković, Dubrovnik i okolica, str. 107.

u Veneciji, također i crkvu Gospe od Anđela u Kotoru te, kada je riječ o Dubrovniku, samostan sv. Mihovila²⁰³. Jerolim samostanu namjenjuje izuzetno visoku novčanu svotu od 300 zlatnih dukata, uz uvjet da redovnici samostana mole za njegovu dušu²⁰⁴.

BOKA

Boka Kotorska, njezino glavno središte Kotor, te niz manjih naselja i gradova uzduž zaljeva (Prčanj, Perast, Dobrota, Tivat, itd.) nalazili su se tijekom prošlih stoljeća (od XV. stoljeća) zajedno sa ostalim područjem Dalmacije i dijela Istre, u sklopu Mletačke Republike. Po svojoj unutrašnjoj strukturi, organizaciji gradskog života i uprave, kulturnoj razini, vjerskom životu i gospodarskim interesima (usmjerenost na trgovinu i pomorstvo), ovi su dijelovi mletačkog dominija na istočnom Jadranu sadržavali elemente tipične za svaki grad dalmatinskog obalno-otočkog pojasa. Jedan od najznačajnijih gradova i važno strateško uporište mletačke vlasti na istočnom Jadranu – grad Kotor, tijekom prošlih stoljeća zasigurno je, uz gradove Zadar i Split, održavao najučestalije i najraznovrsnije veze s Venecijom. U odnosu na većinu drugih dalmatinskih gradova Kotor i brojna susjedna naselja, ali i gradovi Budva, Bar i Ulcinj, zasigurno su dali najviše iseljenika u gradovima zapadnojadranske obale, pri čemu je Venecija kao glavno središte njihove zajedničke države, predstavljala najčešće mjesto njihova djelovanja i spominjanja. Brojni Kotorani isticali su se u najrazličitijim službama Mletačke Republike, obnašali istaknute dužnosti, a njihovi brojni književnici i umjetnici doprinosili su sveukupnom kulturnom procvatu Prejasne Republike. Bratovština hrvatskih doseljenika u Veneciji posvećena sv. Jurju i Tripunu, osnovana je i ekonomski podupirana pretežitom zaslugom bokokotorskih doseljenika pa je i posvećena svcima zaštitnicima grada Kotora. Doseljenici iz Boke Kotorske tijekom svog života i djelovanja u Veneciji najčešće su se družili, sastajali i poslovali sa svojim sunarodnjacima, sa kojima su ih povezivali gotovo istovjetno mjesto stanovanja (župe predjela Castello), sličnost obavljanja svakodnevne djelatnosti (pomorstvo, trgovina, obrt), ali i svijest o jedinstvenom etničkom i vjerskom porijeklu. Najvećim dijelom katoličke vjeroispovijesti, ovi će doseljenici u gradu na lagunama nerijetko stjecati nemali imutak, dio kojeg će često u svojim oporukama zavještati svojim rođacima i prijateljima u rodnom kraju, ali i crkvenim ustanovama gradova iz kojih su potekli i sa kojima su održavali intenzivne veze. Legati Kotorskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini, prava su riznica za upoznavanje kulturne i crkvene povijesti bokokotorskog područja, neprocjenjivo, dragocjeno i nepobitno svjedočanstvo njihove iznimno visoke kulturne svijesti i duhovnosti, te prije svega, trajnog osjećaja povezanosti i bliskosti sa zavičajem iz kojega

²⁰³ Nije posve jasno o kojem se samostanu sv. Mihovila u Dubrovniku radi. U izvorima se spominju samostan sv. Mihovila na hridinama (de Labis), koji se nalazio na uglu južnog dijela vrta isusovačkog kolegija. Samostan se prvi puta spominje 1343. godine, a u XVI. stoljeću dobiva ime sv. Lucije. Osim navedenog, poznat je i samostan sv. Mihovila od brda (de Cresta), koji se spominje od 1261. godine, te koji je vjerojatno srušen u potresu 1667. godine. Prema istraživanjima L. Beritića samostan se nalazio na mjestu gdje put polazi za Bosanku (ulicu M. Gupca). Usp. L. Beritić, Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku, I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. X, Split 1956, str. 53-54; isti, II, ibid, sv. XII, str. 72.

²⁰⁴ Hierolimo Bisanti fu Francesco da Cataro: Lasso alle reverende monache di s. Michiele dentro la città di Ragusi ducati 300 accio che preghino Dio per me (NT, b. 89, br. 84, 17. 2. 1578).

su potekli. Vremenski okvir naše analize oporukâ kotorskih iseljenika možemo smjestiti u period dugog vremenskog trajanja od 1456. do 1784. godine, odnosno u gotovo cjelokupno razdoblje mletačke nazočnosti i vlasti nad istočnojadranskom obalom. Legate crkvenim ustanovama grada Kotora podjeljuju najčešće sami Kotorani te, što je uobičajena pojava, i doseljenici iz susjednih naselja bokokotorskog prostora (Prčanj, Perast, Župa). Među oporučiteljima susrećemo prezimena nekih od najistaknutijih kotorskih plemićkih ili građanskih obitelji (Buća, Bolica, Bisanti, Luković), ali i obične, društvenim ugledom i ekonomskim mogućnostima neznatnije pučke obitelji Druško, Brajsonić ili Kosomrić. Djelatnosti koje se navode kao zanimanja kotorskih iseljenika najčešće su vezane uz različite grane pomorske privrede i poduzetništvo te, kada je riječ o istaknutijim predstavnicima, važnim službama u mletačkoj državnoj upravi (guvernadur, admiral odnosno zapovjednik kotorske luke). Mjesto stanovanja većine Kotorana u Veneciji je najčešće spominjani predjel obitavanja naših iseljenika – Castello (župe s. Provolo, s. Giovanni Novo, s. Pietro di Castello), te iznimno, predjel s. Marco (župa s. Gregorio) ili s. Polo (istoimena župa). Njihove oporuke nerijetko su izuzetno opširne, prepune vrijednih podataka o njihovom svakodnevnom životu, obiteljskim i rodbinskim odnosima, prijateljskim vezama i kontaktima s našim ostalim doseljenicima, poduzetništvu i poslovanju te duhovnom životu i religioznosti. Svi oporučitelji su katoličke vjeroispovijesti pa su njihovi legati upućeni crkvenim ustanovama Venecije, te npose bokokotorskog područja, dragocjen izvor za poznavanje nastanka, djelovanja i napredovanja mnogih samostana, crkava, bratovština i hospicija u brojnim gradovima i naseljima uzduž zaljeva. Na samom početku razmatranja ukazat ćemo na oporuke predstavnika najistaknutijih kotorskih plemićkih obitelji, čiji su predstavnici tijekom više stoljeća imali važnu ulogu u političkom, vjerskom i kulturnom životu grada Kotora. Godine 1578. oporuku je napisao Jerolim Bisanti, spomenut prilikom obrade legata crkvenim ustanovama grada Dubrovnika. Spominjući i obdarujući više svojih rođaka iz obitelji Bisanti, Jerolim se prisjeća i kotorskog samostana klarisa Gospe od Andela²⁰⁵ i ostavlja mu, jednako kao i samostanu sv. Mihovila u Dubrovniku, znatnu novčanu svotu od 300 dukata uz uzvjet da redovnice rečenog samostana mole za njegovu dušu²⁰⁶.

Sadržajem raznovrsne i visinom legata znatne su ostavštine koje kotorski plemić i guvernadur Tripun pokojnog Ivana Bolice²⁰⁷ ostavlja za nabožne svrhe i crkvene ustanove rodnog grada. Spominjući u nekoliko navrata siromahe (poveri di Cristo) Kotora, Tripun namjenjuje ustanovama koje se brinu za njihovo zbrinjavanje deset dukata koje im moraju isplatiti njegovi glavni nasljednici (braća), te cjelo-

²⁰⁵ Samostan Gospe od Andela u Kotoru podignut je kao zavod za odgoj plemićkih djevojaka u XV. stoljeću zakladama kotorskih plemićkih obitelji. Potresom 1667. godine crkva i samostan su oštećeni pa su tek nakon dugotrajnih radova na obnovi ponovo predani za obavljanje vjerske službe 1722. godine. Godine 1807. samostan je ukinut. Usp. N. Luković, *Zvijezda mora. Štovanje Majke Božje u Kotorskoj biskupiji*, Kotor 1931, str. 58; I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, str. 63; C. Fisković, *O umjetničkim spomenicima grada Kotora*, Spomenik SANU, sv. 103, Beograd 1953, str. 98; I. Stjepčević, *Kotor za potresa 1667. godine*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. LVI-LIX/2, Split 1954-1957, str. 196.

²⁰⁶ Hierolino Bisanti fu Francesco da Cataro: Lasso alle Reverende monache si Santa Maria de Angeli di Cataro ducato 300 che preghino Dio ancor esse per me (NT, b. 89, br. 84, 17. 2. 1578).

²⁰⁷ Obitelj Bolica spominje se u Kotoru od srednjeg vijeka do XVIII. stoljeća i ubraja se u najistaknutije plemićke obitelji ovoga grada. Opširnije usp. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. II, Zagreb 1989, str. 108-114.

kupne dugove i kredite koje mu duguje više osoba. Tripun nadalje spominje posjede kojim raspolaže u Kotoru i okolici, te dio njih, napose one na koje mu godišnju rentu isplaćuju Vincenzo Drago i Lucija, supruga Ićana iz Dubrovnika, ostavlja bratovštinama Presvetog Sakramenta i Gospe od Karmena (sjedište u crkvi sv. Josipa) u Kotoru²⁰⁸.

Sve do pada Mletačke Republike i početka francuske uprave u kotorskom vjerskom životu značajno je mjesto imala dominikanska crkva sa samostanom sv. Nikole, koja je početkom XIX. stoljeća predana na upravu i korištenje pravoslavnoj crkvi u Kotoru te je od tada, pod istim patronom, započela djelovanje kao najznačajnija crkva pravoslavnih vjernika u ovome gradu²⁰⁹. Tijekom XVII. stoljeća, od kada i datira oporuka uglednog kotorskog plemića Jerolima pokojnog Alvisa Buće, ovaj je samostan bio u usponu svog djelovanja te je nerijetko spominjan u zavjetima i ostavštinama brojnih bokokotorskih pomoraca i putnika. Jerolim Buća ne navodi, doduše, dovoljno jasno o kakvom je prilogu samostanu riječ, ali se iz sadržaja ovog dijela oporuke jasno može vidjeti da Jerolim želi da se u ovoj crkvi nakon njegove smrti održe mise i molitve za spas njegove duše²¹⁰.

Pravu riznicu podataka o postojanju i djelovanju brojnih crkava, samostana, bratovština i hospitala u Kotoru, Perastu i Prčnju predstavlja oporuka admirala kotorske luke Tripuna Luke Lukovića (1585–1656) iz Prčnja, člana ugledne i pomorskom tradicijom poznate obitelji, čiji su mnogobrojni članovi tijekom prošlih stoljeća nerijetko bilježeni kao stanovnici Venecije gdje su, zahvaljujući svojoj nemaloj ekonomskoj podlozi i utjecaju, umnogome doprinijeli održavanju i djelovanju bratovštine hrvatskih doseljenika posvećene sv. Jurju i Tripunu. Tripun Luke, o kojem će biti riječi i prilikom razmatranja legata crkvenim ustanovama u gradovima Perastu i Prčnju, istaknuo se tridesetogodišnjom službom Mletačkoj Republici za koju je vlastitom flotom prevezio državnu poštu. Revno vršeci svoju dužnost Tripun je jednom bio zarobljen, ali se uspio izbaciti iz zarobljeništva. Zbog navedenih zasluga 1592. godine imenovan je dukalom mletačkog dužda F. Molina admiralom bokeljske mornarice²¹¹. Na toj se dužnosti istaknuo 1662. godine kada

²⁰⁸ Triffon Boliza governor figlio condam Zuane nobile di Cataro: Lasso alli poveri di Cristo della città di Cataro per una volta tanto dieci ducati da esserli dati del mio herede universal subito. Item lasso l'affitto che mi paga Vincenzo Drago et Lucia moglie di Ićana Raguseo in perpetuo alla scuola del Sanctissimo Sacramento et alla Madona di Carmine dentro nella città di Cattaro. Item lasso tutti quei crediti che aspetar alla mia persona siano dispensati alli poveri di Cristo (NT, b. 123, 27, 29. 12. 1635).

²⁰⁹ Crkva i samostan sv. Nikole sagrađeni su 1505. godine. U vrijeme francuske uprave 1810. godine predan je na korištenje pravoslavnoj crkvi. Cjelokupan kompleks izgorio je u požaru 1910. godine. Usp. S. Nakićenović, Boka, Srpski etnografski zbornik, knj. 20, Beograd 1913, str. 407; I. Stjepčević, Vođa po Kotoru, Kotor 1926, str. 55–56; M. Crnjanski, Boka Kotorska, Beograd 1928, str. 19; I. Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna, str. 62–63; C. Fisković, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, str. 99; N. Luković, Boka Kotorska, Kotor 1953, str. 78.

²¹⁰ Gierolimo Buchia dottor fu signor Alvise da Cataro: Dechiaro che essenso dipente mio fermo pensiero fare l'elemosina de qual censo al sacro altare nella chiesa di s. Nicolò de P. P. domenicani nella città di cataro mia patria subito che vi arriva a salvamento come prego Dio succeda... (Nt, b. 82, br. 38, 19. 4. 1649).

²¹¹ Kotorski admiral obnašao je dužnost lučkog zapovjednika na bokokotorskom prostoru (amiraglio del porto e del Canale). Nadzirao je uplovljavanje i isplivljavanje brodova i njihovu plovidbu, pomorsko zdravstvo i prijenos vijesti morskim putem. Potkraj XV. stoljeća kotorski lučki admiral zauzima razne dužnosti u bratovštini bokeljskih pomoraca i povremeno se bira za njezinog gastalda. U XVI. stoljeću obje se dužnosti sjedinjuju, te lučki kapetan postaje admiral Bokeljske mornarice (ammiraglio della Marinarezza). Admiraleta tada ne imenuje mletački dužd ili Senat, već lokalni organi mletačke uprave u

je uputio četiri kapetana iz Prčnja u Veneciju kako bi ondje ishodili dopuštenje za gradnju nove župne crkve u Prčnju. Unatoč stanovitom uspjehu, ova se namjera započela ostvarivati tek dukalom posljednjeg mletačkog dužda 2. 1. 1789. godine, a sama Bogorodičina crkva dovršena je tek 1909. godine²¹². Tijekom svog boravka u Veneciji Tripun se sastajao i družio s našim brojnim iseljenicima, napose onima porijeklom iz boke Kotorske i onima s kojima je u bliskijim rodbinskim vezama (izvršitelji njegove oporuke su njegov rođak svećenik Petar Zbutega, brat Ilija, te Nikola Skura iz Kotora). Poslovne veze i poduzetničke poslove Tripun je ostvarivao s doseljenicima iz različitih dijelova naše obale, napose s područja Boke (Kotor, Dobrota, Prčanj, Perast te Pelješac i Korčula). Veći dio oporuke odnosi se na podjeljivanje dijela njegove imovine bližoj i široj rodbini, te brojnim prijateljima i poznanicima. Dio oporuke koji sadrži podatke o spominjanju i darivanju bokokotorskih vjerskih ustanova posebno je opsežan, te brojem i raznovrsnošću spominjanja, za naše istraživanje nadasve dragocjen. Nabrajajući čitav niz vjerskih ustanova Boke Kotorske kojima namjenjuje dio svoje imovine i u kojima želi da se nakon njegove smrti održe mise zadušnice, Tripun spominje i daruje kotorsku bratovštinu Tijela Kristova sa sjedištem u stolnoj crkvi sv. Tripuna²¹³ novčanom svotom od deset dukata, koliko ostavlja i preostalim vjerskim ustanovama grada Kotora: glasovitoj bratovštini bokeljskih mornara²¹⁴, redovni-

Kotoru (rektor, providur). Čast admirala je doživotna. Usp. S. Mijušković, *Kotorski admirali*, *Godišnjak pomorskog muzeja u Kotoru* (dalje GPMK), sv. XV, Kotor 1967, str. 5-32; isti, *Vojna organizacija Bratovštine kotorskih pomoraca*, GPMK, sv. XX, Kotor 1972, str. 33.

²¹² O životu i djelovanju Tripuna Luke Lukovića usp. S. Mijušković, *Kotorski admirali*, str. 21; A. Botrić, *Pomorska privreda Prčanja u prošlosti* (XVI-XIX. st.), u: *12 vijekova bokeljske mornarice*, Beograd 1972, str. 81.

²¹³ Prvobitnu crkvu sv. Tripuna podigao je kotorski građanin Andrija Saracenis 809. godine, a u nju su iz Carigrada prenesene moći sv. Tripuna koji je postao patron grada. Pošto je porušena, na njenom mjestu je sagrađena i 1166. godine posvećena trobrodna bazilika s kupolom (srušena u XVI. stoljeću). Radovi na katedrali nakon potresa 1667. godine, te nakon restauracije krajem prošlog i početkom ovog stoljeća izmijenili su dio njezinog ranijeg izgleda. Usp. Đ. Stratimirović, *O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske*, *Spomenik SANU*, sv. 28, Beograd 1895, str. 17-20; S. Nakićevnović, *Boka*, str. 403-406; N. Luković, *Zvijezda mora*, str. 56-57; I. Stjepčević, *Voda po Kotoru*, str. 27-40; isti, *Kotor za potresa 1667. godine*, str. 194; C. Fisković, *O umjetničkim spomenicima grada Kotora*, str. 73-79; N. Luković, *Boka Kotorska*, str. 70-75; J. Martinović - M. Vlaović, *Boka Kotorska*, Herceg-Novi, Kotor, Tivat, Zagreb 1978, str. 63; *Barok u Hrvatskoj*, str. 660, 705, 708, 743, 749, 772, 789, 869, 874, 901.

²¹⁴ Bratovština bokeljskih pomoraca (*Bokeljska mornarica*, *Marinarezza*) po legendi potječe iz 809. godine, ali prvi pisani spomen potječe iz 1353. godine kada *Pia sodalitas navicularum catharensium* poklanja franjevcima svoju crkvu sv. Nikole. Od XVI. stoljeća Bratovština upravlja glavnim svečanostima gradskog zaštitnika sv. Tripuna. Prema prvom sačuvanom statutu Bratovštine iz 1463. godine njezini su članovi svi pomorci koji profesionalno plove ili su (su)vlasnici brodova. Plemići nisu mogli biti članovi Bratovštine. Djelovanje Bratovštine sastojalo se u stručnom osposobljavanju mladih pomoraca obukom na brodovima, te u socijalno-humanitarnom radu i pomoći obiteljima pomoraca. Značajna je i gospodarska djelatnost u jačanju i razvijanju trgovačkih veza Kotora i drugih naselja Boke sa ostalim mediteranskim gradovima. Opširnije o bratovštini usp. I. Stjepčević, *Voda po Kotoru*, str. 40-42; A. S. Dabinović, *Može li se govoriti o kontinuitetu kotorske mornarice od 809. do danas*, GPMK, sv. VIII, Kotor 1959, str. 11-33; S. Mijušković, *Staleški, ekonomski i vaspitni karakter Bratovštine kotorskih pomoraca*, *Pomorski zbornik*, sv. VI, Zadar 1968, str. 501-520; isti, *Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen statut iz 1463. godine*, GPMK, sv. XVII, Kotor 1969, str. 9-42; isti, *Teritorijalna nadležnost Kotorske mornarice*, *ibid*, sv. XVIII, Kotor 1970, str. 13-32; isti, *Na kojim se osnovama zasnivaju tvrdjenja o postojanju organizacije kotorskih pomoraca već 809. godine*, *ibid*, sv. XIX, Kotor 1971, str. 7-28.

cima samostana sv. Klare²¹⁵, redovnicima samostana sv. Franje izvan gradskih zidina kod izvora Gurdić²¹⁶, te ženskom franjevačkom samostanu sv. Križa²¹⁷ u samom Kotoru. Isti iznos od deset dukata podjeljuje i svom rođaku, svećeniku Petru Zbutega darujući mu, osim toga, i jedan prsten. Izražavajući zatim želje da se za njegovu i duše njegovih roditelja i ostalih predaka održe mise zadušnice, Tripun kao mjesta gdje će se one održati navodi stolnu crkvu sv. Tripuna u Kotoru, sv. Klare, sv. Križa te spomenutu franjevačku Gospinu crkvu na Gurdiću. U svakoj od spomenutih crkava održat će se ukupno 50 misa, dok se jednak broj misa određuje i za neke od crkava u Perastu i Prčnju²¹⁸.

Raznovrsne crkvene ustanove i duhovne osobe iz Kotora spominje i obdaruje legatima svoje oporuke i Petar pokojnog Martina Kosomrić, stanovnik predjela s. Polo, nešto udaljenijeg i rjeđe naseljenog našim doseljenicima. Petar navodi da, ukoliko ga smrt zadesi u Kotoru, njegovo tijelo bude sahranjeno u grobnici njegovih roditelja ne navodeći, međutim, o kojoj je kotorskoj crkvi ili samostanu riječ. Neveliku novčanu svotu od svega jednog dukata Petar ostavlja crkvi izvan gradskih vrata Kotora, zvanog s. *Maria de Punto*²¹⁹ te izričito navodi da se novac upotrijebi za popravak tamošnjeg oltara. Posebnu namjenu Petar određuje i za novac koji će se steći prodajom jednog dijela njegove odjeće. Novac stečen prodajom ostavlja za izradu jednog raspela u kotorskoj crkvi sv. Križa. Ostatak odjeće i opreme namjenjuje siromasima kotorskog hospitala sv. Duha, a dio novčanih

²¹⁵ Samostan sv. Klare sagrađen je 1364. godine na mjestu samostana benediktinaca. U drugoj polovici XVI. stoljeća redovnice sv. Klare napustile su samostan, te ga od 1575. godine naseljavaju malobraćani. Crkva je oštećena u potresu 1667. godine, te je obnovljena prilozima plemića i građana. Oporukom Vinke Buća i njezinog supruga Ivana Bolice iz 1704. godine određeno je da se u crkvi sagradi mramorni oltar, koji je u baroknom stilu učinio talijanski graditelj i kipar Francesco Cabianca. Usp. N. Luković, *Zvijezda mora*, str. 53–55; isti, *Boka Kotorska*, str. 76; I. Stjepčević, *Vođa po Kotoru*, str. 57–59; isti, *Katedrala sv. Tripuna*, str. 62; C. Fisković, *O umjetničkim spomenicima grada Kotora*, str. 98; I. Stjepčević, *Kotor za potresa 1667. godine*, str. 195–196; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 506–507; J. Martinović – M. Vlaović, *Boka Kotorska*, Herceg-Novi, Kotor, Tivat, str. 64.

²¹⁶ Franjevački samostan na Gurdiću sagrađila je Helena Anžuvinska, supruga raškog vladara Uroša I u drugoj polovici XIII. stoljeća. Samostan i tamošnja crkva sv. Marije (s. *Maria de Gurgite*) porušeni su 1657. godine. Usp. N. Luković, *Zvijezda mora*, str. 159; isti, *Boka Kotorska*, str. 78; I. Stjepčević, *Vođa po Kotoru*, str. 16; isti, *Katedrala sv. Tripuna*, str. 62.

²¹⁷ Crkva i samostan sv. Križa nagrađeni su 1263. godine zadužbinom Pavla Barija i njegove supruge Dobre. U crkvi se nalazilo sjedište bratovštine sv. Križa (*confraternitas flagellantium* ili *batentium*). Uz crkvu je 1372. godine podignut hospital za siromašne (*hospitale pauperum s. Crucis*). Crkva i samostan teško su stradali u potresu 1667. godine, te ih zamjenjuje crkva sv. Josipa koja se počela graditi 1630. godine. Redovnice sv. Križa, koje su se 1675. godine prozvale redovnicama sv. Josipa, preuzele su odgoj pučkih djevojaka. Francuske vlasti ukinule su samostan. Usp. N. Luković, *Boka Kotorska*, str. 76; I. Stjepčević, *Vođa po Kotoru*, str. 48; isti, *Kotor za potresa 1667. godine*, str. 196–197.

²¹⁸ Triffon de Lucha de Perzagno gia ammiraglio de Cattaro: Lasso alla Madona della nostra fraterna reali 15; Padri di s. Chiara in Cattaro reali 10; Scola Corpus Xristi a s. Triffone in Catharo 10 reali; Padri s. Francesco a Gordichio ducati 10; Alle Madri di s. Croce di Cataro ducati 10; Lasso Pietro Sbutega un anello de ducati 10; ... messe 50 a s. Trifone in Cataro; messe 50 a s. Chiara; messe 50 alla Madona del Gordichio e messe 50 a s. Croce de Cataro (NT, b. 122, br. 38, 18.-11. 1656).

²¹⁹ Crkva sv. Marije nalazila se izvan grada u predjelu zvanom Puč. Spominje se od XV. stoljeća. Usp. N. Luković, *Zvijezda mora*, str. 59; I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, str. 59.

sredstava stečenih prodajom odjeće i opreme ostavlja za gradnju istog hospitala²²⁰. Petar je tijekom svog života u Kotoru bliže povezan sa tamošnjim svećenikom Martinom Zalusi, za kojega navodi da je i njegov ispovjednik i duhovni otac. Njemu ostavlja za spas svoje duše i molitve ili mise koje će održati, jedno svoje odijelo od crnog sukna, pokrivalo, te skromnu novčanu svotu od jednog dukata²²¹.

Iz Kotora je i Paško pokojnog Natalisa, stanovnik mletačke župe i predjela s. Pietro di Castello, koji u svojoj oporuci samo ukratko spominje legat upućen bratovštini bokeljskih pomoraca, posvećenoj sv. Nikoli, kojoj namjenjuje nevelik novčani iznos od svega jednog dukata²²².

Samo u jednoj oporuci se spominje i obdaruje kotorski franjevački samostan i crkva sv. Bernardina²²³. Riječ je o oporuci kotorskog iseljenika Damjana pokojnog Rade, stanovnika predjela Castello u župi s. Giovanni Novo. Spominjući zemljišne posjede u okolici Kotora koji se nalaze u njegovom vlasništvu, Damjan dio zemlje ostavlja navedenom samostanu, ne navodeći obveze koje su fratri ovog samostana dužni učiniti u zahvalnost za stečene posjede²²⁴.

Naselje Župa, smješteno također nedaleko od samog grada Kotora, također je mjesto iz kojega u Veneciji bilježimo veći broj naših iseljenika. Blisko povezani s doseljenicima iz različitih mjesta na istočnojadranskoj obali, doseljenici iz Župe nerijetko će sklapati brakove upravo sa svojim sunarodnjacima, napose s onima koji dolaze sa susjednog, bokokotorskog područja. Tako se Franceskina, kćer pokojnog Stjepana iz Župe, stanovnica župe s. Provalo u kući njezinog rodaka Jakova Sasso, kapelana iste crkve, navodi kao supruga kotorskog iseljenika Tripuna Druško. Tijekom svog života i djelovanja u Veneciji Franceskina je u različitim svakodnevnim situacijama bila povezana s doseljenicima iz ostalih mjesta na istočnom Jadranu, te njima, kao i članovima svoje rodbine, ostavlja najveći dio svoje imovine. Posebno važan i sadržajno nadasve bogat dio oporuke čine legati upućeni crkvenim ustanovama grada Kotora. Tako Franceskina određuje da se u franjevačkoj crkvi u Kotoru održe četiri bdijenja (vigilie) za duše njezinih pokojnika (oca, majke i supruga), te da se rečenim fratrima dade uobičajen prilog.

²²⁰ Crkva sv. Duha spominje se od XV. stoljeća. U njoj je sjedište imala istoimena bratovština, te hospital siromašnih. Godine 1640. franjevci su preuzeli brigu nad održavanjem crkve i hospitala. Crkva i hospital nastradali su u potresu 1667. godine. Franjevci su napustili crkvu krajem XIX. stoljeća, te je od tada crkva napuštena. Usp. I. Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna, str. 61; isti, Kotor za potresa 1667. godine, str. 197.

²²¹ Petrus Cosomrich condam Martini de Cataro de confinio s. Pauli: ... sepelire in sepultura maiorum meorum cioe patris et matris mee; Pro reparatione altaris s. Marie de Punto extra muros Cathari ducato uno; Item dimitto prete Martino Zalusi de Cataro patri meo spirituali unam meam vestam panni nigri et unum beretum et ducatum unum pro anima mea: ... vendere alia vestimenta et de tractu far unam crucifitium fratribus s. Crucis de Cataro et alia investimenta pro pauperibus hospitalis s. Spiritus Cathari et restante de tracto pro fabrica s. Spiritus de Catharo (NT, b. 672, br. 44, 1. 9. 1492).

²²² Pasqualis de Cataro condam Natalis de s. Pietro de Castello: Lasso scuole s. Nicolai de Cataro ducato uno (NT, b. 576, br. 180, 9. 7. 1456).

²²³ Samostan je nastao oko 1445. godine odvajanjem dijela redovnika iz već postojećeg franjevačkog samostana. Po odredbi mletačkih vlasti samostan je razoren 1537. godine. Pokušaj franjevaca da u predjelu Puč izvan gradskih zidina naprave novi samostan i kapelu sv. Bernardina nije uspio zbog ratnih opasnosti, te su se preostali redovnici vratili u grad u postojeći franjevački samostan. Usp. I. Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna, str. 63.

²²⁴ Damianus condam Radi de Cataro de confinio s. Iohannis Novi: Item lasso mie terre che fu del condam Primo al monasterio de s. Bernardin del'ordine di s. Francesco (NT, b. 408, br. 91, 14. 3. 1508).

Oltaru posvećenom Blaženoj Djevici Mariji u istoj crkvi, u kojem se nalazi i grobnica njezine obitelji, Marija namjenjuje jednu svoju dragocjenost, iscrpno navodeći njezin opis. Riječ je o zavjetnom daru (voto), najvjerojatnije krunici, izrađenoj od zlata, sa zlatnim križem i niskama, a dar će se staviti oko vrata Gospinog kipa. Nadajući se da će posljednji sakrament primiti upravo u Kotoru, Franceskina određuje da se njezino tijelo sahrani u ovoj franjevačkoj crkvi u već spomenutu grobnicu njezinih roditelja i predaka. Franceskina je i poznanica sestre Antonije, jedne od redovnica kotorskog ženskog samostana sv. Križa, te joj ostavlja 12 lakata sukna od kojeg se može načiniti jedna haljina (tunika). Kako je tada (početak XVII. stoljeća) u tijeku bila pregradnja i popravak stolne crkve sv. Tripuna, Franceskina upravo za tu svrhu ostavlja glavnoj kotorskoj crkvi pet talira. Naposljetku, ukoliko nakon ispunjavanja svih navedenih legata preostane nešto od njezine imovine, Franceskina izražava želju da se to utroši za miraz siromašnim djevojkama²²⁵.

Grad Perast, uz Kotor, Prčanj i Dobrotu zasigurno najznačajnije mjesto bokokotorskog zaljeva, grad je iz kojeg je u Veneciju tijekom prošlih stoljeća odlazilo najviše iseljenika sa bokokotorskog područja. Obdarujući u svojim oporukama crkvene ustanove rodnog Perasta, poneki od njih prisjećali su se poznatih samostana, crkava i bratovština i u ostalim gradovima, napose Kotoru, te je i njima upućen poneki predmet ili novčana svota iz njihove imovine. Tako zapovjednik broda Ivan pokojnog Andrije iz Perasta određuje da se njegovo tijelo pokopa u već spomenutoj dominikanskoj crkvi sv. Nikole u Kotoru, gdje se nalazi grobnica njegove obitelji, a redovnicima istog samostana ostavlja veliki novčani iznos od 100 reala (800 lira)²²⁶.

Iz Perasta je i Antonio pokojnog Luke Brajsonić, koji svoju oporuku piše nekoliko godina prije pada Mletačke Republike (1784. godine). U njenom sadržaju prikazano je njegovo intenzivno poslovanje i druženje sa sunarodnjacima, koji su navedeni i kao svjedoci, izvršitelji i najčešći obdarenci iz njegove imovine. Sav preostatak dobara, nakon podjeljivanja unaprijed određenih legata, Antonio ostavlja za zbrinjavanje siromašnih iz svoje domovine (poveri della mia patria) te određuje da njegovi izvršitelji oporuke daju zastupnicima stolne crkve sv. Tripuna u Kotoru šest cekina iz kojih će se platiti održavanje jedne mise na oltaru istog sveca²²⁷.

Mala naselja bokokotorskog zaljeva PRČANJ i PERAST u nizu su tamošnjih naselja koja su zahvaljujući svojoj razvijenoj pomorskoj privredi i trgovini, te na-

²²⁵ Franceschina fiola condam Steffano de Steffano da Zuppana consorte Triffone Drusco da Catarro habitante in casa Jacomo Sasso mio germano capelano s. Provolo: A s. Francesco di Cataro lasso a vigilia una per l'anima del quondam mio padre, una de mia madre, una per l'anima mia et la quarta per mio marito col l'elemosina ordinaria giusta l'usanza del luogo. All'altare della Madonna in detta chiesa, dove è l'arca mia lasso un voto d'oro da collo per la Madonna con suo croce d'oro et sue perle; Alla monacha madre suor Antonia del monasterio di s. Croce di Cataro lasso dodese brazza de panno beretino per farsi una tunica attorno; A s. Triffone de Cataro lasso toleri quinque per restauratione e restitutione; Resto lasso per maridar povere donzelle; Sicome Dei sarà gratia io avermi sacramento a Cataro voglio che il mio corpo sia sepolto a s. Francesco nella mia archa (NT, b. 403, br. 357, 10. 7. 1601).

²²⁶ Zuane condam Andrea de Perasto padron del nave: ... sepelire in chiesa s. Nicolò in Cataro nell convento delli padri di s. Domenico nella sepoltura di casa nostra et lasso padri reali 100 (lire 8 l'una), NT, b. 374, br. 438, 9. 5. 1629.

²²⁷ Antonio condam Luca Brajsonich de Perasto: Così pure voglio che ditti miei commissarii diano alli Signori procuratori secolari di s. Trifon di Cataro zecchini sei per che li medesimi mi facino celebrar una messa all'altar di detto santo (NT, b. 146, br. 36, 8. 3. 1784).

dasve poznatim, vještim i traženim pomorcima, nadaleko pronijela svoju slavu. Znatne ekonomske mogućnosti tamošnjih pomoraca omogućile su snažan gospodarski razvoj svih gradova i naselja uzduž bokokotorskog zaljeva koji su svojim brojnim zavjetnim legatima, darovnicama i ostavštinama tamošnjim vjerskim ustanovama, trajno obogatili njihovu kulturnu i umjetničku baštinu. Naselje PRČANJ svoj je uspon započelo u XVI. stoljeću da bi, najviše zahvaljujući razvijenoj pomorskoj privredi i trgovini, tijekom XVIII. stoljeća doseglo svoj puni gospodarski i kulturni uspon. Trgovačko-pomorske veze Prčnja najintenzivnije su pritom bile s gradovima zapadnojadranske obale, pri čemu je Venecija – središte oko kojeg su tijekom višestoljetnog zajedničkog povijesnog razvoja bili okupljeni njezini posjedi na istočnojadranskoj obali, imala posebno istaknuto značenje²²⁸. Darivanja crkvenih ustanova grada Prčnja od strane njegovih pomoraca i iseljenika mnogobrojna su i bogatom umjetničkom baštinom ovog grada potvrđena pojava tijekom proteklih stoljeća. Većina istaknutijih pomoraca i trgovačkih poduzetnika iz bokokotorskog područja, unatoč čestom boravku i djelovanju u Veneciji, najčešće je ondje ostajala samo privremeno, te su njihove oporuke obično nastajale u rodnom kraju. Ipak, tijekom XVII. i XVIII. stoljeća u Veneciji bilježimo, osim iznimno velikog broja oporuka Kotorana, također i oporuke nekoliko istaknutih doseljenika iz gradova Prčnja i Perasta. Njihovi legati upućeni crkvenim ustanovama u rodnim gradovima najčešće su vezani uz legat upućene vjerskim ustanovama u ostalim gradovima Boke Kotorske, te su stoga primjeri koje ćemo sada spomenuti dijelom već obrađeni prilikom razmatranja legata crkvenim ustanovama u Kotoru. U primjeru grada Prčnja i tamošnjih vjerskih ustanova bilježimo oporuku Tripuna Luke, kotorskog admirala, čiji su brojni legati namijenjeni različitim crkvenim ustanovama Kotora, Prčnja i Perasta. Kada je riječ o Tripunovim legatima upućenim samostanima i crkvama Prčnja, bilježimo spominjanje i obdarivanje dviju tamošnjih crkava. U prvom slučaju riječ je o nekadašnjoj župnoj crkvi sv. Marije, koja je u vrijeme pisanja Tripunove ostavštine bila dosta osiromašila pa se u vizitacijama nerijetko ističe njezin trošan izgled i neprimjerenost za vršenje funkcije župne crkve u ovom mjestu²²⁹. Tripun ostavlja navedenoj crkvi prihod od uložениh nekretnina čija je vrijednost 150 dukata. Zauzvrat Tripun, osim drugih crkava u Kotoru, određuje da se i u crkvi sv. Marije održi 50 misa za njegovu dušu. Istovjetan broj misa Tripun želi i u drugoj prčanjskoj crkvi, posvećenoj Gospi od Karmena²³⁰ za koju, najvjerojatnije iz istih prihoda od nekretnina, određuje da se nabav-

²²⁸ U Veneciji su trgovci i pomorci iz Prčnja imali posebno označene stolove na *Riva degli Schiavoni*, a njihova trgovačka flota brojila je krajem XVIII. stoljeća 30 brodova na jedra (N. Luković, Prčanj, Pomorski zbornik, sv. II, Zagreb 1962, str. 1885–1889).

²²⁹ Stara župna crkva sv. Marije spominje se još 1399. godine. U crkvi je posebno bila štovana Gospina slika, koja je prema legendama, učinila mnoga čudesna djela i kojoj su mnogi tamošnji pomorci posvećivali svoje zavjete. Nova crkva Rođenja Bogorodice građena je u više etapa od 1789. do 1909. godine i ubraja se u jedno od najznačajnijih baroknih ostvarenja na našoj obali. Usp. S. Nakićenović, Boka, str. 399; N. Luković, Zvijezda mora, str. 64–68; isti, Boka Kotorska, str. 59; isti, Prčanj, str. 272–326; J. Martinović – M. Vlaović, Boka Kotorska, Herceg-Novi, Kotor, Tivat, str. 65.

²³⁰ U spomenutom djelu N. Lukovića o povijesti i kulturi grada Prčnja autor navodi da je crkva osnovana zadužbinom Tripe Lukova Lukovića, admirala iz prve polovice XVII. stoljeća (N. Luković, Prčanj, str. 333–335). Iako se u našem dokumentu ne navodi Tripunovo prezime, po svim karakteristikama je vidljivo da je riječ o istoj osobi. U oporuci Tripuna Lukovića, pisanoj u Veneciji 1656. godine, nijednom se riječju ne spominje da je crkva Gospe od Karmena njegova zadužbina, a iz legata koji se odnose na ovu crkvu vidljivo je da je ona već izvjesno vrijeme postojala i djelovala. Kako se u oporukama osoba koje su svojom imovinom osnovale neku crkvenu zadužbinu takav podatak redo-

lja ulje i voštanice koje će se držati upaljene u spomen na njega i njegove pretke. Osim navedenih 50 misa, u crkvi Gospe od Karmena održat će se još dodatnih 12 misa godišnje za njegovu i duše njegovih pokojnih predaka²³¹.

Grad PERAST prošao je jednak politički i gospodarski razvitak kao i Prčanj. Krajem XVI. stoljeća Perast postaje općina, oslobađa se jurisdikcije Kоторa i počinje samostalan gospodarski i politički razvoj. Snažan uspon tijekom XVII. i XVIII. stoljeća vezan je uz razvitak pomorstva što je, jednako kao i u slučaju ostalih razvijenih gradova i naselja Boke Kotorske, omogućilo postizanje visokog stupnja kulturno-umjetničkog razvoja. Kao i u primjeru Prčanja, i Perast bilježi darovatelje koji svojim legatima obdaruju i crkvene ustanove drugih naselja Boke Kotorske, a najvećim je dijelom riječ o iseljenicima koji su se u gradu na lagunama uglavnom bavili različitim oblicima pomorske privrede i poduzetništva. U primjeru grada Perasta bilježimo nešto veći broj obdarivanja tamošnjih vjerskih ustanova, a vremenski raspon dokumenata kojima raspoložemo je od 1516. do 1656. godine. Darovatelji su iz sva tri već spomenuta i u našem istraživanju obrađena bokokotorska grada (Kotor, Prčanj, Perast). U samom Perastu darovatelji svoje legat upućuju tamošnjoj crkvi sv. Nikole²³², te glasovitoj Gospi od Škrpjela (Madonna del Scoglio), smještenoj na umjetno stvorenom otočiću ispred samog Perasta²³³.

Već više puta spominjani admiral Tripun Luke iz Prčanja obdaruje, osim brojnih crkava, samostana, bratovština i hospitala u Kotoru i rodnom Prčnju, i crkvu

---

vito navodi, a u slučaju Tripuna Lukova nijednom riječju se ne kazuje njegova bliža veza sa crkvom Gospe od Karmena, ostaje otvorenim pitanje njezinog stvarnog utemeljitelja. Crkva Gospe od Karmena uistinu je bila zadužbina nekog od članova obitelji Luković (svjedočanstvo toga su brojni grbovi članova ove obitelji), te su dragocjenosti i vrijedna slikarska djela koja su u njoj pohranjena najvećim dijelom zavjetni darovi i legati članova obitelji Luković.

²³¹ Trifon de Lucha de Perzagno: Et li reali cento quali si ritrovano nelle mani del Padron Paulo de Paulo à salvo in terra, et altri Cinquanta si debano dare al detto Paulo, overo a qualche d'un'altro huomo che sia sicuro di stabili et il pro di quelli si debe dare alli Procuratori della Nostra Chiesa della Madona di Perzagnio... et quelli faccino celebrare nella Chiesa della Madonna de Carmine dodese messe all'anno, cioè una messa al mese, per l'anima mia et delli miei morti et il sopra più delle dette messe si debba spender in beneficio di detta chiesa in tanto oglio et candelle... Item altre messe Cinquanta alla Madona di Perzagnio, altre cinquanta alla Madona di Carmeni à Perzagnio... (NT, b. 122, br. 38, 18. 11. 1656).

²³² Župna crkva sv. Nikole sagrađena je u XV. stoljeću. Kasnije je pregrađivana, te je današnji izgled dobila preinakom u XVII. stoljeću. Crkva posjeduje bogatu riznicu koja sadrži vrijedna slikarska djela i predmete umjetničkog obrta. Na pročelju crkve uklesan je natpis na hrvatskom jeziku o pobjedi kršćana nad Turcima 15. 5. 1654. godine. Usp. N. Luković, Boka Kotorska, str. 44–45; J. Martinović – M. Vlaović, Boka Kotorska, Herceg-Novi, Kotor, Tivat, str. 61; Barok u Hrvatskoj, str. 739.

²³³ Crkva posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije, poznatija pod nazivom Gospa od Škrpjela spominje se od XV. stoljeća, ali je u današnjem obliku sagrađena 1630. godine. Crkva je tijekom svoje povijesti više puta stradavala (1624. godine od tuniških gusara; 1654. godine od turske vojske sa kopna). Crkva je poznata po štovanju svete slike Gospe od Škrpjela (djelo Lovre Marinova Dobričevića), a koju su prema legendi u XV. stoljeću na morskoj hridi pronašla braća Martešići, perastanski ribari. Svečana procesija sa slikom Gospe održava se 15. 5. u zahvalu za pobjedu nad Turcima 1654. godine. U crkvi se nalazi glasoviti ciklus slika Tripuna Kokolje (70 velikih i malih kompozicija). Usp. N. Luković, Zvijezda mora, str. 29–46; isti, Boka Kotorska, str. 47–50; J. Martinović – M. Vlaović, Boka Kotorska, Herceg-Novi, Kotor, Tivat, str. 61–62.

Gospa od Škrpjela, ostavljajući joj novčanu svotu od deset dukata i određujući da se u toj crkvi održi 50 misa za njegovu dušu²³⁴.

Kao i spomenuti Tripun Luke, stanovnik iste župe (s. Provolo) u mletačkom predjelu Castello je i padron broda Ivan pokojnog Andrije iz Perasta. Iako određuje da se sahrani u dominikanskoj crkvi sv. Nikole u Kotoru, kojoj i ostavlja određenu novčanu svotu, Ivan ne zaboravlja ni crkve u rodnom Perastu te ih nadaruje dijelom svoje imovine. Crkvi sv. Nikole u Perastu ostavlja 30 reala za mise koje će se u istoj crkvi držati njemu u spomen, dok Gospi od Škrpjela, koja se tih godina (početak gradnje 1630. godine) upravo započinje graditi, ostavlja nešto veću novčanu svotu od 50 reala. Novac će se upotrijebiti, kako se to u oporuci izričito navodi, za troškove gradnje navedene crkve²³⁵.

U manjem dijelu svoje oporuke Kotoranin Rade pokojnog Mihovila obdaruje crkvu posvećenu Uznesenju Blažene Djevice Marije. Riječ je o crkvi sagrađenoj tijekom prve polovice XV. stoljeća na mjestu na kojem je u XVII. stoljeću podignuta glasovita Gospa od Škrpjela. Namjenjujući dio svoje imovine i crkvenim ustanovama na Hvaru i u gradu Baru, Rade navedenoj crkvi na otočiću ispred Perasta ostavlja malu novčanu svotu od svega tri dukata²³⁶.

Grad kojim se povijesna sudbina nerijetko znala hirovito poigrati zasigurno je južnodalmatinski grad BUDVA. Tijekom srednjeg vijeka Budva je promijenila velik broj vrhovnih gospodara (Nemanjići, Balšići, Crnojevići, Sandalj Hranić, Đurađ Branković), da bi se od XV. stoljeća (1442. godine) ustalila vlast Mletačke Republike, prekidana, kao i u svim gradovima i lukama južnodalmatinskog i albanskog područja, pogubnim turskim provalama, haračenjima i osvajanjima. Smještena na granici više državnih tvorevina i feudalnih oblasti, na mjestu gdje su se ukrštale tri vjere i naroda, Budva je, kao i cjelokupan bokokotorski prostor bila pogodno područje za stalne migracije koje su tijekom vremena prouzročile složene demografske promjene tamošnjeg stanovništva. Unatoč prisutnosti i stalnom ispreplitanju više vrhovnih gospodara, te složenosti vjerskih i narodnih struktura, Budva je tijekom prošlih stoljeća imala pretežito obilježje dalmatinskog grada-komune, a njegovi su stanovnici najvećim dijelom bili katoličke vjeroispovijesti²³⁷. Tijekom mletačke uprave nad Budvom u ovom gradu su nastale brojne vrijedne sakralne i svjetovne građevine, koje i danas svjedoče o zapadnoeuropskom kulturnom utjecaju na razvitak, duhovni život i umjetničko stvaralaštvo ovog grada. U dokumentima smo naišli na nekoliko naših iseljenika u Veneciji koji svojim legatima obdaruju jednu od brojnih crkvenih ustanova ovog grada. Zanimljivo je spomenuti da su svi oporučitelji jedinog u dokumentima obdariva-

²³⁴ Triffon de Lucha de Perzagno: Item alli Padri alla Madona del Scoglio ducati dieci per una volta tanto; Item altre cinquanta alla Madona del Scoglio (NT, b. 122, br. 38, 18. 11. 1656).

²³⁵ Zuane condam Andrea da Perasto: Lasso chiesa s. Nicolò a Perasto reali 30 per messe per anima mia... et cosi anco alla Madona de... in Colfo di Cataro reali 50 per beneficio della fabrica (NT, b. 374, br. 438, 9. 5. 1629).

²³⁶ Radus condam Michaeli de Cataro: Item dimitto ecclesie s. Marie que est in Scopulo iuxta Catharum ducatos tres (NT, b. 143, br. 2, 2. 5. 1516).

²³⁷ U Budvi je, prema Ljetopisu popa Dukljanina djelovala biskupija još od IX. stoljeća (u opisu Duvanjskog sabora 815. godine budvanski biskup spominje se kao sufragan Barske nadbiskupije). Katalog biskupa sačuvan je samo za razdoblje od 1143. do 1571. godine, kada je Bar potpao pod tursku vlast, a barski nadbiskup prešao u Perast. Od 1575. godine Budvanskom biskupijom upravljaju vikari i administratori. Biskupija je ukinuta 1828. godine i pripojena Kotorskoj biskupiji.

nog samostana (sv. Marija)²³⁸, porijeklom iz nedaleke oblasti Paštrovića, područja koje se također nalazilo pod mletačkom upravom (sa nešto širim povlasticama i samoupravom). Kako se u vrijeme u koje je smješten i okvir našeg istraživanja (XV.–XVII. stoljeće) područje krajnjeg juga mletačkog dominija na istočnojadranskoj obali (albanski gradovi, Ulcinj, Paštrovići) nalazilo pod stalnim i pogubnim udarima turskih osvajanja, mnogobrojne su obitelji iz ovih ugroženih područja sigurnost potražile u turskoj vojsci nešto nedostupnijim, te mletačkom vojnom silom nešto bolje branjenim gradovima Kotoru, Baru, Budvi i slobodnoj Republici Dubrovniku²³⁹. Nadalje, potrebno je spomenuti da su svi oporučitelji, iako porijeklom iz oblasti Paštrovića, čije stanovništvo srpska historiografija dosljedno ubraja u pravoslavno, isključivo katoličke vjeroispovijesti. Svjedočanstvo tome su njihovi legati upućeni mletačkim crkvenim ustanovama i samostanu sv. Marije u Budvi, a koje su bez ijedne iznimke katoličke. U prvim primjerima riječ je o legatima braće Rade i Andrije pokojnog Rade iz Paštrovića. Rade svoju oporuku piše 1553. godine, a raspoložemo i s dvjema Andrijevim oporukama, nastalim u vremenskom razmaku od 1532. do 1542. godine. Oba brata bila su, kako je to iz opsežno pisanih oporuka vidljivo, uspješni trgovci i pomorci u Veneciji te su svojim brojnim legatima obdarili veliki broj članova svoje obitelji, kao i brojne prijatelje i poznanike, najčešće sunarodnjake s kojima su i ostvarivali najveći dio poslovnih operacija. Dio oporuke koji se odnosi na način i običaje u vezi sa njihovom sahranom te upućivanje legata crkvenim ustanovama u Mlecima i Budvi, posebno su opsežna i nadasve zanimljiva cjelina koju, poradi oslikavanja vjerskog života i duhovne svijesti naših iseljenika u Veneciji, vrijedi posebno istaknuti. Tako Andrija, kojemu je slučajni poslovni zadatak ili igra sudbine odredila da se u posljednjim trenucima zatekne u mjestu Ponte del Brenta nedaleko od Venecije, u svojoj posljednjoj oporuci iz 1542. godine određuje da se njegovo tijelo sahrani u crkvi sv. Blaža u Veneciji, gdje njegova obitelj već ima grobnicu, te da se u toj crkvi redovito održavaju mise njemu u spomen. Iako su u navedenoj crkvi rjeđe pokapani doseljenici katoličke vjeroispovijesti, a nešto više oni istočnog obreda, primjer Andrije Paštrovića svjedoči da je svijest o strogoj podijeljenosti unutar samih kršćana većini naših stanovnika nepoznata, te da je, usprkos već izraženoj svijesti o etničko-vjerskoj podijeljenosti, većini tadašnjih iseljenika u Veneciji bila mnogo važnija svijest o pripadnosti jedinstvenoj državnoj tvorevini (Mletačka Republika) i kršćanskom svijetu kao cjelovitoj grupaciji bez unutrašnjih podjela, koju u datom povijesnom trenutku ujedinjuje jedinstven otpor prema Osmanlijskom Carstvu. Andrija je tijekom svog boravka i djelovanja u Veneciji blisko povezan i s tamošnjom bratovštinom hrvatskih doseljenika posvećenom sv. Jurju u Tripunu, te želi da se i u njihovoj crkvi (s. Zuane di Furlani) održe mise zadušnice. Nemali dio legata upućuje i ostalim mletačkim crkvenim ustanovama,

²³⁸ Crkva sv. Marije (s. Maria del Puncta) sagrađena je na rtu u zapadnom dijelu Budve oko 840. godine. Tijekom srednjeg vijeka ovdje se nalazio benediktinski samostan, koji od XVI. stoljeća pripada franjevcima. Naročito je bila štovana sveta slika sv. Marije po kojoj je i sam samostan najčešće nazivan (*Sancta Maria in Punta* ili *de Ponte*), koju su, kako kaže predaja, posjećivali i iskazivali joj počast i hodočasnici nekršćanske vjere. Za vrijeme prve austrijske uprave samostan je pretvoren u vojarnu, a crkva je napuštena. Slika sv. Marije danas se nalazi u nadžupnoj, nekadašnjoj katedralnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja. Usp. N. Luković, *Zvijezda mora*, str. 80–81; isti, *Boka Kotorska*, str. 88; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 511–512.

²³⁹ Mlečani su prema odredbi ugovora iz 1423., 1442. i 1443. godine obećali Paštrovićima dati utočište u Kotoru i okolici ukoliko turska vojska ugrozi njihovu oblast (A. Dabinić, *Kotor pod Mletačkom Republikom (1420–1797)*, Zagreb 1934, str. 109).

izdvajajući napose za hospitale siromašnih, kao i za slične nabožne svrhe (za miraz siromašnim djevojkama). Osim kuće koju posjeduje u predjelu Castello (kod crkve sv. Dominika) u Veneciji, iz čije najamnine izvlači veliku stalnu godišnju rentu, Andrija je vlasnik zemljišnih posjeda u rodnim Paštrovićima te ih ostavlja bratu Radi i sestri Stojslavi. Naposljetku se Andrija prisjeća i samostana sv. Marije kod Budve, te mu ostavlja značajan i vrijednošću izdašan legat koji uključuje jednu njegovu kuću u Budvi, te dvije čestice vinograda u blizini ovoga grada²⁴⁰.

Sličnog sadržaja je i oporuka Andrijinog brata Rade, napisana 1552. godine. Izražavajući želju da se sahrani u mletačkoj crkvi sv. Blaža, te obdarujući mnogobrojne članove svoje rodbine, prijatelje, poznanike i poslovne suradnike, Rade se prisjeća i samostana sv. Marije u Budvi. Ostavljajući svojoj supruzi Janki svoju kuću, vinograde i sve ono što mu pripada u Budvi i Paštrovićima (dio ovoga stekao je i nasljeđivanjem njegovog ranije preminulog brata Andrije), Rade ističe da Janka rečena dobra koristi doživotno, te da nakon njezine smrti zemljišni posjed (vinograd) prelazi u vlasništvo samostana sv. Marije u Budvi²⁴¹.

Obitelj Buća ubraja se u jednu od najstarijih i društvenim ugledom najznatnijih kotorskih plemićkih obitelji, čiji su predstavnici tijekom više stoljeća imali značajnu ulogu u političkom, kulturnom i crkvenom životu južnodalmatinskih gradova. Iako je poznato da su, osim u Kotoru, neke druge grane ove obitelji djelovale i u nekim drugim dalmatinskim gradovima (Šibenik), podatak da su Buće povezani i sa oblašću Paštrovića manje je poznat u historiografiji²⁴². Oporuka Nikole pokojnog Petra Buća iz Paštrovića iz 1557. godine svjedoči o širini djelovanja i razgranatosti prisustva ove obitelji. Nikola se spominje kao trgovac koji obitava u župi s. Severo u predjelu Castello, a u legatima svome bratu spominje svoje posjede u Paštrovićima, koje mu oporučno ostavlja. Spominjući samostan sv. Marije u Budvi, Nikola navodi da mu za mise koje će tamošnji svećenici održati za spas njegove duše, ostavlja svotu od deset dukata²⁴³.

Sredinom XVII. stoljeća oporuku u Veneciji piše i Nikola pokojnog Ilije Damjanovića iz Paštrovića (naselje Bečići). Tijekom svog života i djelovanja u Veneciji učestalo povezan sa brojnim našim iseljenicima (svjedoci, izvršitelji oporuke, poslovni suradnici), Nikola ne zaboravlja ni crkvene ustanove u domovini, te ostavlja spomenutom samostanu sv. Marije u Budvi sav imetak koji posjeduje. Samostan nasljeđuje navedene posjede nakon smrti njegove sestre, koja je doživotni korisnik cjelokupne Nikoline imovine²⁴⁴.

²⁴⁰ Andrea fio Rado Pastrovich de Castello de Venezia, al presente in villa Ponte del Brenta: Lasso una mia casa et doi pezzi di vigna che ho in Budua alla chiesa di s. Maria della Ponta di Budua per l'anima mea (NT, b. 884, br. 1, 29. 8. 1542).

²⁴¹ Rade Pastrovichio condam Rado mercadante et navigante habitante in s. Pietro Castello appresso s. Joseph: Lasso a Jancha seconda mia moier tutto il mio mobile, casa et vigna che ho nel Budua et la parte della mia possessioni che ho in Pastrovichi fino che la vivera et stara vedova et dopoi la sua morte lasso la ditta vigna alla chiesa della s. Maria del Ponta del Budua (NT, b. 44, br. 419, 15. 3. 1552).

²⁴² O obitelji Buća usporedi natuknice u Hrvatskom biografskom leksikonu, sv. II, Zagreb 1989, str. 410-412.

²⁴³ Nicolò Buchia condem ser Piero Pastrovichio mercante della contrada s. Severo: Lasso alla giesia della Madonna de Budua ducati 10 che fa diga tante messe per l'anima mia (NT, b. 413, br. 355, 13. 4. 1557).

²⁴⁴ Nicolò Becichì condam ser Ilia Damianovich de Pastrovichio: ... et voglio che doppo la morte della mia sorella voglio et lasso tutto il mio stabile et mobile per l'anima mia et di tutti li miei morti al convento della Madona di Ponta di Budua che li detti padri preghino il signor Dio per li miei morti et per l'anima mia nelli loro sanctissimi sacrificij et nelli giornali officij et nelle loro orazioni et che detti padri non possono vender ne alienar niuna cosa... (NT, b. 433, br. 346, 13. 11. 1654).

Iako se tijekom prošlih stoljeća grad BAR nije nalazio u sklopu jedinstvene države zajedno s ostalim južnodalmatinskim gradovima, najveći je dio svoje povijesti proveo pod upravom raškog (do sredine XV. stoljeća) i turskog gospodara (od 1571. do 1873. godine), Bar je tijekom svih proteklih stoljeća zadržao svoje katoličko vjersko obilježje, a njegova je nadbiskupija, osnovana još u ranosrednjovjekovnom razdoblju, predstavljala značajno uporište katoličke crkve na ovom dijelu istočnojadranske obale. Iako su raški vladari tijekom niza stoljeća nastojali ograničiti i suziti jurisdikciju barske nadbiskupije, čiji su sufragani jedno doba bili i biskupi Kotor, Skadra, Ulcinja, Svača, Drivasta, Trebinja te cjelokupne Raške i Bosne, barska se nadbiskupija uspijevala održati, a većina je stanovništva ovog područja, unatoč političkim pritiscima kao i nepovoljnim migracijskim kretanjima i demografskom razvoju, ostala gotovo do najnovijeg doba katoličke vjeroispovijesti. Tijekom prošlih stoljeća u Baru su se nalazile mnogobrojne crkve i samostani, bratovštine i hospitali, ali je samo manji dio njih sačuvan, a o mnogima se u pisanim izvorima ne bilježi niti spomen o postojanju i djelovanju. Iseljenici iz grada Bara činili su tijekom prošlih stoljeća značajan dio u ukupnoj strukturi doseljenika u Veneciji, a svi su doseljenici bili katoličke vjeroispovijesti. U oporukama barskih iseljenika u Veneciji spominjanje vjerskih ustanova rodnog grada nije rijetko, a broj i raznovrsnost crkvenih ustanova koje se spominju i obdaruju oporučiteljevom imovinom čine ovaj grad i njegove doseljenike posebno zanimljivom i dragocjenom cjelinom našeg istraživanja. Oporuke su napisane u razdoblju od 1457–1556. godine, odnosno upravo u vrijeme kada je intenzitet iseljavanja stanovnika s istočnojadranske obale u Veneciju najizrazitiji pa iz toga doba poječe i najveći broj oporuka kojima raspolazemo. Svi doseljenici katoličke su vjeroispovijesti, a osim grada Bara, kao mjesto odakle dolaze u Veneciju, navodi se i grad Kotor. Zanimanja iseljenika nisu navedena u svim primjerima, ali je zanimljivo da se, ukoliko su zabilježena, redovito radi o crkvenim osobama koje u Veneciji obavljaju vjersku službu u nekoj od tamošnjih ustanova. Doseljenici iz Bara pretežito su živjeli u predjelu Castello (župe s. Pietro di Castello, s. Giovanni Novo), a tamo je i koncentracija doseljenika s istočnog Jadrana najizrazitija. U svojim oporukama doseljenici iz Bara nerijetko spominju i darivaju najbliže članove obitelji, prijatelje, poznanike, kao i mnoge crkvene ustanove i duhovne osobe s kojima su tijekom svog života i djelovanja u Veneciji bili povezani. Za naše istraživanje najzanimljiviji su, svakako, podaci koji se odnose na darivanje crkvenih ustanova u gradu Baru pa ćemo se njima pozabaviti, razmatrajući svaki slučaj zasebno. Zanimljivo je pritom spomenuti da za grad Bar i njegove crkvene ustanove tijekom prošlih stoljeća nismo mogli ustanoviti mnogo konkretnih podataka, tako da su poneki samostan, crkva ili bratovština ostali nerazriješeni, te o njima danas ne znamo gotovo ništa.

Crkva sv. Nikole jedina je crkva koja se spominje u oporukama barskih iseljenika o kojoj postoji nešto više podataka. Crkva je vjerojatno sagrađena u sklopu franjevačkog samostana što ga je, zajedno s mnogim drugim katoličkim crkvama i samostanima na raškom i dukljanskom prostoru, dala sagraditi Helena Anžuvinska, supruga raškog vladara Uroša I.²⁴⁵. Crkvu sv. Nikole u Baru spominje i manjom

²⁴⁵ Crkva sv. Nikole je kasnoromanička građevina sa elementima gotike. Crkva je znatno oštećena prilikom eksplozije baruta 1912. godine. Usp. Đ. Bošković, Rad na proučavanju i tehničkoj zaštiti starog Bara, Zbornik za zaštitu spomenika kulture, sv. IV–V, Beograd 1953–1954, str. 441; isti, Istraživački, arheološki i konzervatorski radovi u starom Baru 1951–1955. godine, ibid., sv. VI–VII, Beograd 1955–1956, str. 207, 212.

novčanom svotom nadaruje kotorski iseljenik Rade pokojnog Mihovila 1516. godine, koji osim navedene barske crkve, obdaruje crkvene ustanove i u nekim drugim dalmatinskim gradovima (Zadar, Kotor)²⁴⁶. Zemljišne posjede i kuće u Baru posjeduje Juraj pokojnog Dobroslava, koji se s obzirom na razgranatost trgovačkih veza i opseg poslovanja koje spominje u oporuci, najvjerojatnije bavio trgovačkom i poduzetničkom djelatnošću. Osim samostana i crkve Bogorodice Ratačke, o kojoj će kasnije biti više riječi, Juraj nadaruje spomenutu crkvu sv. Nikole i bratovštinu sv. Jakova iz Bara, ostavljajući im cjelokupnu svoju imovinu koja preostane nakon ispunjavanja različitih drugih legata i obveza²⁴⁷.

Crkve sv. Ilije i sv. Petra, spominjane u kotorskim izvorima još od XIV. stoljeća²⁴⁸, darivane su u oporukama barskih doseljenika. Tako svećenik Matija Piper iz Bara, župnik crkve sv. Marije u gradu nepoznata imena (Bristhis), koji se u trenutku smrti zatiče u Veneciji i izražava želju da bude pokopan u tamošnjoj crkvi s. Maria Formosa, spominje svoju kuću u Baru koja se nalazi nasuprot gradskih zidina za koju iznajmljivanjem ubire godišnju rentu. Polovinu navedene rente ostavlja svećenicima crkve sv. Ilije u Baru, ostavljajući im i jedan od više svojih brevijara²⁴⁹. Crkva sv. Ilije spominje se i u oporuci jednog drugog svećenika iz Bara. Riječ je o Dominiku, koji u gradu na lagunama obnaša istaknutu dužnost kanonika mletačke katedrale s. Pietro di Castello, a kao mjesto svog obitavanja navodi četvrt *Quintavalle* smještenu u istoimenoj župi. Ostavljajući dio svojih dobara kaptolu i crkvi s. Pietro di Castello kao svojoj matičnoj crkvenoj ustanovi, Dominik se prisjeća i barske crkve sv. Ilije, te joj namjenjuje neveliku novčanu svotu od svega jednog dukata²⁵⁰.

Krajem XV. stoljeća spominje se kao župnički pomoćnik katedrale s. Pietro di Castello Baranin Ivan Ruzzi pokojnog Marina. Povezan s rodnim gradom rodbinskim vezama (braća), kojima ostavlja glavninu svojih dobara koja tamo posjeduje, Ivan se u oporuci prisjeća i crkvenih ustanova ovoga grada. Kako se tada upravo vrši pregradnja nadbiskupske palače u Baru²⁵¹, Ivan ostavlja, kao pomoć za navedenu gradnju, neveliku svotu od šest malih mletačkih libara. Imenujući svog brata Lovru za glavnog i jedinog nasljednika cjelokupnih dobara, nalaže mu da iz naslje-

²⁴⁶ Radus condam Michaeli de Cataro: Item dimitto s. Nicolai de Antibari ducatum unum, NT, b. 143, br. 2, 2. 5. 1516.

²⁴⁷ Zorzi condam Dobroslavi de Antivari: Residuum de tutto lasso una metà a frati de s. Nicolò e una metà scole s. Jacobi de Antivari (NT, br. 1186, br. 51, 13. 7. 1479).

²⁴⁸ Oporuka svećenika Marka Stanopoli, klerika crkve s. Marije u Baru: Item clericis s. Petri perperos II. Clericis sancti Elie denarios XII (Kotorski spomenici, sv. II, Zagreb 1981, br. 279, str. 69, 9. 2. 1333).

²⁴⁹ Prete Matheus Piper de Antivaro plebanus s. Marie de Bristhis: Item dimitto presbiteris ecclesie s. Helie de Antibaro mezo afictus unius mee domus quo habeo in Antibaro prope castrum Antibari; Item dimitto s. Helie de Antibaro unum meum breviarium de papiro mee legatum doctrinale et regulas sipontinas (NT, b. 876, br. 462, 28. 4. 1484).

²⁵⁰ Prete Domenigho d'Antivari canonico di Venezia... casa in Quintavalle in Corte de casa della commissaria del quondam reverendo Anzolo Contarini di Venezia: Item lasso alla giesia di s. Helia di Antivari ducato uno per una volta tanto per anima mea (NT, b. 70, br. 73, 24. 1554).

²⁵¹ Nadbiskupska palača u Baru nalazila se u zapadnom dijelu. Gotovo monumentalnih dimenzija, palača je sadržavala i vrijedna slikarska djela. U vrijeme mletačke uprave nad gradom (1443–1571. godine) palača je dograđivana. Usp. Đ. Bošković, Rad na proučavanju i tehničkoj zaštiti starog Bara, str. 441.

denih dobara izdvoji novac za izradu jednog kaleža u vrijednosti osam dukata, a kalež pokloni crkvi sv. Petra u Baru²⁵².

Sredinom XV. stoljeća u Veneciji piše oporuku i Diana, stanovnica često spominjane župe i predjela s. Pietro di Castello. Spominjući imetak koji posjeduje u Baru, Diana nalaže izvršiteljima svoje oporuke da se nakon njezine smrti sva njezina dobra podijele u dva jednaka dijela te jedna polovica preda njezinom bratu Stjepanu, a druga barskoj crkvi sv. Lava gdje su, kako to izričito navodi u oporuci, sahranjeni njezini roditelji²⁵³.

Za crkvu sv. Lava u Baru nismo uspjeli pronaći nikakve podatke o njezinoj starosti, djelovanju i mogućem prestanku rada ili rušenju. Jednako tako, ženski samostan sv. Fabijana u Baru, spomenut u oporuci Ivana Ferro pokojnog Luke Damiani iz 1556. godine, nepoznanica je za crkvenu povijest ovog južnodalmatinskog grada. Darovatelj samostana, vjerojatno kotorski doseljenik Ivan Ferro, istaknuti je posjednik u Baru i Kotoru, a u Veneciji se ubraja u jedne od najpoduzetnijih (kapitalom, poslovnim vezama i razgranatošću djelovanja), najznačajnijih iseljenika s istočnojadranske obale sredinom XVI. stoljeća. Član je i darovatelj bratovštine hrvatskih doseljenika posvećene sv. Jurju i Tripunu i mnogih drugih mletačkih vjerskih ustanova. Zanimljivo je da samostan sv. Fabijana u Baru spominje u vezi s poništavanjem svoje prethodne oporuke u kojoj je navedenom samostanu namijenio jednu peču nekog finijeg sukna. U oporuci kojom raspoložemo navedena se odredba o darivanju iz nepoznatih razloga poništava, ali se ne navodi kome je, nakon donošenja opoziva, navedeni legat upućen²⁵⁴.

Navedeni legati iseljenika iz grada Bara svjedočanstvo su da su tijekom prošlih stoljeća u ovom gradu prisutnost i djelovanje katoličkih ustanova bili izrazitiji i raznovrsniji nego što se to može primijetiti iz različitih historiografskih opisa i razmatranja crkvene i kulturne povijesti ovoga grada. Brojnost oporuka u kojima se obdaruju vjerske ustanove Bara, njihova raznovrsnost i, napose, izvornom gradom potvrđeno postojanje nekih crkava, samostana i bratovština o kojima u literaturi gotovo ništa ne nalazimo, ukazuju na izrazito katoličko obilježje Bara, ali i na činjenicu da se crkvenom poviješću ovoga grada, poglavito s obzirom na djelovanje različitih katoličkih institucija u različitim povijesnim razdobljima, nije poklanjalo dovoljno pozornosti, te da je ovaj aspekt prošlosti Bara još uvijek otvoreno i novim saznanjima bogato istraživačko područje.

Na sjeverozapadnoj strani Barskog zaljeva, između Sutomora i Bara smješten je poluotok RATAČ na kojem se nalazio benediktinski samostan posvećen najprije sv. Mihovilu, a zatim Bogorodici. Najstariji dio samostana nastao je u XI. stoljeću, a prvi spomen opatije u izvorima bilježimo prilikom spora između barske i dubrovačke biskupije 1247. godine. Samostan je tijekom srednjeg vijeka bio bo-

²⁵² Presbyter Iohannes Ruzzi condam ser Marini de Antybaro mansionarius in ecclesia s. Pietro de Castello: Item dimitto fabricae Archiepiscopatus Antybarenensis libras 6 parvorum; Item ordinavit quod frater suus Laurentius heres edificantur unum calicem pretij ducati 8 et datur ecclesie s. Petri de Antybaro pro anima sua (NT, b. 959, br. 371, 7. 9. 1493).

²⁵³ Diana de Antibaro de confinio s. Pietro de Castello: Item omnes possessiones et omnia mobilia in Antibaro in duas partes equaliter dividere: qua una dimitto ecclesie s. Leonis de Antivaro ubi sepultus est pater et mater mea et altera est fratri meo Stephano (NT, b. 360, br. 26, 18. 5. 1457).

²⁵⁴ Zuane Ferro fu Luca Damiani de s. Zuane Novo: Item revoco il legato di una pezza di carisea lasciatto al monasterio di monache s. Fabiano in Antivari (NT, b. 658, br. 438, 18. 9. 1556).

gato obdarivan ostavštinama tamošnjih vladara. Krajem XIII. stoljeća posjed samostana znatno je proširen bogatom darovnicom Helene Anžuvinske, supruge raškog vladara Uroša I., stekavši znatne zemljišne posjede na području Bara i oblasti Paštrovića (Dubovica, Zburin, Bratoš, Topliš, Šaptine i Spilane). Heleninu darovnicu potvrdio je i njezin sin, raški vladar Uroš II. Milutin koji je samostan oslobodio svake obveze i naglasio da posjede daruje *Svetoj Bogorodici R'čskoj*, a od čijih će se prihoda zbrinjavati starci, siromašni, hromi i bolesni²⁵⁵. Osobitu naklonost samostanu su iskazivali stanovnici obližnjih krajeva i gradova tijekom XIV. stoljeća, hodočasteći i slaveći svetu sliku *Majke Božje Ratačke* te spominjući je i obdarujući u svojim oporukama²⁵⁶. Iako se u literaturi navodi kako se život i djelovanje samostana može pratiti samo do u XVI. stoljeće, kada je prilikom turskih napada teško postradao i uskoro bio sasvim napušten²⁵⁷, primjeri spominjanja samostana Bogorodice Ratačke u oporukama naših iseljenika u Veneciji ukazuju da je proces gašenja samostanskog života bio mnogo sporiji te da je još tijekom prve polovice XVI. stoljeća samostan, iako vjerojatno u znatno težim okolnostima, i dalje obavljao svoju dotadašnju funkciju i predstavljao značajno stjecište hodočasnika iz južnodalmatinskih obalnih gradova. Smješten na razmeđu između više onodobnih srednjovjekovnih država, oblasti i gradskih komuna, samostan Bogorodice Ratačke bez sumnje je odigrao značajnu ulogu u crkvenoj i kulturnoj povijesti cjelokupnog područja i stanovništva koji su sa njime bili intenzivnije povezani. Iako su se na tom području ukrštavale različite državne tvorevine, vjere i narodnosti, samostan je tijekom svog cjelokupnog povijesnog postojanja imao isključivo katoličko vjersko obilježje, a njegovi darovatelji i posjetitelji, kao što ćemo moći vidjeti i iz naših dokumenata, isključivo su katolički doseljenici iz različitih gradova i oblasti južnodalmatinske obale²⁵⁸.

Oporuke darovatelja samostana Bogorodice Ratačke nastale su u vremenskom razdoblju od 1490. do 1535. godine, što s poklapa sa najvećim intenzitetom spominjanja naših iseljenika u Veneciji, pri čemu je 1535. posljednja godina spominjanja samostana u njihovim legatima, granično razdoblje nakon kojega, kako se čini, samostan biva postupno napušten. Darovatelji su najčešće iz nedalekog grada Bara, te iz Kotora i oblasti Paštrovića, a s obzirom na vjeroispovijest, kao što smo već spomenuli, svi oporučitelji su katoličke vjere. Zanimanja oporučitelja najčešće se ne navode, ali se prema sadržaju njihovih oporuka može primijetiti da je riječ o srednjem i višem sloju doseljenika koji su se tijekom svog života i djelovanja u gradu na lagunama bavili ekonomski isplativijim djelatnostima, te je njihov kapital najčešće bio znatniji od kapitala i imutka koji je ovdje stjecala većina manje imućnih doseljenika porijeklom s istočnojadranske obale. U prva dva dokumenta bit će riječ o upućivanju na hodočašća u samostan Bogorodice Ratačke, dok ćemo

²⁵⁵ K. Jireček, *Istorija Srba*, sv. II, Beograd 1952, str. 76, 264; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 514.

²⁵⁶ Oporuka kotorskog plemića Martina Junija Bolice: *Item ecclesie sancte Marie de Roteče perperi decem*, *Kotorski spomenici*, sv. I, Zagreb 1952, br. 802, str. 278, 3. 11. 1331.

²⁵⁷ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, str. 516.

²⁵⁸ O samostanu je dosta pisano u srpskoj historiografiji, pri čemu je osnovno obilježje većine radova pokušaj da se zanemari katoličko obilježje samostana, te da ga se smjesti u sklop ostalih pravoslavnih manastira na raškom i dukljanskom području. Usp. I. Jastrebob, *O pravoslavnim srpskim starim i novim crkvama u skadarskom okrugu*, *Glasnik srpskog učenog društva*, sv. 48, Beograd 1880, str. 361–366; Đ. Bošković, *Izveštaj i kratke beleške s putovanja*, *Starinar SANU*, III serija, knj. VI, Beograd 1931, str. 140–146; Đ. Bošković – V. Korač, *Ratac*, *Starinar SANU*, Nova serija, knj. 7–8, Beograd 1956–1957, str. 39–75; K. Jireček, *Istorija Srba*, sv. II, str. 76, 264, 351.

u preostalim oporukama razmotriti legatate koje naši iseljenici upućuju tom samostanu.

Juraj pokojnog Mihovila iz Bara po zanimanju mornar, posljednje godine svoga života proveo je u službi mletačkog providura Dominika Maripero. Juraj je oporuku napisao u Veneciji, gdje je kao državni službenik stanovao u zgradi prokuratora sv. Marka, smještenoj u samom gradskom središtu na istoimenom trgu. Tijekom svog boravka u Veneciji, Juraj je najčešće održavao veze sa svojim sugradanima koji se i spominju kao svjedoci prilikom pisanja oporuke (svećenik Nikola Massa i Juraj pokojnog Gerarda iz Bara). Ostavljajući sav svoj imetak supruzi Mariji, te obdarujući mletačke crkve i samostane (s. Maria apud portas, s. Marci Venetie i s. Maria Miracolis), Juraj izražava želju da netko od njegovih bližnjih nakon njegove smrti hodočasti u samostan Bogorodice Ratačke i ondje ostavi prilog za držanje jedne mise u spomen na pokojnika²⁵⁹.

Odvjetak ugledne i u Veneciji istaknute obitelji Novello, Helena (Lena) pokojnog Novella iz oblasti Paštovića, supruga službenika u mletačkoj upravi (rizničara) Dimitrija izražavajući želju da se sahrani u mletačkoj crkvi s. Maria Formosa, te obdarujući svoje brojne rođake dijelovima svoje imovine (napose članove katorske obitelji Grando, čiji se predstavnici u Veneciji ubrajaju u uglednije i ekonomski imućnije iseljenike iz Dalmacije), ostavlja preostali dio svoje imovine supruzi Dimitriju, naglašavajući pritom da se radi o posjedima u Paštovićima. Zauzvrat, njezin suprug obvezan je nakon njezine smrti posjetiti samostan Bogorodice Ratačke te tamošnjim svećenicima ostaviti prilog za mise zadušnice u spomen i za spas pokojničine duše²⁶⁰.

Samostan i crkva Bogorodice Ratačke u izvorima se najčešće navode bez spominjanja obližnjeg grada Bara, odnosno samo kao *S. Maria de Ratac*. U primjeru oporuke Nikole Bonis pokojnog Balla iz Bara, stanovnika mletačke župe s. Angelo u predjelu s. Marco, navedena se crkva navodi kao *s. Maria extra muros Antivari*. U samom Baru Nikola raspolaže nekim posjedima te ih, zajedno s najvećim dijelom svoje preostale imovine, ostavlja svojoj supruzi. U dijelu oporuke koji se odnosi na samostan Bogorodice Ratačke, Nikola obdaruje tamošnjeg kanonika Nikolu Ravića ostavljajući mu, najvjerojatnije kao legat za održavanje misa zadušnica, ponešto od svoje pokretne imovine (odjeća)²⁶¹.

U poglavlju o darivanju crkvenih ustanova grada Kotora spomenut je legat Lucije, supruge Filipa pokojnog Aleksija iz Kotora, kojim su cjelokupna njezina dobra, nakon muževljeve smrti, trebala prijeći u vlasništvo samostana sv. Bernardina u Kotoru. Osim ovog kotorskog samostana, Lucija se u svojoj oporuci prisjeća i

²⁵⁹ Georgius condam Michiele de Antibarō marinarius et olim socius standardi cum Magnifico condam Domenico Maripero tunc digessimo provisoro et habitante apud portam bazarii terre Antivari et meum moram trahens in casa et curia dominorum procuratorum s. Marci Venetie: Item vollo visitari ecclesiam s. Marie de Rataco et celebrari messa una per l'anima mea (NT, b. 786, br. 87, 8. 7. 1517).

²⁶⁰ Lena filia condam ser Novello de Pastrovichi et consorte Dimitrii credenzario: Il resto lasso al prefatto Dimitrii mio marido cum questa conditione che li possessioni quelli ho in Pastrovichi dopio la morte del detto mio marido vadi alla chiesa della s. Maria de Rathaz appresso Antivari accio li sacerdoti de quella chiesa pregano Dio per l'anima mia (NT, b. 44, br. 250, 16. 3. 1535).

²⁶¹ Nicolaus Bonis condam Ballo de Antivari de confinio s. Angeli: Item dimitto presbitero Nicolao Ravich canonico ecclesie s. Maria extra muros in Antivari una mea gonna muschis pro anima mea (NT, b. 133, br. 475, 18. 1. 1490).

samostana Bogorodice Ratačke te ostavlja deset dukata za izradu jednog srebrnog kaleža s pliticom za potrebe bogoslužja tog samostana²⁶².

BOSNA

Tijekom srednjovjekovnog razdoblja, a i nakon pada Bosne pod tursku vlast, djelovanje franjevacu, organizirano kroz rasprostranjenost čitave mreže samostana predstavljalo je, napose od 1463. godine, značajan oslonac katoličkoj crkvi, njenom opstanku i uspješnom djelovanju na ovim prostorima. Nastajući u rudarskim središtima i na najznačajnijim raskršnicama trgovačkih putova, ovi su samostani razvijali opsežan dušobrižnički rad kako u samom mjestu svog podizanja, tako i u neposrednoj okolini čiju su nadležnost obuhvaćali. Iako su se često nalazili u ekonomskoj oskudici i neimaštini, bez dovoljno sredstava i za sâm život redovničke zajednice, samostani su priložima istaknutijih i imućnijih vjernika, donacijama oblasnih gospodara i vladara, s vremenom stjecali mnoga vrijedna umjetnička djela, trajan spomen franjevačkog djelovanja i kulturne baštine na tlu Bosne. Franjevački samostan sv. Katarine u KREŠEVU zasigurno je jedan od najznačajnijih samostana bosanskog prostora. Sagrađen je u tom srednjobosanskom rudarskom gradiću, u kojem su dubrovački trgovci i poduzetnici već u XIV. stoljeću osnovali svoju utjecajnu i stoljećima nazočnu koloniju. Tamo se nalazila i carinarnica na kojoj su Dubrovčani, koji su iz kreševskih i okolnih rudnika izvozili željezo, srebro, živu i barit naplaćivali carinu. Nakon pada pod tursku vlast, Dubrovčani su od turskih vlasti uzimali u zakup kreševsku carinu, te, iako u manjoj mjeri, nastavili s iskorištavanjem srebrne i zlatne rude²⁶³. Samostan i crkva sv. Katarine sagrađeni su krajem XIV. stoljeća. Godine 1524. Turci su zapalili samostan i crkvu, ali su obje građevine već do kraja stoljeća obnovljene. U idućim stoljećima samostan je ponovo stradao u požaru (1756. godine) te je na temeljima stare zgrade 1853. godine sagrađen cjelokupan samostanski kompleks. Samostan obiluje vrijednim umjetničkim djelima, od kojih su mnoga nastala u slikarskim i zlatarskim radionicama Dubrovnika i Venecije, a samostanu su ih kao zavjetne darove poklonili darovatelji porijeklom iz ovih krajeva²⁶⁴.

²⁶² Lucia uxor Philippi condam Alexii de Catharo: Item dimitto ducati 10 s. Marie de Antibarō de quibus fieri debeat un calice cum sua patena de argento (NT, b. 577, br. 210, 28. 2. 1528).

²⁶³ O povijesnom razvoju Kreševa usp. M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1976, str. 64–65; D. Kovačević-Kojić, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, djela ANU BiH, knj. XVIII, Sarajevo 1961, str. 25, 58, 62, 74–75, 82, 103, 115–117, 133, 141, 145–148, 150, 153–156, 160, 167, 176; ista, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1978, str. 52, 66–68.

²⁶⁴ Usp. E. Fermedžin, *Acta Bosnae pottisimum ecclesiastica (925–1752)*, MSHSM, vol. XXIII, Zagreb 1892, str. 309, 312, 420, 453–455, 478, 495, 523; I. Strukić, *Povjestničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana*, Sarajevo 1899, str. 37–41; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, Sarajevo 1912, str. 125, 128, sv. II, Sarajevo 1915, str. 599; D. Mandić, *Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba*, sv. I (1463–1699), *Monumenta franciscana Iugoslavia*, vol II, Mostar 1934, str. 10, 69, 227; S. Tihčić, *Starije slike i predmeti umjetnog zanata u Kreševskom samostanu*, *Naše starine*, sv. III, Sarajevo 1956, str. 195–216; Z. Kajmaković, *Zidno slikarstvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1971, str. 42, 72, 91, 93, 126, 131, 137; *Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija (Katalog izložbe)*, Zagreb 1989, str. 49, 75, 84, 120, 126, 139, 144, 150, 154, 156, 158, 167; M. Žugaj, *Samostani franjevacu konventualaca u Bosanskoj vikariji*, *Croatica Christiana periodica*, god. XIV, br. 25, Zagreb 1990, str. 24; M. Karamatić – A. Nikić, *Ori dei conventi francescani della Bosnia ed Erzegovina*, Zagreb 1990, str. 48–54.

U istočnoj Bosni smješten je gradić OLOVO (Plumbum, Piombo), gdje su se u srednjem vijeku nalazila najznačajnija ležišta olovne rude na ovim prostorima. Grad je tijekom srednjovjekovne bosanske države više puta mijenjao gospodare (kralj Tvrtko, vlastela Radenovići, Sandalj Hranić, Pavlovići), koji su od carina datih u zakup Dubrovčanima ubirali nemale prihode. U Olovu su, kao i u Kreševu, i nakon pada Bosne pod tursku vlast Dubrovčani i dalje ostali zakupnici carina, ali njihov vlasnik više nisu bila bosanska vlastela, već turska lokalna uprava²⁶⁵. Franjevački samostan sa crkvom sv. Marije u Olovu sagrađen je također u XIV. stoljeću. U vrijeme turskog osvajanja Bosne i rušenja mnogih franjevačkih samostana, a među njima i kreševskog, olovski je samostan ostao pošteđen. U drugoj polovici XVII. stoljeća, kada su uslijed prodora austrijske carske vojske u Bosnu započeli veliki migracijski procesi i preseljavanja muslimana iz slavonskih i pograničnih bosanskih područja u dubinu Bosne, dotada isključivo katoličko stanovništvo Olova i njegove okolice bježi u prekosavske krajeve, prepuštajući svoja ognjišta islamskom življu. Franjevci su samostan napustili oko 1687. godine, a 1704. samostan i crkva su spaljeni. Samostanski kompleks je potpuno obnovljen tek u ovom stoljeću. U prošlim stoljećima u ovom se samostanu posebno štovala sveta Gospina slika – Olovska Gospa (Madonna del Piombo) kojoj su, kako onodobni izvori govore, osim katolika hodočastili i iskazivali štovanje i vjernici drugih vjeroispovijesti, pa čak i muslimani. Slika je nestala prilikom rušenja i paljenja samostana i crkve 1704. godine²⁶⁶.

Nešto duži prikaz povijesnog razvitka Kreševa i Olova te nastanka i djelovanja tamošnjih franjevačkih samostana, uvod je u analizu oporuke jednog od mnogobrojnih iseljenika s bosanskih prostora u Veneciju tijekom prošlih stoljeća. Kao rijetko koja dosada prikazana oporuka s navođenjem legata upućenim crkvenim ustanovama u domovini, ovaj dokument je živo svjedočanstvo odnosa bosanskih katolika prema tamošnjim vjerskim ustanovama, te izravan dokaz kako su upravo legatima i donacijama imućnijih bosanskih poduzetnika nastajala umjetnička djela i obogaćivala se kulturna baština ovih vjerskih ustanova. Riječ je o oporuci bosanskog trgovca Pavla Grgurova, rođenog u Kreševu, a u trenutku pisanja oporuke, nastanjenog u Veneciji u župi ss. Apostoli u predjelu Cannaregio. Oporuka je pisana 1584. godine, uoči Pavlovog puta u Bosnu. Zbog mnogih opasnosti koje mogu zadesiti svakog putnika koji se kreće njezinim nesigurnim predjelima, Grgur polazi na put, kako sam kaže, s *Božjom pomoći* (partir di questa città per Bossina con agiuto del Signor Dio). Pavao je u Veneciji, ali i u drugim gradovima Apeninskog poluotoka (Mesina), sklappao trgovačke poslove s brojnim poduzetnicima, od kojih prvenstveno spominje trgovce našeg porijekla. Trgujući kožom (kordovani), uvijek traženom u zapadnoeuropskim zemljama, Pavao je sklappao poslove sa svojim sunarodnjacima (bosanski trgovci) te, prije svega, s Dubrovčanima. Pavao

²⁶⁵ M. Vego, *Naselja...*, str. 84; D. Kovačević-Kojić, *Trgovina...*, str. 26, 54–58, 61, 75, 81, 87, 115–121, 133, 141, 144–145, 151, 154–155, 159–160, 171–172.

²⁶⁶ Usp. R. Barišić, *Olovsko hodočašće u staro i najnovije vrijeme*, Vrhbosna, god. I, Sarajevo 1887, br. 18, str. 293–194; E. Fermedžin, *Acta*, str. 341, 479, 203, 416, 446, 451, 477, 491, 515; J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. I, str. 128, 135, 136–137, 252–254; M. Barbarić, *Zadnji fratri olovski*, *Franjevački vjesnik*, god. XLI, br. 11, Beograd 1934, str. 335–344; M. S. Filipović, *Varošica Olovo s okolinom*, *Franjevački vjesnik*, god. XLI, br. 7–8, Beograd 1934, str. 231–247; br. 9, str. 270–281; br. 10, str. 301–312; D. Mandić, *Hercegovački spomenici*, str. 10, 174, 227; Z. Kajmaković, *Zidno slikarstvo*, str. 13–14, 18, 24, 35, 42, 63, 72, 79–80, 92, 132, 135, 307; M. Žugaj, *Samostani franjevača konventualaca*, str. 29; M. Karamatić – A. Nikić, *Ori dei conventi francescani*, str. 55–57.

je, poput većine naših iseljenika, imao razvijen osjećaj za crkvene ustanove Venecije pa tamošnjim crkvama i samostanima ostavlja dio svoje imovine. Osim toga, Pavao ne zaboravlja niti mogućnost hodočašća u glasovita, i u brojnim oporukama naših iseljenika spomenuta hodočasnička stjecišta Italije te iskazuje želju da se nakon njegove smrti za spas njegove duše pošalju osobe u franjevačko središte Asiz, kao i u Rim. Pavao je svjestan da je jedan od rijetkih doseljenika iz bosanskog područja koji se ekonomski uspio uzdići iznad prosječnosti i siromaštva većine svojih zemljaka, stanovnika Venecije, koji su se ovdje bavili najčešće manje unosnim poslovima. Pavao im, obraćajući se izrazom punim suosjećanja i privrženosti (*poveri miei paesani*) ostavlja novčanu svotu od 40 talira, koja se mora razdijeliti između najugroženijih i najsiromašnijih doseljenika iz bosanskih krajeva. Osim toga, Pavao posebnu pažnju poklanja zbrinjavanju siromašnih djevojaka iz svoje zemlje pa za miraz četirima djevojkama iz neimućnih obitelji, ostavlja po pet talira. Pavao je posjednik različitih dobara u rodnom Kreševu te izvršiteljima svoje oporuke određuje da, nakon njegove smrti cjelokupnu imovinu koja se tamo nalazi prodaju, prihod u potpunosti upotrijebe za oslobodjenje kršćana iz turskog ropstva. Ovaj legat, rijetko viđen u oporukama naših iseljenika, još je jedan dokaz oporučiteljeve duboke prožetosti i poznavanja situacije u vlastitoj zemlji, svjedočanstvo da su naši iseljenici, koji su dolazili iz ratnim osvajanjima i pustošenjima najizloženijih područja, uvijek ostajali u trajnoj duhovnoj vezi s domovinom, po mažući je i podupirući svojim nemalim priložima²⁶⁷.

Najzanimljiviji dio Pavlove oporuke su donacije koje upućuje franjevačkim samostanima u Kreševu i Olovu. Podaci koje saznajemo iz ovog dijela oporuke vrijedan su prilog poznavanja kako vjerskog života i djelovanja, tako i kulturno-umjetničke baštine franjevačkih samostana u Bosni. Franjevačkom samostanu sv. Marije u Olovu namjenjuje jedno crkveno ruho, koje će nakon njegove smrti dati izraditi izvršitelji njegove oporuke, a za tu će svrhu moći potrošiti novčanu svotu od dvadeset dukata²⁶⁸. Opsegom i zanimljivošću podataka za naše je istraživanje posebno dragocjen dio oporuke u kojem se spominje franjevački samostan sv. Katarine u Kreševu. Za različite troškove samostana Pavao ostavlja znatnu novčanu svotu od 100 talira. Osim toga, Pavao želi da se u istoj crkvi načini oltar i oltarna slika posvećena Blaženoj Djevici Mariji, za koji izvršitelji njegove oporuke mogu utrošiti svotu do 80 dukata²⁶⁹. U crkvi i riznici samostana sv. Katarine nalazi se danas više slikarskih djela, nastalih približno u isto vrijeme kada je pisana oporuka Pavla Grgurova. Većina ih potječe iz početka XVII. stoljeća. Uz pretpostavku da se datum Pavlove smrti (budući da oporuku ne piše zbog bolesti, već zbog opasnosti koje donosi putovanje u Bosnu) ne mora poklapati s trenutkom pisanja oporuke, kao i da od dana naručivanja umjetničkog djela do njegove pot-

²⁶⁷ Paulo de Gregorio de Bossina mercante habitante in Venezia nella contrada ss. Apostoli: Item lasso alli poveri miei paesani toлари 40 da essi divisi tra loro. Item voglio che sia dato a quatro povere fiole da maridar nel mio paese toлари cinque per una. Il residuo quello che mi attovero voglio sij venduto per miei comissari et dato per amor Dio parte in questa città et parte in Cresvevo dove son nascito zioe la mita et l'altra mita sijano recuperati dalli Turchi tanti Sclavi come meglio a ditti miei comissarii parera... (NT, b. 962, br. 378, 24. 3. 1584).

²⁶⁸ Item lasso che sij fatto uno panno de paramenti nella qualli sij speso fino ducati 20 et donato alla Madona della chiesa de Olovo in Bossina.

²⁶⁹ Item alli padri di s. Francesco che stano in Cresvevo in Bossina per compenensi qualche intrada per uno del suo monasterio toлари 100 per una volta tanto et de più voglio che detti miei comissari sij speso in far uno altar della Madona in ditta giesia fino ducati 80 de lire 6,4 per ducato.

pune izrade može katkada proći više godina, za neke od njih možemo pretpostaviti da su izrađene upravo na osnovi oporučne ostavštine Pavla Grgurova. Slikarska djela kreševskog samostana vezana uz ikonografsko prikazivanje Bl. Djevice Marije su brojna, ali većim dijelom potječu iz druge polovice XVIII. ili iz XIX. stoljeća (*Sedam žalosti Blažene Djevice Marije* iz 1768. godine; *Bezgrešno začće* iz 1883. godine)²⁷⁰. Dvije slike franjevačkog samostana nastale su, međutim, početkom XVII. stoljeća i djela su majstora venecijanske slikarske škole te, što je najvažnije, ikonografski odgovaraju želji Pavla Grgurova da se za oltar kreševske crkve izradi slika posvećena Bl. Djevici Mariji. Prva od njih predstavlja *Krunjenje Marijino* i na njoj su, uz likove Marije i Djeteta, prikazani likovi sv. Roka i sv. Ilije, a iznad svih likova dva anđela – dječaka. Slika je najvjerojatnije nastala u vrijeme talijanske visoke renesanse, tj. tijekom XVI. stoljeća, ali se mjesto njezinog nastanka ne može pobliže odrediti. Kako slika podsjeća na radove značajnog onodobnog slikara Antonija Allegri Correggija (1489–1534), pretpostavlja se da je nastala u krugu njegovih sljedbenika ili u zaleđu Venecije²⁷¹. Slika za koju s većom sigurnošću možemo pretpostaviti da je rađena po narudžbi Pavlovih izvršitelja oporuke je *Uzašašće Marijino*, a nalazi se iznad zapadnog ulaza u crkvu, s unutrašnje strane zida. To je rad nepoznatog venecijanskog majstora kasne renesanse (druga polovica ili kraj XVI. stoljeća), a po svojoj zamisli izuzetno podsjeća na glasovitu Tizianovu *Assuntu* na glavnom oltaru crkve s. Maria dei Frari u Veneciji i, manjim dijelom, na drugo veliko Tizianovo djelo *Čudo sv. Marka* (danas u Galeriji Akademije u Veneciji)²⁷². Kreševska *Assunta* osrednja je kopija Tizianovog remek-djela, ali je, unatoč tome, vrijedno slikarsko djelo koje sadrži i vlastite, od Tizianovih djela nepoprimitljene posebnosti. Iako su navedena razmatranja a porijeklu kreševskih Madona samo pretpostavke koje ne možemo potvrditi sigurnijim dokazima, podatak o izradi oltara u kreševskoj crkvi vrijedno je svjedočanstvo o stvaranju i obogaćivanju kulturne baštine ovog samostana i zanimljiva tema za istraživače povijesti sakralnog slikarstva na našim prostorima, koji će uspjeti ovim pretpostavkama priložiti čvršće i znanstvenom analizom uvjerljivije argumente.

PRAVOSLAVNA SVETIŠTA

U dosadašnjem dijelu rada razmatrali smo legatete naših iseljenika u Veneciji katoličkim ustanovama. Poseban aspekt našeg razmatranja problematike prisustva, djelovanja i vjerskog života iseljenika u Veneciji predstavljaju legatete doseljenika pravoslavne vjeroispovijesti crkvama i manastirima na istočnojadranskoj obali. Potrebno je napomenuti da su u odnosu na doseljenike katoličike vjeroispovijesti doseljenici pravoslavne vjere zastupljeni znatno rjeđe. Porijeklom su najčešće sa područja mlatačkog dominija u Grčkoj, dok su od zemalja slavenskog dijela balkanskog prostora prvenstveno zastupljeni doseljenici s područja današnje Crne

²⁷⁰ S. Tihčić, *Starije slike i predmeti*, str. 209–213.

²⁷¹ Na dnu postamenta slike nalazi se natpis:

OVO JE PRILIKA OD DOBROCI...
od Fra MATE KOGNICANINA
APRILA. Na K. M.
1708.

Vjerojatno se podaci ovog natpisa odnose na vrijeme dolaska ove slike u samostansku crkvu u Kreševu. Provenijenciju slike i način na koji je slika prispjela u Kreševo povjesničari umjetnosti nisu uspjeli utvrditi (S. Tihčić, *Starije slike i predmeti*, str. 199–200).

²⁷² S. Tihčić, *Starije slike i predmeti*, str. 196–197.

Gore (Zeta). Iz područja današnje uže Srbije (u onodobnim izvorima navedene pod imenom Raška – Rascia), koja se tijekom razmatranog perioda nalazila pod turskom vlašću, gotovo nikada ne susrećemo doseljenike u Veneciji. Zanimljivo je da se oznakom *de Servia* nazivaju doseljenici koji su, s izuzetkom nekoliko iznimaka, najčešće katoličke vjeroispovijesti. Legati koje pravoslavni doseljenici upućuju nisu stoga niti u jednom slučaju upućeni crkvama i manastirima na prostoru Raške, već je isključivo riječ o pravoslavnim vjerskim ustanovama na prostoru Crne Gore (Cetinje), Skadarskog jezera (niz pravoslavnih svetišta na otocima jezera), te na Svetoj Gori Atos u Grčkoj).

Razmatranje ćemo započeti oporukom Jurja Crnojevića, sina Ivan-bega, predstavnika najistaknutije crnogorske vlasteoske obitelji koja je ovim područjem upravljala tijekom XV. i početkom XVI. stoljeća. Juraj Crnojević stupio je na prijestolje Zete poslije smrti svoga oca 1490. godine. Oženjen mletačkom plemkinjom Isabelom Erizzo, Juraj je u početku imao mletačku podršku, ali je kasnije poradi mletačkih zahtjeva da se njezinom gradu Kotoru vrate neka područja u Grblju, Paštrovićima i Crmnici, odnos s Venecijom postao zategnut. Juraj je ostao zapamćen kao osnivač prve ćirilske tiskare na Balkanu, a u narodu je o njemu ostao spomen na vještog i hrabrog ratnika koji je imao obilježja pravog renesansnog vladara, ljubitelja knjige, umjetnosti i obrazovanja. Juraj Crnojević nije uspio duže vrijeme upravljati Crnom Gorom. Kao turski vazal, došao je s vremenom u sukob sa Portom, koja je na njegovo mjesto željela dovesti njegovog brata Stjepana. Jurju ne preostaje ništa drugo nego da prebjegne u Veneciju i kao kondotjer sa svojih 60 konjanika stupi u mletačku vojnu službu. Tijekom vojne službe u Raveni optužen je za uvredu tamošnjih organa vlasti i za održavanje tajnih veza s Turcima. Godine 1497. utamničen je u Veneciji, ali je na zauzimanje monferatskog markiza Urbana d'Albe i francuskog kralja oslobođen. Odlazi u Milano, odakle 1499. godine upućuje pismo – svoju oporuku supruzi Isabeli u Veneciju. Još uvijek u nemilosti Venecije, Juraj 1500. godine preko Ancone odlazi u Skadar, te u Carigrad, nadajući se da će mu sultan prepustiti upravljanje Crnom Gorom. Sultan ga međutim nije podržao, već mu je dao jedan timar u Anadoliji, gdje Juraj ostaje do smrti 1514. godine²⁷³.

Oporuka Jurja Crnojevića, upućena supruzi Isabeli iz Milana u Veneciju 20. X 1499. godine²⁷⁴, svojim je sadržajem, stilskim osobitostima i ljepotom izričaja pravo manje književno djelo i bez sumnje jedna od najljepših i najživotnijih oporuka iseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji koje smo do sada imali prilike razmatrati. Obraćajući se svojoj supruzi s mnogo biranih riječi osjeća i povjerenja, svjestan da s nepredvidljivom igrom sudbine možda zauvijek odvojeni, ali da je njihova veza i uzajamna ljubav neraskidiva, Juraj iscrpno obrazlaže razloge svog odlaska, ali i zasluge koje su njegov otac i on sâm učinili Mletačkoj Republici

²⁷³ Usp. J. N. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479–1528. godine, Glas SANU, knj. LX, Beograd 1901, str. 65–152; isti, Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore, Spomenik SANU, knj. XLVII, Beograd 1909, str. 1–48; Istorija Crne Gore, knj. II/2, Titograd 1970, str. 334, 336–346, 365–366, 397–404, 407, 410, 434, 460–461, 476, 478, 482, 495–496, 499–503, 506; isto, sv. III/1, Titograd 1975, str. 12–17, 19, 21, 24, 33–34, 40, 315, 418.

²⁷⁴ Oporuka se nalazi u ASV (NT, b. 1183, br. 208). Dijelove oporuke objavio je J. N. Tomić u radu *Prilozi za istoriju Crnojevića i Crne Gore*, te u cijelosti I. Kukuljević u prilogu *Spomenici bosanski i crnogorski* (Arhiv za povestnicu jugoslavensku, knj. II, Zagreb 1852, str. 41–45). Oporuka je prijevod izvornog i nesačuvanog teksta pisanog slavenskim jezikom.

i poradi kojih je Venecija dužna pobrinuti se za Isabelu i njihovu nejaku djecu. Želi da Isabela sina Salomona pošalje stricu Skenderbegu u Carigrad, a Ludovika Konstantina francuskom kralju te joj ostavlja sva svoja dobra i miraze njegovih pokojnih sestara koje su umrle bez nasljednika. Za naše istraživanje posebno je zanimljiv dio oporuke u kojem Juraj spominje manastir i crkvu sv. Marije u Cetinju, zadužbinu njegovog oca Ivan-bega, sagrađenu 1484. godine²⁷⁵. Juraj napominje da su, naglo i u strahu od vlastitog brata i turskih vlasti, odlazeći iz Cetinja sa sobom ponijeli različite stvari, napose dragocjenosti iz crkvene i samostanske riznice. Spomenute crkvene stvari (zlatne i srebrne, od kositra, mjeda), svilene tkanine, slike svetaca, sudove, ukrasne i obredne čaše i ostalo crkveno posuđe, kao i rukopise i sve preostalo pokućstvo, Juraj je zavjetom poklonio manastiru i crkvi na Cetinju pa želi da se vrate u Cetinje, jer pripadaju tom manastiru. Svjestan da bi nevraćanje navedenih crkvenih dragocjenosti značilo izdaju zavjeta, njegovog i oca mu Ivan-bega, Juraj moli svoju suprugu da stvari svakako vrati u manastir, »kako bi svi mogli vidjeti pravu ljubav, kojom si me ljubila, kad vide, da ljubiš i dušu moju poslije smrti«²⁷⁶. Juraj Crnojević nikada nije dočekaio svoj povratak u Crnu Goru i na Cetinje. Manastir Crnojevića, kao i brojne druge vjerske i svjetovne zadužbine (tiskara, dvorac Crnojevića) posljednjih odvjekata ove obitelji, nadživjele su njihove utemeljitelje i ostale trajnim spomenom kulturne baštine i umjetničkog dostignuća Crne Gore u vrijeme dinastičke obitelji Crnojević.

U preostalom dijelu razmatranja legata upućenih pravoslavnim svetištima, prikazat ćemo legat dvojice doseljenika, napisane u više njihovih oporuka i kodčila, nastalih u vremenskom razmaku od 1497. do 1527. godine. Riječ je o doseljeniku iz Zete – Andriji pokojnog Stjepana, te Nikoli zvanom Kalojko pokojnog Pola *de Servia*. Obojica oporučitelja uspješni su trgovci i poduzetnici, razgranate djelatnosti i poslovnih veza koje najčešće ostvaruju s doseljenicima iz drugih dijelova istočnojadranske obale, ali i s gradovima na Apeninskom poluotoku (napose Apulija) i samim stanovnicima Venecije. U njihovim se oporukama spominju brojni članovi obitelji, prijatelji i poznanici te se njima upućuje nemali dio imovine. Zanimljivo je da se Andrija Stjepanov i Nikola Kalojko međusobno poznaju i surađuju pa u svojim oporukama jedan drugoga imenuju za izvršitelje njihove posljednje volje. Posebno važno mjesto u oporukama čini dio koji se odnosi na darivanje crkvenih ustanova. Vrijedno je spomenuti da obojica darivaju i brojne katoličke crkve, samostane, bratovštine i hospitale u samoj Veneciji, a u primjeru Nikole Kalojka

²⁷⁵ Crkva sv. Marije trobrodna je bazilika sa kupolom na srednjem brodu. Rađena pod utjecajem talijanskog graditeljstva, crkva sadrži elemente lombardsko-mletačkog stila (pročelje, rozeta). U manastirskom kompleksu nalazile su se dvije crkve, konak, odaje kaluđera, stan mitropolite i pripadajuće gospodarske zgrade. Manastir su nekoliko puta razarali Turci (1692, 1712, 1714, 1785. godine). Današnji izgled manastir je dobio obnovom nakon 1918. godine. Usp. B. Mihailović, *Cetinjski manastir, Cetinje 1962*; D. i U. Martinović, *Cetinje – spomenici arhitekture, Cetinje 1980*, str. 48–58.

²⁷⁶ *Prima tutte le robbe de Santa Maria de Cetina, con la qual fugissemo dai Turchi, voglio quelle restituir alla sancta Madona del Cetina, sicome beni di sua raggione, et secondo io nel loco qual tu siai Consorte mia, dove molte lachrime effundesii. Le dicte robbe ecclesiastiche le daria, tutte quante, o siano d'argento, o d'oro, o de rame, o de peltre, o de seda, o ancone, o sancti con li vasi, o tazze, o cusliere et ogni cosa nominata e non nominata, cum le scripture, et le cum massarizie, dà il tutto alla Chiesa de sancta Maria sopra la Cetina. Da questo potrenno le zente conoscere il vero amor che verso de mi hai portado, quando vedranno, che tu me ami l'anema dopo la morte (I. Kukuljević, *Spomenici bosanski i crnogorski*, str. 42).*

one su zastupljene u jednakoj mjeri kao i pravoslavna svetišta. Obojica su, nada-
lje, uključeni u bratovštinu doseljenika s istočnojadranske obale posvećenu sv.
Jurju i Tripunu, te dio svoje imovine ostavljaju za potrebe te ustanove.

Oporuke i dodaci oporukama (kodicili) Andrije pokojnog Stjepana iz Zete pisani
su u vremenskom razmaku od 1497. do 1527. godine. Iako osnovnim zanimanjem
pomorac (mornar), Andrija je uspio u Veneciji steći značajne nekretnine, napose
dućane i radnje na trgovački najprometnijim mjestima grada (pored Rialta, Trg
sv. Marka). Višestruke novčane legatave ostavlja brojnim članovima svoje uže i šire
obitelji, a među poslovnim suradnicima spominju se trgovci i poduzetnici iz Crne
Gore, Skadra, Paštrovića, Budve, Kotora, Dubrovnika, Splita i iz različitih tali-
janskih gradova. Vidljivo uspješan i bogat poduzetnik, Andrija veliki dio svoje
imovine upućuje pravoslavnim svetištima na području Skadarskog jezera i na Sve-
toj Gori, izražavajući pritom uobičajenu želju da se u navedenim manastirima i
crkvama održe mise zadušnice za spas njegove duše. Tako se u manastiru sv.
Đorđa, na malom otoku Brezovica (Beška)²⁷⁷ na Skadarskom jezeru, mora održati
40 misa zadušnica u spomen na njegovog pokojnog oca Stjepana. U spomen i za
spas duše pokojne majke Miroslove, Andrija određuje 20 misa u crkvi sv. Nikole
na Vranjini²⁷⁸, te isto toliko misa u crkvi Gorice svetog starca Makarija ili Starče-
voj Gorici²⁷⁹. Bez obveza za služenje misa zadušnica, Andrija ostavlja crkvama
sv. Duha i sv. Trojstva²⁸⁰ na Gorici po deset odnosno dvadeset dukata. Spomenu-
tim crkvama sv. Đorđa na Brezovici i sv. Nikole na Vranjini namjenjuje svakoj
po deset dukata. Slijedi spominjanje i obdarivanje triju crkava na Skadarskom
jezeru posvećenima Bogorodici. Riječ je o Bogorodičinoj crkvi na otoku Moračni-
ku²⁸¹, Bogorodici na otoku Komu²⁸², te crkvi Bogorodice Krajinske²⁸³, kojima na-

²⁷⁷ Na otoku Beška nalaze se dvije srednjovjekovne crkve: sv. Bogorodica iz 1440. godine, te sv. Đorđe iz posljednje četvrtine XIV. stoljeća. Jelena, kćer kneza Lazara, ostavila je oporukom iz 1442. godine znatnu novčanu pomoć za pregradnju i pokrivanje crkve, te je obdarila knjigama i drugim dragocjenostima. Usp. I. S. Jastrebov, Podaci za istoriju srpske crkve, Beograd 1879, str. 143–145; V. R. Petković, Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda, Pos. izd. SANU, sv. 157, Beograd 1950, str. 24.

²⁷⁸ Vranjina – manastir na otočiću na Skadarskom jezeru. Tamošnju crkvu sv. Nikole podi-
gao je zetski episkop Ilarion koji se spominje 1233. godine. Nemanjići, Balšići i Crnoje-
vići obdarili su manastir mnogim posjedima, te je njegovo vlastelinstvo bilo jedno od
najvećih u Crnoj Gori. Usp. I. S. Jastrebov, Prepis hrisovulja na Cetinju o manastiru sv.
Nikole na Vranjini, Glasnik srpskog učenog društva, sv. 47, Beograd 1877, str. 219–231;
V. R. Petković, Pregled crkvenih spomenika, str. 62; Istorija Crne Gore, sv. II/2, str.
232, 266, 292, 328, 351, 355, 374, 393, 417, 425, 476.

²⁷⁹ Gorica svetog starca Makarija ili Starčeva Gorica na Skadarskom jezeru spominje se u
vrijeme Đurđa Balšića u drugoj polovici XIV. stoljeća. Usp. V. Marković, Pravoslavno
monaštvo i manastiri u srednjovjekovnoj Srbiji, Sremski Karlovci 1920, str. 147; Istorija
Crne Gore, sv. II/2, str. 418, 421.

²⁸⁰ Crkva sv. Trojstva nalazila se u dijelu Skadarskog jezera zvanom Blato. Crkva se spomi-
nje u oporuci Helene, kćeri kneza Lazara i udovice Đurđa Stratimirovića iz 1442. godine
(V. Marković, Pravoslavno monaštvo, str. 147–148).

²⁸¹ Bogorodičina crkva podignuta je u vrijeme Balšića (godine 1417. spominje se u povelji
Balše III). Usp. V. R. Petković, Pregled crkvenih spomenika, str. 39–40; Istorija Crne
Gore, sv. II/2, str. 130, 393, 425, 428.

²⁸² Crkva je podignuta u XV. stoljeću kao mauzolej Crnojevića. Ovdje su pokopani Lješ
Crnojević, vojvoda despota Stjepana Crnojevića koji je najvjerojatnije ktitor crkve, te
gospoda Mara, supruga Stjepana Crnojevića. Potkraj XV. stoljeća crkva je zapuštena, a
njena imanja su predana novom manastiru Crnojevića na Cetinju. Usp. V. Marković,
Pravoslavno monaštvo, str. 150; V. Petković, Pregled crkvenih spomenika, str. 36; Istorija
Crne Gore, sv. II/2, str. 266, 328, 477–478, 480–483, 487, 496, 498–499.

²⁸³ Crkva se spominje početkom XI. stoljeća i u njoj je sahranjen zetski vladar Vladimir.
Početkom XV. stoljeća ovdje je prenesena episkopska stolica zetskih mitropolita iz sv.

mjenjuje po pet dukata. Iako sva svoja dobra ostavlja supruzi Mariji, a nakon njezine smrti nezakonitoj kćeri Leni (Heleni), Andrija određuje da, ukoliko kćer ne bude živjela časnim životom, dio pokretnih dobara i novčana svota od 200 dukata moraju pripasti pravoslavnim manastirima na Skadarskom jezeru. Ostatak dobara koji preostane nakon ispunjavanja svih legata Andrija namjenjuje siromasima i crkvama na području Zete²⁸⁴.

Andrija u svojim oporukama spominje i pravoslavna svetišta na Svetoj Gori Atosu u Grčkoj²⁸⁵, te neke od tamošnjih brojnih manastira nadaruje manjim novčanim prilozima. Tako prvom nastalom i po ugledu najznačajnijem svetogorskom manastiru Lavra²⁸⁶ ostavlja pet dukata, koliko i manastiru sv. Pavla²⁸⁷. Drugom po važnosti svetogorskom manastiru Vatopedi²⁸⁸, kao i manje značajnim manastirima Kast i Katafrioto (?) ostavlja po deset dukata. Andrija ne zaboravlja ni srpski manastir Hilandar, zadužbinu raških vladara Nemanjića²⁹⁰, te mu ostavlja 20 du-

---

Mihajla na Prevlaci u Boki, da bi u drugoj polovici XV. stoljeća sjedište bilo preneseno u sv. Nikolu na Vranjini. Usp. I. S. Jastrebov, Podaci za istoriju, str. 162–163, 187–189; V. Petković, Pregled crkvenih spomenika, str. 37; V. Marković, Pravoslavno monaštvo, str. 34–35; Istorija Crne Gore, sv. II/2, str. 130, 179, 201, 266, 327–328, 420, 424, 427, 430, 436.

²⁸⁴ Andreas condam Stephani de Zeta marinaris de s. Antonini: ... celebrare messe 40 mortuorum pro anima condam patris mei in ecclesia s. Georgii de Lacu de Zeta. Item altre messe 20 in ecclesia s. Nicolai de Vranina pro anima condam matris mee Miroslave et 20 altre messe in ecclesia vocata Goriza Starzeva etiam pro anima dicte matris mee. Item lasso in Lago de Scutari a s. Zorzi de Isola di Beri ducati 10. Item alla giesia chiamata Spirito Sancto nominata Scoglio del Vecchio ducati 20. Item in dicto Lagu alle giesie di s. Nicolo della Vranina ducati 10. Item in la parte de Zeta alla giesia chiamata s. Ternità de Gorizani lasso ducati 20. Item in la isola del Lago de Šanti nominata Morachia a una giesia chiamata s. Maria Procasa ducati 5. Item lasso a una giesia chiamata Comi in cavo di detto Lago ducati 5 d'oro. Item alla giesia nominata s. Maria de Crayna lasso ducati 5 d'oro. ... in la mia fia Lena natural le qual voglio et instituisco mia herede... con questa conditione se la non reda honesta laudabile vita overo che la morise senza fioli legitimi voglio che dette parte de fonteghere et ducati 200 vadi in monasterio de Lago de Scutari. Residuum dispensari inter pauperes Christi et inter ecclesias existentibus in partibus meis cioe in Zeta et pro eius teritorio (NT, b. 877, br. 734, 9. 9. 1497; b. 786, br. 7, 21. 8. 1521; b. 143, br. 53, 3. 9. 1527; b. 967, br. 7, 17. 4. 1506).

²⁸⁵ Atos ili Sveta Gora (Hagion Oros) monaška je zajednica na najistočnijem od triju produžetaka grčkog poluotoka Halkidike na sjevernoj obali Egejskog mora. Kao jedan od najvećih pravoslavnih monaških centara, Atos je stoljećima imao značajnu funkciju u vjerskom i kulturnom životu Grka, Bugara, Rusa i Srba. Usp. H. Brockhaus, Kunst in der Athosklöster, Leipzig 1921; A. Deroko, Sveta Gora, Beograd 1966.

²⁸⁶ Manastir Velika Lavra sv. Atanazija osnovao je monah Atanazije iz Trapezunta 963. godine. Ima status prvog manastira Svete Gore. Pored glavne crkve – katalikona, sadrži i 15 manjih crkava – paraklisa. Današnji izgled crkva je dobila preuređenjem iz 1004. godine, a sam manastirski kompleks utvrđen je jakim obrambenim kulama – pirsosima (A. Deroko, Sveta Gora, str. 22–23).

²⁸⁷ Prvotni manastir sv. Pavla obnovila su raška vlastela Gerasim Radonja i braća Pagasi. Značajne priloge manastiru dali su i despot Đurađ Branković i sultanija Mara, supruga sultana Murata II (A. Deroko, Sveta Gora, str. 21).

²⁸⁸ Vatopedi je jedan od najvećih i drugi po važnosti svetogorski manastir. Osnovan je 972–980. godine. Osim glavne crkve sadrži i deset paraklisa. Po predaji su u ovom manastiru kao monasi i tijekom gradnje manastira Hilandar, boravili raški vladar Nemanja i njegov sin Sava (A. Deroko, Sveta Gora, str. 25–26).

²⁸⁹ Kastamonitu (Konstamonit) je manji manastir osnovan u X. stoljeću. Tijekom srednjeg vijeka više je puta spaljivan. Obnovu su svojim prilozima pomogli Đurađ Branković i njegov čelnik Radič Postupović 1430. godine (A. Deroko, Sveta Gora, str. 34).

²⁹⁰ Manastir Hilandar posvećen je Bogorodici Nastavnici (Odogitriji). Podigli su ga na mjestu starog manastira, Stefan Nemanja i sin Sava 1198–1199. godine. Sadašnji kompleks

kata. Naposljetku Andrija spominje i svetogorski manastir Strikala (?) kojem ostavlja pet, te manastir i crkvu sv. Katarine na Sinajskoj Gori²⁹¹ kojoj ostavlja nešto veći prilog od 20 dukata²⁹².

Drugi dokument koji ćemo razmotriti oporuka je Nikole zvanog Kalojko pokojnog Pola, trgovca i poduzetnika *de Servia*, napisana 1517. godine uoči njegovog odlaska *al viazo de ponente*. Kao i Andrija Stjepanov, i Nikola raspolaze znatnom imovinom u Veneciji. Za razliku od Andrije, koji je posjednik i suvlasnik nekretнина (kuće, dućani), Nikola spominje znatne novčane svote, pohranjene u različitim gradovima (Venecija, Ancona) i u rukama njegovih rodaka i poslovnih suradnika. U oporuci se, nadalje, spominju različiti legati upućeni Nikolinim rođacima, prijateljima, poznanicima i poslovnim suradnicima, te brojnim mletačkim katoličkim crkvenim ustanovama (crkva s. Fantin, s. Maria dei Miracoli, s. Giovanni e Paulo, Madonna della Pace, s. Iseppo, hospital Madonna della Pietà, bratovština s. *Zorzi della nation apresso s. Zuane del Templo* ili sv. Jurja i Tripuna). Jednako kao i njegov prijatelj i izvršitelj oporuke Andrija Stjepanov, i Nikola nemali dio svoje imovine ostavlja pravoslavnim svetištima (pored pravoslavne crkve sv. Blaža i tamošnje bratovštine sv. Nikole u Veneciji) na Skadarskom jezeru, Svetoj Gori i Sinajskoj gori. Ne imenujući zasebno manastire na Svetoj Gori, Nikola ostavlja znatnu novčanu svotu od 1000 dukata koja će se rasporediti za ukupno deset tamošnjih manastira, te će svakom pripasti po 100 dukata. Pored toga, svakome od deset svetogorskih manastira Nikola ostavlja dodatnih dvadeset dukata namijenjenih isključivo za zbrinjavanje tamošnjih starih i siromašnih kaludera. Crkvi sv. Katarine na gori Sinaj ostavlja 200 dukata namijenjenih za gradnju (per fabrica) crkve. Nikola je iscrpniji i precizniji prilikom navođenja legata manastira na Svetoj Gori Atosu. Crkvi sv. Nikole na Vranjini ostavlja 60 dukata za gradnju, dok je za istu svrhu crkvi sv. Spasa namjenio znatno veću svotu od 150 dukata. Na jednoj od Gorica (možda na Starčevoj Gorici) nalazila se crkva sv. Trojstva kojoj Nikola ostavlja 30 dukata. Brezovičkoj crkvi sv. Đorđa ostavlja 20 dukata, koji će se također utrošiti za različite gradnje i preinake, a jednaku novčanu svotu od po 20 dukata namjenjuje Bogorodičnim crkvama na Moračniku i Krajini. Pored navedenih novčanih legata, koji visinom uložene svote znatno premašuju legate Andrije Stjepanovog, Nikola ostavlja 50 dukata za kupnju jednog maslinika iz kojeg će se dobiveno ulje trošiti isključivo za potrebe prilikom bogoslužja u rečenim manastirima. Za sve navedene manastire ostavlja još 20 dukata ukupno, namijenjenih za kupnju tamjana. U navedenim manastirima moraju se održavati

---

uglavnom datira iz vremena vladara Milutina (kraj XIII. i početak XIV. stoljeća). Glavna manastirska zgrada podignuta je 1293. godine. Hilandar predstavlja tip utvrđenog manastira, obuhvaćenog monumentalnim obrambenim zidovima i kulama. Usp. T. Burković, Hilandar u doba Nemanjića, Beograd 1925; A. Deroko, Sveta Gora, str. 27–33, 35–36; D. Bogdanović, V. Đurić, D. Medaković, Hilandar, Beograd 1978.

²⁹¹ Samostani i crkve na Sinajskoj gori osnivaju se još od IV. stoljeća. Car Justinijan I podigao je 550. godine u dolini Wady-el-Der, na mjestu gdje se prema predanju Bog iz gorućeg grma obratio Mojsiju, velik i utvrđen samostan koji je u XIV. stoljeću dobio ime po sv. Katarini (L. Rabino, Le monastère de la sainte Catherine du Mont Sinai, Le Caire 1938).

²⁹² Item dimitto ducati 5 ecclesie s. Pauli de Monte Sancto. Item dimitto Lavre de Monte sancto ducati 5 pro anima mea. Item a monasterio Vatopedi ducati 10. Item a Captimoniae ducati 10. Item a Catafrioto ducati 10. Item a monasterio Hilandar posto in Monte Sancto ducati 20. Item a monasterio Stricala ducati 5. Item a Monte Sinai ducati 20.

mise za dušu njegovog pokojnog brata, te u tu svrhu, pored brojnih prethodno navedenih legata, Nikola ostavlja još dodatnih 100 dukata²⁹³.

ZAKLJUČAK

Na kraju ovog razmatranja legata crkvenim ustanovama iseljenika sa istočnojadranske obale u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća možemo istaknuti nekoliko zaključnih postavki.

Legatima je obuhvaćena većina gradova i naselja istočnojadranske obale i dio unutrašnjosti (Bosna, Crna Gora). Najvećim dijelom riječ je o legatima katoličkim crkvenim ustanovama. Legati doseljenika pravoslavne vjeroispovijesti malobrojni su i odnose se isključivo na svetišta u Crnoj Gori (Cetinje), na Skadarskom jezeru i Svetoj Gori u Grčkoj. S obzirom na karakter legata riječ je pretežno o dodjeljivanju novčanih svota, plaćanju misa zadušnica ili troškova sahrane, ali u manjoj mjeri, i o vrijednim legatima koji se odnose na gradnju ili uređenje crkava, samostana, oltara, izradu slika, predmeta umjetničkog obrta za upotrebu u bogoslužju (kaleži) i crkvenog ruha. Takvi podaci imaju, osim važnosti za crkvenu povijest, posebnu važnost i za proučavanje sakralne umjetnosti i kulturne baštine niza gradova istočnojadranske obale.

Legati upućeni vjerskim ustanovama u domovini poseban su isječak iz duhovnog života naših iseljenika, svjedočanstvo o njihovoj povezanosti sa gradovima iz kojih dolaze. Želja da se izgrade crkve ili samostani, oslikaju oltari ili obiteljske kapele i izrade različiti crkveni ukrasi, govore o dubokoj potrebi iseljenika da ostavi spomen svoga i imena vlastite obitelji u kraju iz kojega je potekao ili bio vezan vlastitim ili životom svojih predaka. Unatoč svijesti da će možda umrijeti i počivati daleko od rodnog kraja, ovim legatima nadilazi se fizička razdaljina, uspostavlja osjećaj neprekinutosti i trajne duhovne povezanosti s gradom vlastitog porijekla. Crkvene institucije, kao najznačajniji i za svakog pojedinca prošlih stoljeća najdojmljiviji simbol grada i njegove zajednice, ovdje su spona i prijenosnik, veza i posrednik između dva, morskim prostorom fizički odvojena, ali duhovnim vezama i osjećajem jedinstvena i nedjeljiva prostora dviju jadranskih obala.

Prilog: Popis crkvenih ustanova na istočnojadranskoj obali spomenutih u oporukama iseljenika.

Vjerske ustanove navedene su geografskim redom, odnosno onako kako su analizirane i u samom tekstu. Unutar pojedinih gradova vjerske ustanove svrstane su

²⁹³ Nicolò condam Polo de Servia chiamato Caloyco: Lasso al monasterio de Monte Sancto zoe li dieci monasterii pro fabrica et bisogno ducati mille cioe ducati cento per monasterio. Item altri ducati venti per monasterio per far tanti vestimenti alli poveri calogeri vecchi. Item alle giesie del Monte Sinaj dove xe il corpo de s. Catarina ducati 200 per fabrica. Item lasso alla giesia de s. Nicolò de Vranina ducati 60 per fabrica. Item lasso a s. Ternità a Goricani ducati 30. Item a s. Salvador de Zeta pro fabrica de la giesia ducati 150. Item lasso ducati 50 per comprar uno zardino de olivari facia tanto oglio qual sia dispensando per li detti monasterii. Item lasso alla giesia s. Zorzi de Lago ducati 20 per fabrica. Item alla giesia di s. Maria de Moraschini ducati 20. Item lasso alla Madona de Crayna per fabrica della giesia ducati 20. Item lasso ducati 20 per comprare tanto incenso da esser dispensato per tutti detti monasterii. Lasso ducati 100 che sia dato alli monasterii in Lago per dir tante messe per anima de mio fratello et ducati 100 al s. Salvador che siano dispensadi secondo il mio ordino (NT, b. 786, br. 71, 4. 7. 1517).

po značenju (samostani i crkve, bratovštine, hospitali). Osim naziva vjerske ustanove navedena je godina njezinog spominjanja u oporukama iseljenika.

- I) KOPER
  - 1) katedralna crkva (1700)
  - 2) sv. Marija Nova (1718)
  - 3) bratovština sv. Lazara (1539)
- II) PIRAN
  - 1) samostan sv. Bernardina (1508)
- III) UMAG
  - 1) crkva sv. Antuna Opata (1504)
- IV) PULA
  - 1) crkva sv. Stjepana (1501)
- V) POMER
  - 1) crkva sv. Pohodenja Bl. Djevice Marije (1612)
- VI) PREMANTURA
  - 1) crkva sv. Nikole (1612)
- VII) OTOK CRES
  - 1) crkva sv. Marije (Gospa Sniježna) (1511)
  - 2) franjevački samostan (1647)
  - 3) bratovština Gospe od Ružarija (1647)
  - 4) bratovština Gospe od Karmena (1648)
- VIII) OTOK LOŠINJ
  - A) NEREZINE
    - 1) franjevački samostan (1542)
  - B) VELIKI LOŠINJ
    - 1) crkva sv. Antuna Opata (1662)
- IX) OTOK RAB
  - A) RAB
    - 1) crkva sv. Ivana Krstitelja (1590)
  - B) SUPETARSKA DRAGA
    - 1) benediktinski samostan sv. Petra i Pavla (1501)
- X) OTOK PAG
  - A) BARBAT
    - 1) crkva Gospe od Milosti (1479)
- XI) ZADAR
  - 1) benediktinski samostan i crkva sv. Marije (1534)
  - 2) benediktinski samostan i crkva sv. Katarine (1461)
  - 3) franjevački samostan i crkva sv. Frane (1461, 1554)
  - 4) samostan klarisa i crkva sv. Nikole (1461)
  - 5) crkva sv. Marije Veće (1518)
  - 6) crkva sv. Šimuna (1461, 1534, 1570)
  - 7) crkva sv. Kuzme i Damjana (1482)
  - 8) crkva Gospe od Varoši (sv. Stjepan) (1609)
  - 9) crkva Gospe od Kaštela (Madonna del Castello) (1609)
  - 10) crkva Gospe od Blagovijesti (Madonna della Piazzola ili Madonna della Anunziata) (1482, 1609)

- 11) crkva Gospe među maslinama (1534)
  - 12) crkva sv. Mateja u Varoši (Madonna del Borgo) (1527, 1564)
  - 13) crkva sv. Jakova na Brodarici (1609)
  - 14) bratovština Presvetog Sakramenta u katedrali sv. Stošije (1570, 1609)
  - 15) hospital (1508)
  - 16) lazaret (hospital sv. Lazara) (1482, 1508, 1554, 1570)
- XII) ŠIBENIK
- 1) dominikanski samostan i crkva sv. Dominika (1506)
  - 2) franjevački samostan i crkva sv. Frane (1506, 1682)
  - 3) benediktinski samostan sv. Spasa (1544)
  - 4) benediktinski samostan sv. Katarine (1544)
  - 5) katedrala sv. Jakova (1506, 1544, 1578)
  - 6) crkva Gospe od Varoši (1506, 1695)
  - 7) bratovština sv. Marije (1506)
  - 8) hospital sv. Martina (1506, 1682)
  - 9) pravoslavna crkva sv. Julijana (1594)
- XIII) PRVIĆ-LUKA
- 1) franjevački samostan i crkva Gospe od Milosti (1616)
- XIV) TROGIR
- 1) katedrala sv. Lovre (sv. Ivana) (1669)
  - 2) dominikanska crkva (1669)
- XV) MARINA
- 1) crkva Gospe od Drida na brdu Drid (1487)
- XVI) SPLIT
- 1) dominikanski samostan i crkva sv. Katarine (1500)
  - 2) benediktinski samostan i crkva Madonna del Taurello (1645, 1783)
  - 3) franjevački samostan i crkva (1487, 1529)
  - 4) katedrala sv. Dujma (1487, 1538, 1597, 1646)
  - 5) crkva Gospe od Poišana (1597, 1646)
  - 6) crkva Gospe od Zvonika (1646)
  - 7) crkva sv. Križa (1487, 1597)
  - 8) pustinjačka crkva sv. Nikole na Marjanu (1487)
  - 9) crkva sv. Bernardina (1487)
  - 10) bratovština sv. Staša u crkvi sv. Dujma (1597)
  - 11) bratovština Tijela Kristova u crkvi sv. Dujma (1646)
  - 12) bratovština sv. Karla (1646)
  - 13) bratovština Gospe od Zvonika (1646)
  - 14) bratovština sv. Duha (1646)
  - 15) bratovština Gospe od Poišana (1646)
  - 16) bratovština Presvetog Sakramenta (1529)
- XVII) KAŠTEL-NOVI
- 1) crkva sv. Petra (1669)
- XVIII) POLJICA
- 1) franjevačka crkva sv. Marije (1487)
- XIX) ŠOLTA
- 1) benediktinski samostan i crkva sv. Marije u Stomoriji kod Gornjeg Sela (1570)

- XX) OTOK BRAČ
- A) BOL
- 1) dominikanski samostan i crkva sv. Marije (1590)
  - 2) crkva sv. Ivana (sv. Ivana i Teodora) (1590)
  - 3) bratovština Tijela Kristova u dominikanskoj crkvi (1590)
  - 4) bratovština Gospe od Ružarija u dominikanskoj crkvi (1590)
- B) DONJI HUMAC
- 1) crkva sv. Marije (1597)
- C) MIRCE
- 1) crkva sv. Marije (1612)
- D) SUPETAR
- 1) crkva sv. Petra (1603)
  - 2) bratovština Presvetog Sakramenta u crkvi sv. Petra (1603)
  - 3) bratovština sv. Katarine u crkvi sv. Petra (1603)
  - 4) bratovština Gospe od Ružarija (1603)
  - 5) bratovština Gospe od Karmena (1603)
- E) POSTIRA
- 1) bratovština sv. Ivana Krstitelja u crkvi sv. Ivana Krstitelja (1602)
- F) ŠKRIP
- 1) eremitaža picokara Gospe od Ružarija (1602)
- G) PUČIŠĆA
- 1) crkva sv. Marije ili Gospe od Batka (1546)
  - 2) bratovština Presvetog Sakramenta (1629)
  - 3) bratovština Gospe od Ružarija (1629)
  - 4) eremitaža picokara (Silvio ili Stipančići) (1546)
- XXI) HVAR
- A) HVAR
- 1) dominikanski samostan i crkva sv. Marka (1509)
  - 2) franjevačka crkva i samostan sv. Marije (1475, 1516, 1544)
  - 3) katedrala sv. Stjepana (1509)
  - 4) crkva sv. Nikole (1715)
- B) STARI GRAD
- 1) dominikanski samostan i crkva sv. Petra Mučenika (1493)
  - 2) crkva sv. Nikole (1493)
- XXII) VIS
- A) KOMIŽA
- 1) benediktinski samostan i crkva sv. Nikole (1727)
  - 2) bratovština Presvetog sakramenta u crkvi sv. Nikole (1727)
- XXIII) KORČULA
- 1) franjevački samostan i crkva Gospe Milosrdne na Badiji (1528, 1539, 1562, 1566)
  - 2) dominikanski samostan i crkva sv. Nikole u Korčuli (1539, 1566)
- XXIV) OMIŠ
- 1) franjevački samostan sv. Marije (1746)
  - 2) crkva sv. Marije (1534)
  - 3) bratovština sv. Duha u crkvi sv. Duha (1534)
- XXV) STON
- 1) franjevački samostan i crkva sv. Nikole (1451, 1457)

- 2) crkva sv. Marije (1457)
- 3) crkva sv. Vlaha (1457)
- 4) crkva sv. Sebastijana (1457)

XXVI) DUBROVNIK

- 1) samostan i crkva sv. Mihovila (1578)

XXVII) KOTOR

- 1) franjevački samostan i crkva sv. Križa (1492, 1601, 1656)
- 2) franjevački samostan i crkva sv. Klare (1656)
- 3) franjevački samostan na Gurdiću (1656)
- 4) franjevački samostan sv. Bernardina (1629)
- 5) samostan klarisa i crkva Gospa od Anđela (1578)
- 6) dominikanski samostan i crkva sv. Nikole (1456, 1629, 1649)
- 7) katedrala sv. Tripuna (1601, 1656, 1784)
- 8) crkva sv. Duha (1492)
- 9) crkva sv. Marije na Puču (1492)
- 10) hospital sv. Duha (1492)
- 11) bratovština sv. Nikole ili Bokeljska mornarica (1656)
- 12) bratovština Tijela Kristova u crkvi sv. Tripuna (1656)
- 13) bratovština Gospe od Karmena (1635)
- 14) bratovština Presvetog Sakramenta (1635)

XXVIII) PERAST

- 1) crkva Gospa od Škrpjela (1516, 1629, 1656)
- 2) crkva sv. Nikole (1629)

XXIX) PRČANJ

- 1) crkva sv. Marije (Bogorodičina crkva) (1656)
- 2) crkva Gospe od Karmena (1656)

XXX) BUDVA

- 1) benediktinski samostan (od XVI. stoljeća franjevački) i crkva sv. Marije (s. Maria in Punta) (1532, 1542, 1552, 1557, 1654)

XXXI) BAR

- 1) samostan sv. Fabijana (1556)
- 2) crkva sv. Nikole (1497, 1516)
- 3) crkva sv. Petra (1493)
- 4) crkva sv. Lava (1457)
- 5) crkva sv. Ilije (1484, 1535)
- 6) bratovština sv. Jakova (1497)

XXXII) RATAC

- 1) benediktinski samostan i crkva Bogorodica Ratačka (1490, 1517, 1528, 1535)

XXXIII) KREŠEVO

- 1) franjevački samostan i crkva sv. Katarine (1584)

XXXIV) OLOVO

- 1) franjevački samostan i crkva sv. Marije (1584)

PRAVOSLAVNA SVETIŠTA

- I) CETINJE
  - 1) samostan i crkva sv. Marije (manastir Crnojevića) (1499)
- II) SKADARSKO JEZERO
  - 1) crkva sv. Dorđe na otoku Brezovica ili Beška (1521)
  - 2) crkva sv. Nikole na Vranjini (1517, 1521, 1527)
  - 3) crkva sv. Duha na Starčevoj Gorici (1521)
  - 4) crkva sv. Trojstva na Gorici (1521)
  - 5) Bogorodičina crkva na Moračniku (1517, 1521)
  - 6) Bogorodičina crkva na Komu (1517, 1521)
  - 8) crkva sv. Spasa na Gorici (1517)
- III) SV. GORA – ATOS
  - 1) manastir Hilandar (1527)
  - 2) manastir Vatopedi (1527)
  - 3) manastir Velika Lavra (1527)
  - 4) manastir sv. Pavla (1527)
  - 5) manastir Katafrioto (1527)
  - 6) manastir Stricala (1527)
  - 7) manastir Kaptimonti (1527)
- IV) SINAJ
  - 1) crkva sv. Katarine (1517, 1527)

ZUSAMMENFASSUNG

LEGATE (VERMÄCHTNISSE) DER IN VENEDIG ANSÄSSIGEN KROATEN AN DIE RELIGIÖSEN STIFTUNGEN IN IHRER HEIMAT AN DER OSTADRIATISCHEN KÜSTE.

Aufgrund der Testamente aus dem Staatsarchiv in Venedig untersucht der Autor die Art und die Formen der Legate zugunsten der kirchlichen Einrichtungen (Kirchen, Klöster, Hospize, Bruderschaften) in den ostadriatischen Städten, an der Küste und im Inland. Nach einer geographischen Ordnung werden die Nachlässe untersucht, die für die Kirchen in Istrien, auf den Inseln von Kvarner, in Dalmatien und in Bosnien bestimmt wurden. Als eine besondere Einheit sind auch die Vermächtnisse der wenigen orthodoxen Einwanderer angeführt, und zwar für die kirchlichen Einrichtungen in Montenegro (Cetinje), Athos und Klöster auf dem Berg Sinai. Der Verfasser erläutert die Abstammung, sozialen Status und finanzielle Möglichkeiten der Spender. Herausgehoben werden besonders die Geldstiftungen für den Bau der Kirchen, für die liturgischen Gegenstände, Bilder und andere Sakralkunstwerke. Der Autor bemüht sich, die angeführten Einrichtungen zu lokalisieren und ihre kulturelle und religiöse Bedeutung herauszuheben.

(übrs. I. TOMLJENVIĆ)